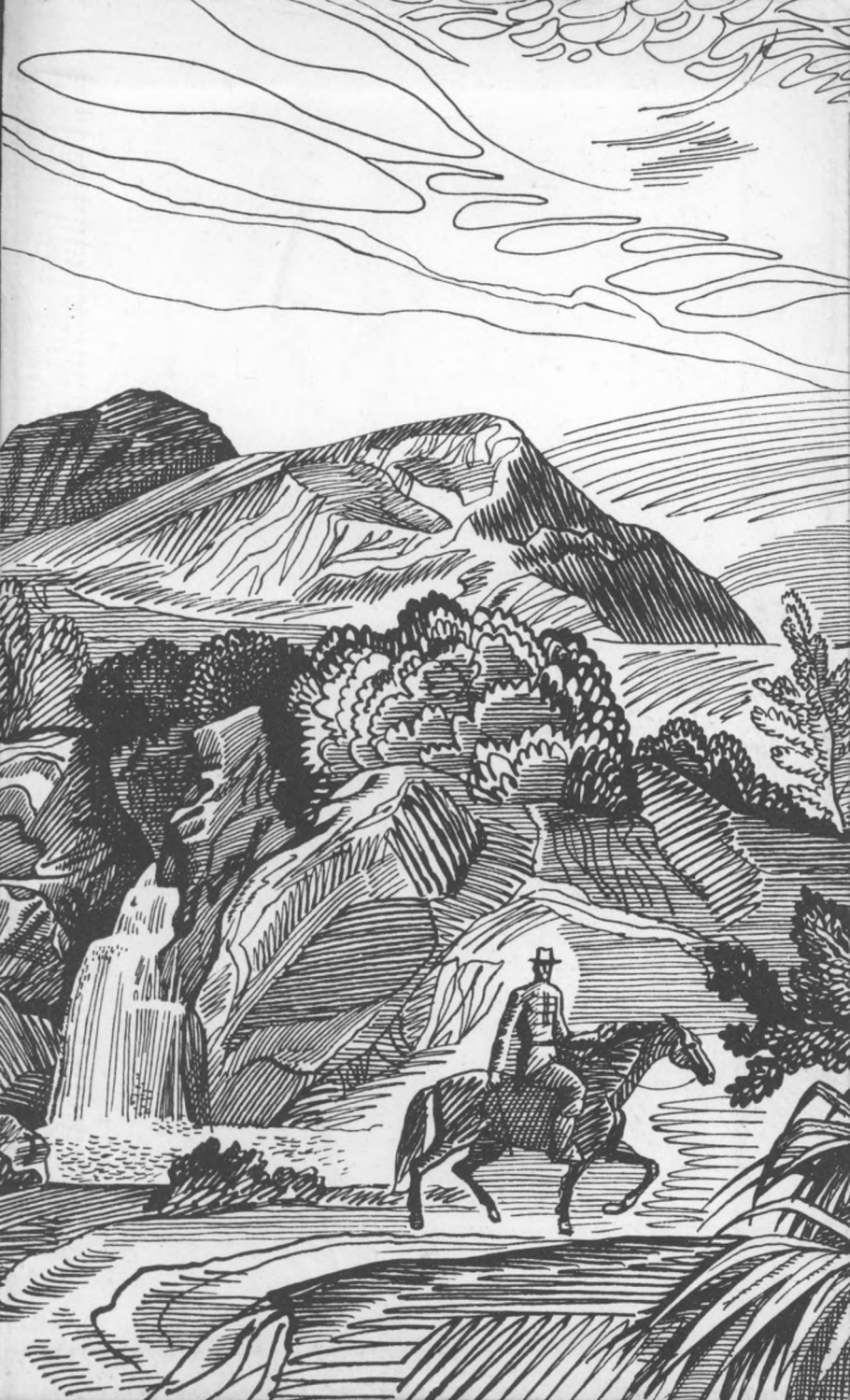

ΧΟΡΧΕ
ΙΣΑΑΚΣ

Μαρία

ХОРХЕ ІСААКС

Марія

ХОРХЕ
ІСААКС

Марія

РОМАН

Переклав з іспанської
Григорій ФІЛІПЧУК

КИЇВ

Видавництво
художньої
літератури
«Дніпро»

1990

Перекладено за виданням:
Jorge Isaacs, María.
Casa de las Américas, Habana. 1970.

Роман «Марія» колумбійського класика
Хорхе Ісаакса (1837—1895)
є першим національним романом,
що мав великий вплив на розвиток
не лише колумбійської,
а й усіх латиноамериканських літератур.
В основу сюжету покладено
трагічну історію кохання
двох молодих людей.

Роман «Мария» колумбийского классика
Хорхе Исаакса (1837—1895)
является первым национальным романом,
оказавшим большое влияние на развитие
не только колумбийской,
но и всех латиноамериканских литератур.
В основу сюжета положена
трагическая история любви
двух молодых людей.

Післямова О. В. Коновалова

Редактор Л. Н. Маєвська

І 4703000000—195 195.90
М205(04)—90

ISBN 5-308-00736-5

© Український переклад.
Г. М. Філіпчук, 1990
© Післямова.
О. В. Коновалов, 1990
© Художнє оформлення.
В. С. Мітченко, 1990

I

Я був іще малим хлопчиком, коли мене повезли з батьківського дому й віддали навчатися в пансіон доктора Лоренсо Марії Льєраса, заснований у Боготі за кілька років до мого вступу; пансіон цей славився в ті часи на цілу республіку.

Ввечері, напередодні від'їзду, після прощальної вечереї до моєї кімнати вбігла одна з моїх сестер і, не в змозі сказати жодного лагідного слова, бо її душив плач, відрізала від моєї чуприни пасмо; коли вона вибігла, я відчув на шиї її сльози.

Заснув я схлипуючи, охоплений невиразним передчуттям страждань, що чекали на мене попереду. Зрізане пасмо дитячого волосся, це заклинання любові проти смерті на порозі великого життя, розбудило в мені тривогу, і душа моя цілу ніч блукала по тих місцях, де я, сам не відаючи того, прожив найщасливішу пору.

Вранці наступного дня батько насилу вирвав мене з обіймів матері, що окропляла слізьми моє обличчя. Сестри, прощаючись зі мною, висушили ці сльози поцілунками. Марія, зникновівши, чекала своєї черги і, прошепотівши слова прощання, притиснулась розпашілою щічкою до мого обличчя, що похололо від відчуття першого душевного болю.

Через кілька хвилин я вже їхав верхи слідом за батьком, який намагався не озиратися на мене. Коні цокотіли підковами по кам'янистій стежці, і той цокіт заглушив мої останні схлипування. Шум бурхливої річки Сабалетас, що її ми лишили праворуч, даленів і поступово затихав. Невдовзі ми завернули за пагорб, на який завжди поглядали з дому, коли чекали

бажаних гостей; я озирнувся, сподіваючись побачити когось з любих мені людей: у затінку під березкою, що оповивала мамине вікно, стояла Марія.

II

Збігло шість років, і ось наприкінці квітучого серпня я повертаюся в рідну долину. Серце мое повне щерть любові до рідного краю. Настає останній день подорожі, і я втішаюся п'яним літнім ранком. Небо блідо-голубе; на сході, над іще затіненими гірськими кряжами, пропливають золотаві хмаринки, прозорі, наче газовий шарф балерини, розмаяний лагідним подувом вітру. На півдні клубочиться туман, що з вечора зтяг далекі гори. Я їду рівнинними зеленими луками, помережаними потічками, через які перебираються, перепиняючи дорогу моему коневі, ситі череди корів; полишивши нічний привал, вони бредуть до озер і лісових стежок, затінених склепінням з гілок квітучих букаре та буйних фігових дерев. Я пильно вдивляюся в знайомі місця, подеколи приховані від очей подорожнього заростями величезного бамбука, в розкидані довкола ферми, де залишив стільки добрих друзів. У ці хвилини мое серце не могли б зворушити дужче навіть найчудовіші мелодії фортепіано, на якому грала пані У... Повітря, яким я дихаю, солодше за пахощі її пишного вбрання; щебет безіменних птахів будить у серці чарівне відлуння!

Я онімів перед цією красою; марно я гадав, що пам'ять про неї лишалася непорушною в моїй душі: адже деякі мої вірші, що виклика́ли таке захоплення в однокласників, виявились тільки її блідим відбитком. Отак ніби ввійдеш до яскраво осяяної зали, де лунає музика, де шелестять і духмяніють пишні убори чарівливих жінок, і раптом зустрінеш серед них ту, про кого мріяв у вісімнадцять років: її побіжний погляд обпалить тобі обличчя, її голос ураз примусить замовкнути інші голоси, її квіти пахтїтимуть незнаними пахощами, і тоді тебе охопить небесне блаженство: ти не в змозі вимовити бодай слово, твої вуха вже не чують її голосу, очі не можуть встежити за нею. Та коли ти отямишся, тобі в уяві знову постане вона, вуста твої тихо проспівують їй похвалу, і ця жінка, її мова, її погляд, її м'які кроки по килиму надихнуть

твою пісню, і тим, хто її слухає, вона видається чудовою. Так само ти німієш в замилюванні перед небом, довколишнім обрієм, пампою¹ й гірськими вершинами Кауки. Не можна водночас і бачити, й оспівувати велику красу світу; вона може повернутися до нашої душі тільки в блідому відображенні зрадливої пам'яті.

Ще до заходу сонця я угледів батьківський дім, що білів на схилі гори. Наближаючись до нього, я жадібно вдивлявся в гайки верб та помаранчевих дерев, серед яких невдовзі заблимали вогні, що світилися у вікнах.

Нарешті я вдихав незабутні пахощі садка, що виростав у мене на очах. Підкови мого коня вже викрешували іскри з кам'яних плит на подвір'ї. Я почув радісний крик, то скрикнула моя мати; коли вона обійняла мене й пригорнула до грудей, мені потемніло в очах: непогамовна радість сколихнула мою юнацьку душу.

Я насилу впізнавав у дівчатах, що оточили мене, своїх сестер, яких востаннє бачив маленькими дівчатками. Поряд зі мною стояла Марія, опустивши очі з довгими віями. На її обличчі з'явився яскравий рум'янець, коли моя рука сповзла з її плеча й торкнулася стану; у відповідь на мій ніжний жест вона всміхнулася крізь сльози, наче дитина, заспокоєна після довгого плачу материнською ласкою.

III

О восьмій годині ми зібралися в їдальні, вікна якої виходили на схід, де відкривався наймальовничіший краєвид. Звідти видно оголені гірські кряжі, що темніють на тлі зоряного неба. Вітерець, що линує з пустельних просторів, пролітає через садок і доносить до нас пахощі квітучих трояндових кущів. Час від часу він стихав, і тоді чути було дзюрчання річки. Природа прагнула розкритися в усій красі своїх ночей, мовби вітаючи друга.

Мій батько сів на чолі стола, а мене посадовили праворуч; мати, як завжди, примостилася ліворуч від нього; сестри й малюки повсідалися хто де, і Марія опинилася навпроти мене.

¹ П а м п а — південноамериканський степ. (Тут і далі без зазначення — приміт. перекладача).

Батько, що посивів за час моєї відсутності, задоволено позирав на мене й усміхався своєю особливою, лукавою й водночас такою привітною усмішкою, якої я не бачив ні в кого іншого. Мати мало розмовляла, вона в ті хвилини була найщасливіша людина у світі. Сестри навперейми частували мене закусками та ласогминками, кожна, почувши мою похвалу або зустрівши допитливий погляд, шарілась.

Марія вперто ховала від мене очі. Але два-три рази, коли наші погляди мимоволі зустрілися, я замилювався красою й блиском, властивим очам жінок її народу; червоні свіжі вуста, окреслені чітко й вишукано, тільки на мить виказували сліпучу білину зубів. Пишне темно-каштанове волосся вона, як і мої сестри, заплела в дві коси, а в одній з них видніла яскраво-червона гвоздика.

Марія була в легенькій ясно-голубій сукні, але її груди аж до матово-білої шиї закривала тонка пурпурова шаль, з-під якої видно було тільки стан і поділ сукні. Коли дівчина закидала за спину коси, що сповзали з пліч, коли вона нахилялася над столом, я милувався тонким вигином її рук і випещеними, наче в королеви, долонями.

Вечеря скінчилася, служники прибрали скатертину; один з них почав проказувати «Отче наш», і господарі підходили молитву.

Потім між мною та батьками зав'язалася задушевна розмова.

Марія взяла на руки дитину, що заснула, поклавши голову їй на коліна, сестри пішли разом з нею до дитячої кімнати: вони дуже любили Марію і намагалися здобути її прихильність.

Коли дівчата повернулися до світлиці, батько на прощання поцілував кожну в чоло. Мати хотіла, щоб я подивився приготовану для мене кімнату. Сестри й Марія вже перестали мене соромитись, вони теж нетерпеливились побачити, яке враження справлять на мене її прикраси. Кімната містилася в кінці галереї, що тяглася вздовж фасаду будинку; підвіконня єдиного її вікна було на рівні письмового стола; коли я зайшов до кімнати, мені впало в око, що вікно і його ґратки були розчахнуті навстіж, і до кімнати зазирали гілки квітучих трояндових кущів, надаючи ще святковішого вигляду столу, на якому стояла чудова ваза

з голубої порцеляни, повна лілій, півників, гвоздик і бузкових дзвіночків. Біла тюлева завіса була розсунута й прив'язана до стовпців ліжка рожевими стрічками; в головах турботлива материнська рука почепила зображення скорботної богородиці, перед якою я молився ще в дитинстві. Кілька географічних карт, зручні крісла та гарний умивальник доповнювали обставу.

— Які чудові квіти! — вигукнув я, побачивши і ті квіти, що зазирали у вікно із садка, і ті, що стояли у вазі.

— Марія пам'ятає, як ти їх любив, — відповіла мати.

Я обернувся до Марії, щоб подякувати, і цього разу її очі витримали мій погляд.

— Марія, — сказав я, — збереже їх деінде для мене. Вночі в кімнаті, де сплять, шкідливо тримати квіти.

— Правда? — спитала вона. — Нічого, завтра я принесу свіжі.

Який ніжний голос мала вона!

— Невже квітів так багато?

— Дуже багато; я щодня приноситиму вам свіжі.

Мати поцілувала мене, а Емма подала мені руку. Марія теж легенько потиснула мою руку й усміхнулась, як вона всміхалася в дитинстві. І ця усмішка з ямочками на щічках була усмішкою дівчинки, першого мого дитячого кохання, вона розквітла так само несподівано, як розквітає усмішка на обличчі Рафаєлевої мадонни.

IV

Я заснув спокійно, як у дитинстві, коли мене заколисували чарівні казки старого служника Педро.

Мені приснилося, ніби Марія принесла на мій стіл свіжі квіти і, виходячи, зачепила завіску ліжка подолом своєї газової муслінової сукні в голубих квіточках.

Коли я прокинувся, невгавно щебетали пташки, пурхаючи між листям яблунь та помаранчевих дерев; тільки-но я прочинив двері, до кімнати ринули пахощі квітучого садка.

Я одразу ж почув чистий і лагідний голос Марії: дитячий голосок колишніх часів, але куди глибший і мовби вже здатний виражати всі відтінки ніжності та пристрасті. Ох, скільки разів потім уві сні звучало

в моїй душі відлуння цього голосу й очі мої марно шукали довкола той садок, де серпневого ранку я побачив її таку чарівну!

Дівчинка, чиї цнотливі пестощі були такі мені любі, нині вже не гратиметься зі мною, але погожими літніми днями вона разом з моїми сестрами ходитиме зі мною на прогулянки; я допомагатиму їй доглядати її улюблені квіти; під час вечірніх розмов чутиму її голос, зустрічатиму на собі її погляд і ми сидітимемо поруч.

Швиденько одягшись, я відчинив вікно й на одній з алей садка побачив Марію та Емму. Марія була в темнішій, ніж учора, сукні, а пурпурова шаль, що оперезувала стан, двома широкими кінцями спадала вниз; довге волосся, поділене проділом, закривало спину й груди. Обидві дівчини ходили босоніж. Марія тримала порцелянову вазу, таку саму білу, як і її руки, й зрізала розквітлі за ніч троянди, недбало проминаючи не досить свіжі та пишні. Сміючись і розмовляючи з подругою, вона раз по раз нахиляла рум'яне, наче троянда, обличчя до великого букета. Першою помітила мене Емма; а тоді й Марія здогадалася, що я їх бачу, і, не повертаючись, уклякла на коліна, ховаючи босі ноги, швидко розв'язала на стані шаль, і, кинувши її на плече, вдала, ніби поправляє троянди. Мабуть, такі самі вродливі були доньки наших предків, що збирали на світанку квіти для вівтаря.

Після сніданку мати покликала мене до своєї кравецької кімнати.

Емма й Марія сиділи біля неї і вишивали. Коли я зайшов, Марія зашарілась: либонь, згадала, як я вранці захопив її зненацька.

Матері хотілося бачити й слухати мене безперестану.

Емма, трохи посміливішавши, розпитувала мене про Боготу, просила, щоб я описав і пишні бали, і новомодні жіночі убори, і найвродливіших жінок, відомих у вищому світі. Всі слухали, працюючи. Марія крадькома позирала на мене або нишком перешіптувалася з подругою. Коли вона підвелася, щоб показати матері свою вишивку й попросити поради, я побачив її взуті ніжки; в легкій, сповненій гідності ході відчувалася й непокірна гордість її народу, й чарівна скромність християнської дівчини. Очі в неї засяяли вогнем, коли мати побажала, щоб я дав дівчатам кілька

уроків граматики та географії — їм бракувало знань з цих наук. Ми зійшлися на тому, що я почну навчати їх днів через шість-вісім, а тим часом з'ясую знання кожної з них.

За кілька годин мені сказали, що все готове для мого купання, і я подався в садок. Могутнє, з широкою кроною помаранчеве дерево, обтяжене достиглими плодами, утворило шатро над великим басейном, змурованим із шліфованого каміння; у воді плавали троянди; басейн нагадував східну ванну й пахнув квітами, що їх уранці нарізала Марія.

V

Через три дні батько запропонував мені відвідати разом з ним його маєток у Вальє, і я не міг відмовитись; з іншого боку, мене справді зацікавило наше господарство. Мати дуже просила, щоб ми там довго не затримувалися. Сестри засумували. Марія не благала мене, як вони, повернутися на тому самому тижні, але весь час, поки я готувався в дорогу, не спускала з мене очей.

Поки я навчався в Боготі, батько помітно вдосконалив господарство: чудова, добре обладнана цукроварня, величезні тростинні плантації, що постачали її сировиною, пасовиська для рогатої худоби та кінських табунів, прекрасні стійла, розкішний дім — складали основну частину його володінь у гарячому поясі. Раби, добре вдягнені й задоволені, наскільки раб може бути задоволений своїм рабством, були сумирні й шанобливо ставилися до свого господаря. Хлопчаки, які ще недавно вчили мене ставити в лісових хащах сильця на бекасів та гуатинів¹, уже поставали дорослими чоловіками; і вони самі, і їхні батьки зустріли мене з невдаваною радістю. І тільки Педро, мого доброго служника й вірного друга, мені не судилося побачити знову; обливаючись слізьми й підсаджуючи мене на коня в день мого від'їзду до Боготи, Педро сказав: «Прощай, друже, я тебе вже не побачу». Серце підказувало йому, що він не доживе до мого повернення.

¹ Гуатин — гризун, що водиться в Колумбії.

Слід зазначити, що мій батько, лишаючись справжнім господарем, поводився зі своїми рабами добре, дбав про пристойну поведінку їхніх дружин і був лагідний з їхніми дітьми.

Якось надвечір, коли сонце вже сідало за обрій, батько, управитель Іхіню і я поверталися з цукроварні. Вони обидва вели мову про справи, вже завершені, і ті, які ще належало завершити, а мене займали менш поважні думки: я згадував своє дитинство. Особливий запах щойно спилианих дерев і стиглих плодів, крики папуг у заростях бамбука й гуайяви, далекий спів пастухового ріжка, підхоплення гірською луною, невгавні сопілки селян, які повагом, із заступами на плечах поверталися з поля, багрові хмари над гойдли-вими плантаціями цукрової тростини — все це мені нагадувало ті вечори, коли, поспитавши в матері доз-волу, ми із сестрами та Марією втішалися волею: збирали плоди з наших улюблених дерев, руйнували гнізда — часто-густо дряпаючи собі руки й коліна, розшукували пташенят папуги біля загороди для худоби.

Ми зустріли гурт селян, і батько звернувся до високого молодого негра:

— Ну як, Бруно, все готове для твого весілля на післязавтра?

— Так, господарю,— відповів той, скинувши спле-тений з тростини бриль і спершись на заступ.

— А хто в тебе весільні батьки?

— Пані Долорес і пан Ансельмо, якщо ваша ласка.

— Гаразд. Вас з Реміхією повинчають як слід. Чи все ти купив на ті гроші, що я їх тобі послав?

— Усе, господарю.

— І більше ти нічого не хочеш?

— Вашій милості видніше.

— А чи Іхіню дав тобі добре житло?

— Так, господарю.

— Ага, здогадуюсь. Хочеш, щоб були й танці.

Бруно засміявся, вишкіривши сліпучо-білі зуби, й презирнувся з друзями.

— Ти цього заслужив: поводишся добре. Що ж,— додав батько, звертаючись до Іхіню,— влаштуй усе як слід, хай усі будуть задоволені.

— А ваші милості не поїдуть звідси раніше? — спитав Бруно.

— Ні,— відповів батько,— вважатимемо, що ти запросив і нас.

У суботу вранці Бруно й Реміхія повінчалися, а о сьомій вечора, почувши музику, ми з батьком верхи вирушили на весілля. Коли ми підїхали, Хуліан, старший серед рабів, вийшов нам назустріч потримати стремено й забрати наших коней. Він був чудовий у своєму святковому вбранні, на паску в нього висів широкий, прикрашений сріблом мачете — ознака його високого становища. З великої зали будинку, де ми колись мешкали, винесли сільськогосподарський реманент, що зберігався там, і приготували її для танців. Попід стінами стояли ослони; в дерев'яній люстрі, почепленій до сволака, горіли свічки; музики й співаки — орендарі, раби й вільновідпущеники — повсідалися біля одних з дверей. Оркестр складався лише з двох тростинних сопілок, саморобного барабана, двох брязкалец і тамбурина, але гучні голоси співаків так майстерно виводили народні мелодії, в їхньому співі так вдало зливалися смуток, веселість і безтурботність, слова пісень були такі ніжні й зворушливі, що навіть найвибагливіший шанувальник музики слухав би ці нехитрі мелодії із захопленням. Ми зайшли в шкіряних штанах для верхової їзди й у капелюхах. Саме цієї миті танцювали Реміхія та Бруно. Молода була в спідниці з голубими оборками, підперезана поясом у червоних квітах, у вишитій чорним шовком білосніжній блузці, і на ній блищали, наче рубіни, скляні сережки й намисто. Схиливши свій гнучкий стан, вона танцювала спритно й вишукано. Бруно в яскравих штанах по коліна й білій відпрасованій сорочці, з новим ножем на паску, відкинувши на плечі край домотканого пончо, доладно вистукував закаблуками.

Скінчивши це «коло», як селяни називають кожен новий танець, музики заграли найкращу мелодію: Хуліан оголосив їм, що зараз треба заграти на честь господаря. Реміхія, скорившись умовлянням чоловіка та Хуліана, зрештою зважилась потанцювати трохи з моїм батьком; але, танцюючи, вона не підводила очей і всі її рухи були надто скуті. Через годину ми пішли звідти.

Батько був дуже радий, що я, об'їжджаючи наші маєтки, виявив таку цікавість до сільськогосподарських

робіт, проте коли я сказав, що й далі хотів би допомагати йому в господарстві й жити разом з ним, він відповів майже з прикрістю, що зобов'язаний задля мого ж щастя виконати свою давню обіцянку — послати мене навчатися медицини до Європи, куди я повинен вирушити щонайпізніше через чотири місяці. Сказав він це з урочистою, але спокійною поважністю, так звичайно він оголошував про свої незаперечні ухвали. Розмова відбувалася ввечері, коли ми поверталися в гори. Надворі поволі темніло, і батько не помітив, як схвилювала мене його відмова. Решту дороги ми їхали мовчки. Як радів би я, знову побачивши Марію, коли б ухвала, про яку я дізнався під час поїздки, не постала б віднині між нею та моїми надіями.

VI

Що ж відбулося за ці чотири дні в душі Марії?

Вона збиралася засвітити лампу на столі у світлиці, коли я підійшов до неї і привітався, здивувавшись, що дівчина не зустрічала нас разом з усією родиною на східцях, перед якими ми спішилися. Лампа затремтіла в її руках, і я допоміг їй, сам розхвилювавшись куди більше, ніж сподівався. Дівчина здалася мені блідою, під очима в неї з'явилася легенька тінь, яку, либонь, не помітив би той, хто дивився б на неї не так уважливо. Вона обернулася до матері, яка щось запитала в неї, і сховала обличчя від світла лампи; тоді я помітив у її косі зів'ялу гвоздику, безперечно, ту саму, яку я дав їй, від'їжджаючи у Валє. Кораловий, покритий емаллю хрестик — я привіз однакові їй і сестрам — висів у неї на шиї, на шнурку, сплетеному з чорного волосся. Марія мовчки сіла в крісло, між мною і матір'ю. Мене не покидала думка про батькову ухвалу відправити мене до Європи, і, мабуть, я видався їй сумним; вона спитала майже пошепки:

— Ти занедужав у дорозі?

— Ні, Маріє,— відповів я.— Але ми так довго були на сонці й так багато їздили...

Я хотів сказати їй ще щось, але прихована ніжність у її голосі, незнайомий мені раніше блиск у очах примусив мене замовкнути, і я тільки дивився й дивився на неї, аж поки помітив, як зникла вона від мого

пильного погляду; невдовзі мої очі зустрілися з доскіпливим батьковим поглядом (до того ж суворим, бо в нього на губах промайнула легка посмішка), і я виїшов з вітальні, попростувавши до своєї кімнати.

Я зачинив за собою двері. На столі стояли квіти, що їх зібрала для мене Марія; я обсипав їх поцілунками, мені хотілося враз удихнути всі їхні пахощі й уловити в них запах її одягу; я обливав їх слізьми... Ох, хто не плакав так від щастя, то хай тепер поплаче з розпачу, якщо його юність уже минула, бо й кохання до нього не повернеться!

Перше кохання!.. Благородна гордість, народжена коханням у відповідь; радісне зречення задля коханої жінки усього, що було тобі дороге раніше; щастя, куплене лише на один день сльозами й муками цілого життя, але однаково приємне, наче божий дар; спогад на всі майбутні роки; незгасне сяйво минулого; квітка, що зберігається в душі й непідвладна згубній силі розчарування; єдиний скарб, який не може відібрати в нас людська заздрість; солодке безумство... небесне натхнення... Маріє! Маріє! Як я кохаю тебе! Як я тебе кохатиму!

VII

Невдовзі перед тим як мій батько востаннє їздив на Антільські острови, померла дружина його двоюрідного брата Саломона, якого він палко любив змалечку. Зовсім юними вони приїхали до Південної Америки; під час своїх мандрів батько мій закохався в доньку іспанця, відважного морського капітана, що, покинувши військову службу 1819 року, через кілька років був змушений знову взятися до зброї, щоб захистити інтереси іспанської корони, і загинув — його розстріляли в Махагуалі 20 травня 1820 року¹.

Мати юної коханої мого батька, перш ніж дати згоду на їхній шлюб, зажадала, щоб він зрікся іудейської віри. Батько став християнином у двадцять років. Його двоюрідний брат теж захоплювався католицькою

¹ 1813 року Нова Гранада (так тоді називалася Колумбія) проголосила Декларацію незалежності, але незабаром іспанська корона зробила спробу знову підкорити собі свою колишню колонію. 1819 року повсталий народ під проводом Сімона Болівара розгромив королівські війська й утвердив незалежність своєї країни.

вірою, але, незважаючи на наполягання того, не ви-христився, бо розумів, що батькові його вчинок дав бажану дружину, а йому самому зміна віри завадила б одружитися з дівчиною, котру він покохав на Ямайці.

Після кількох років розлуки брати зустрілися знову. Саломон був уже вдівцем. Сара, його дружина, залишила йому доньку, якій було тоді три роки. Горе зламало Саломона морально й фізично, але батько, якого надихала нова віра, зумів утішити його, чого не змогла зробити вся родина, яка намагалася врятувати вдівця. Батько вмовив брата віддати дівчинку на виховання в нашу сім'ю й наважився спитати в нього дозволу охрестити її. Саломон згодився. «Правду кажучи,— мовив він,— тільки через доньку я не вибрався до Індії, де міг би оговтатись і вирватися зі злиднів; дочка — єдина моя втіха після смерті Сари; але якщо ти цього хочеш, то хай вона стане твоєю дочкою. Християнки добрі й лагідні, твоя дружина, мабуть, чудова мати. Якщо ти завдяки своїй вірі зумів полегшити таке моє горе, то я хочу, щоб і моя дочка стала католичкою. Не кажи цього моїм рідним, але коли прибієшся до берега, де буде католицький священник, хай він охрестить її і замість імені Естер дасть їй ім'я Марія». Він говорив це, обливаючись гарячими слізьми.

Через кілька днів у гавані Монтего піднімала вітрила двощоглова шхуна, яка мала повезти мого батька до берегів Нової Гранади. Легеньке суденце махало білими крильми вітрил, немов чапля з нашої сельви перед довгим польотом. Батько вже був у дорожньому костюмі, коли прийшов Саломон, тримаючи на одній руці Естер, а в другій — валізку з її одежиною; дівчинка потяглася рученятами до свого дядька, і Саломон віддав її в обійми братові, а сам, заридавши, впав на валізку. Це дитя, чию голівку ще до хрестин скропили сльози скорботи, було небесним даром; мій батько відчув це всім серцем і ніколи не забував. Стрибнувши в шхуну, він, прощаючись з братом, урочисто поклявся йому берегти дитину, і той відповів уривчастим голосом: «Молитви моєї доньки за мене й мої молитви за донечку та її матір вознесуться разом до ніг Христа!»

Мені виповнилось сім років, коли батько повернувся з подорожі, і я так уподобав чудову, ніжну дівчин-

ку, яка всміхалась мені, що закинув геть усі привезені для мене іграшки. Мати пестила її, а сестри зустріли з любов'ю, тільки-но батько, посадовивши дівчинку дружині на коліна, сказав: «Це Саломонова дочка, він віддав її тобі».

Під час наших дитячих ігор Марія почала вчитися розмовляти по-іспанському — мовою, що так чарівливо звучала і в прекрасних устах жінки, і в сміхотливих устах дитини.

Збігло шість років. Зайшовши якось увечері до батькової кімнати, я почув плач; батько сидів біля столу, понуривши голову на схрещені руки, поряд з ним плакала й мати, а в неї на колінах, здивовано схиливши голівку, сиділа Марія, не розуміючи причини того горя і майже не звертаючи уваги на дядькові нарікання. З Кінгстона надійшов лист, у якому повідомлялося про смерть Саломона. Я запам'ятав слова, що їх сказав батько того вечора: «Якщо всі полишили мене, не попрощавшись зі мною, то навіщо мені повертатися на батьківщину?» На жаль, його тліну судилося спочивати в чужих краях, і вітри океану, на берегах якого грався він дитиною, чиї простори перетнув відважним юнаком, не змітали з його надгробка сухий цвіт акації та порох минулих літ!

Мало хто з тих, що знали нашу родину, міг тоді підозрювати, що Марія не донька моїх батьків. Вона добре розмовляла по-іспанському, була ласкава, жвава й кмітлива. Коли мати пестила її, мене й моїх сестричок, ніхто не вгадав би, хто з нас сирота.

Марії виповнилося дев'ять років. Пишне, на той час світло-каштанове волосся, що вільно спадало аж на тонкий стан, виразні очі, трохи сумовитий тон, не властивий нашим голосам, — ось який образ я взяв з собою, полишаючи батьківський дім. Така вона була того сумного ранку, коли стояла під березками, що обрамляли мамине вікно.

VIII

Увечері Емма постукала в мої двері, запрошуючи до столу. Я поквапом хлюпнув собі на обличчя води, змиваючи сліди сліз, і надяг інший костюм, щоб пояснити своє запізнення.

Марії не було в їдальні, і марно я гадав, що, може, її затримали господарські справи. Помітивши вільне місце, батько спитав, де Марія, і Емма пояснила, що в неї болить голова й вона вже лягла спати. Я намагався не виказувати своєї прикрості і, взявши себе в руки, захоплено повів приймуну для всіх мову про розквіт ферм, на яких ми побували. Та я марно старався: батько стомився дужче за мене й незабаром підвівся з-за столу. Емма й мати пішли вкладати дітей і провідати Марію, а я подумки подякував їм, навіть не здивувавшись, що відчув цю вдячність.

Незабаром Емма знову повернулася до їдальні, але посиділи ми разом недовго. Феліпе й Елоїса, які вблагали мене пограти з ними в карти, помітили, що в мене заплющуються очі. Феліпе почав просити матір відпустити його наступного дня зі мною в гори, але даремно, і, незадоволений, вийшов.

Поміркувавши трохи в себе у кімнаті, я зрозумів, чому занедужала Марія. Згадав, як я раптом вийшов зі світлиці в день свого приїзду, як, розчулений ніжністю в її голосі, відповів їй зовсім незграбно, бо силкувався погамувати своє хвилювання. Здогадавшись, що скривдив Марію, я ладен був заплатити життям, аби тільки вона вибачила мені; але несподіваний сумнів викликав у мене зніяковіння. Я засумнівався в Маріїному коханні. Чому, подумав я, серце моє повірило, що й вона так само, як і я, страждає? Я вирішив, що не гідний такої краси, такої цноти. І вже звинувачував себе в погорді, яка так засліпила мене, що мені здалося, ніби полонив її серце, хоча насправді тільки домігся сестриної приязні. І цей висновок допоміг мені майже без прикрості, ба навіть із задоволенням подумати про свою майбутню поїздку в гори.

IX

Наступного дня я встав на світанку. Сходило сонце, воно окреслювало на сході гострі верхівки Центральної Кордільєри й золотило легенькі хмарки, що чіплялися за схили, і вони поступово віддалялися й зникали.

Зелену пампу й сельву видно було мовби крізь голубувату шибку; вдалині білили хатини, курились недавно випалені ділянки лісу, подекуди петляли русла річок. Західна Кордільєра зі своїми складками й

проваллями, здавалося, причаїлася під покривалом з темно-синього оксамиту, що його їй на кряж накинули принишклі в тумані дұхи. Перед моїм вікном трояндові кущі й крони дерев погойдувалися під першим подувом вітерцю, що прилетів струсити росу, яка блищала на листі й квітах. Але все здавалося мені сумним. Я взяв рушницю й покликав вірного собаку Майо; він сидів, не спускаючи з мене очей і наморщивши від надмірної уваги лоба, і тільки й чекав першого оклику; перестрибнувши через кам'яну огорожу, я попрямував по дорозі, що бігла вгору. Стояв прохолодний ранок, ще давалися взнаки останні подихи ночі. Чаплі полишали свої пристановища й вервечкою здіймалися в небо, наче срібна стрічка під сонячним промінням. Над бамбуковими заростями злітали зграї папуг і летіли на найближчі кукурудзяні поля, а десь у горах причаївся тукан і вітав ранок своєю сумною, одноманітною піснею.

Я спустився до кам'янистої заплавини річки по тій самій стежині, по якій не раз ходив шість років тому.

Шум течії нарастив, і незабаром я побачив прудку річку: клубочучись і пінячись, вона мчала вниз могутніми водоспадами, розпливалась тихими затоками й невтомно несла свої води по скелястому, порослому оксамитовим мохом річищу, обабіч якого тяглися узбережні пальми, папороть і жовтавий очерет з шовковистими віничками та пурпуровою зав'яззю.

Я зупинився посеред кладки, тієї самої кладки з поваленого ураганом і перекинутого через потік кедра, по якій ходять з давніх-давен. Квітучі ліани попереplitалися з водоростями, а голубі й лілові дзвіночки позвисали торочками від моїх ніг до самісінької води. Подекуди густі, гордовиті крони зімкнулися шатром над водою, і поміж їхнім листям пробивалося сонячне проміння, наче крізь дірявий дах покинутого індіанського храму. Майо боязко скавулів на березі, але, підкорившись моєму оклику, наважився перебігти ненадійною кладкою й одразу ж, випередивши мене, подався стежкою, що вела до володінь старого Хосе; той сьогодні чекав на мене: ми про це домовилися тоді, коли він провідав нас з нагоди мого приїзду.

Я зійшов тінистим положистим схилом, перестрибуючи через сухі гілки, що лишилися після недавнього вирубування дерев, і опинився на низовині, засадженій

овочами, звідки видно було будиночок з курним комином; будиночок стояв серед зелених пагорбів, де росли, коли я їхав до Боготи, непрохідні ліси. Вгородвані пістряві корови мукали біля воріт загороди, скликаючи телят. Домашні птахи, гелгочучи й кудкудакаючи, поїдали ранкову порцію корму; на пальмах, що їх не зрубала сокира хлібороба, щебечучи, погойдувались у висячих гніздах вивільги, і з усього цього веселого різноголосся вирізнявся різкий крик озброєного пращею птахолова: зі своєї сторожової вишки він відлякував голодних папуг ара, що кружляли над кукуру дзяним полем.

Загавкали господареві собаки, повідомляючи про мій прихід. Переляканий Майо горнувся до моїх ніг. Хосе вийшов назустріч, тримаючи в одній руці сокиру, в другій — бриля.

Скромне житло свідчило про працелюбність і дбайливість господарів, усе тут було по-сільському просто розставлено, кожна річ знала своє місце. Старанно підметена їдальня, бамбукові лави під стіною накриті плетеними матами або ведмежими шкурами, кольорові літографії із зображеннями святих, приколоті до непобілених стін колючками помаранчевого дерева; праворуч і ліворуч — спальня дружини Хосе та його доньок. Між збудованою з тонких стеблин очерету і накритою очеретяним листям кухнею та будинком простягся невеличкий город, з якого долинали пахощі м'яти, петрушки й волошок.

Здавалося, ніби жінки сьогодні вдяглися ошатніше, ніж звичайно. Дівчата Лусія й Трансіто були в лілових ситцевих спідничках і білосніжних блузках з обшитим чорною тасьмою мереживом на комірцях, з-під яких визирали чотки й поблискувало скляне намисто. В такт кожному рухові проворних босих, але чистеньких ніг у них на плечах танцювали товсті агатово-чорні коси. Вони розмовляли зі мною сором'язливо й боязко, аж поки батько, помітивши це, підбадьорив їх.

— Хіба панич Ефраїн змінився, — сказав він, — повернувшись з Боготи вченим і дорослим?

Тоді дівчата повеселішали й відчули себе вільніше. Нас пов'язували спогади про дружбу й ігри дитинства, яке так панує над уявою поетів і жінок. З літами зовнішність Хосе вельми виграла: хоч він і голився,

в його обличчі з'явилося щось біблійне, як у майже всіх порядних чоловіків старшого віку в його рідному краю; пишний сивий чуб відтіняв смагляве широке чоло, в посмішці відсвічував спокій душі. Його дружина Луїса краще витримала боротьбу з часом, в одязі цієї жінки збереглися прикмети її рідної Антіокії¹, а постійна життєрадісність підтверджувала, що вона задоволена своєю долею.

Хосе провів мене на річку і, поки я плавав у тихому прозорому затоні, звідки котився вниз бурхливий потік, утворюючи невеличкий водоспад, розповідав мені про свої засіви та мисливські угіддя. Коли ми повернулися, на єдиному в домі столі вже стояв смачний сніданок. Кукурудза була в усьому: і в розлитій по полив'яних мисках ющі, і в золотавих коржиках, розкладених на скатертині. Єдиний столовий прибор поклали для мене; виделка й ніж лежали навхрест на білій тарілці з голубою облямівкою.

Майо сів біля моїх ніг, очікувально позираючи довкола, але повадився скромніше, ніж звичайно.

Хосе заходився лагодити невід, а його дочки залюбки, хоч інколи й ніяковіючи, догоджали мені, намагаючися вгадати кожне моє бажання. Обидві дуже погарнішали, і з колишніх пустотливих дівчаток перетворилися на турботливих жінок.

Випивши по склянці густого пінистого молока, що замінювало солодке в цьому патріархальному сніданку, ми з Хосе вийшли оглянути садок, город та оранку. Хосе був дуже задоволений з моїх теоретичних знань у рільництві. Через годину ми повернулися, і я розпрощався з дівчатами та їхньою матір'ю.

Я почепив на пояс доброму Хосе мисливський ніж, що його привіз із Кундінамарки, Трансіто й Лусії надяг на шию гарні чотки, а Луїсі подарував скриньку, про яку вона просила мою матір. Додому я вирушив рівно ополудні, як визначив по сонцю Хосе.

X

Я повертався не поспішаючи, і в моїй уяві знову поставав образ Марії. Чому всі ці безлюдні простори, мовчазні ліси, квіти, птахи, води говорили мені тільки

¹ Антіокія — провінція в Колумбії.

про неї? Що нагадувало мені тут про Марію? Тут, у свіжому затінку дерев, у вітерці, що шелестів у листі, у шумі річки?.. Я зрозумів, що переді мною рай, де бракувало лише її, зрозумів, що не можу не кохати її, хоч би вона й не кохала мене. Вдихаючи пахощі лісових лілій, що їх зібрали для мене доньки Хосе, я мріяв, що, може, до них доторкнуться вуста Марії: ось як швидко відступили мої нічні страхи.

Тільки-но повернувшись додому, я попростував у кравецьку кімнату до матері. Марія була з нею; сестри пішли купатися. Відповівши на моє привітання, Марія знову схилилася над шитвом. Мати зраділа, що я повернувся; вдома вже непокоїлись, чому я затримався, й збиралися послати когось по мене. Я повів мову про успіхи Хосе в господарстві, а Майо тим часом злизував колючки й травинки, що поначіплялися на мій одяг у лісових хащах.

Марія знову підвела очі й позирнула на букет лілій, який я тримав у лівій руці, спираючись правою на рушницю; я відчув, що вона вичікує, але незрозуміла ніяковість — може, я посоромився матері чи згадав про свої вечірні розмірковування — завадила мені піднести їй квіти. І все ж таки я з утіхою уявляв собі, як чудово виглядатиме одна з маленьких лілій у її лискучому каштановому волоссі. Ці лілії призначалися для неї, адже, певне, вранці вона збирала фіалки й зрізала квітучі помаранчеві гілки, щоб поставити у вазу на моєму столі. Коли я зайшов до своєї кімнати, там не було жодної квітки. Якби я наштотхнувся на гадюку, згорнуту клубком посеред столу, я не був би такий приголомшений, як тоді, коли побачив порожню вазу: запах квітів здавався мені диханням Марії, що віяло довкола мене під час моїх занять і погойдувало завісу на ліжку, коли я спав... Ох, то вона й справді мене не кохає! Отже, то мана, гра моєї невтримної уяви! І що тепер робити з цим принесеним для неї букетом? О, коли б у ці хвилини ображеної гордості й досади на Марію була поряд зі мною якась мила, чарівна жінка, я подарував би їй ці квіти, і хай би вона на очах у всіх прикрасила себе ліліями. Я підніс квіти до губів, мовби назавжди прощаючись з мрією, якій не судилося здійснитись, і, розмахнувшись, пожбурив їх у вікно.

ХІ

До кінця дня я всіляко намагався виглядати веселим. За обідом захоплено розповідав про вродливих жінок Боготи, особливо розхвалюючи вишуканість і розум П... Батько слухав мене із задоволенням; Елоїса ладна була сидіти за столом до самісінького вечора. Марія мовчала, але мені здавалося, що її обличчя кілька разів полотніло, і рум'янець на щічках побляк, як блякнуть над ранок троянди, що прикрашали нічний бенкет.

Під час нашої розмови Марія вдавала, що не прислухається до неї, граючись чуприною мого трирічного братика Хуана, свого улюбленця. Вона висиділа до кінця, а коли я підвівся, одразу ж подалася з малюком до садка.

Потім мені довелося допомагати батькові в його діловому листуванні, аж поки споночіло.

О восьмій, коли жінки як звичайно прочитали свої молитви, нас покликали до їдальні. Ми посідали за стіл, і я, приголомшений, побачив у Маріїному волоссі одну з моїх лілій. На її обличчі проступала якась благородна, простодушна й лагідна покірливість, і я, вражений новою рисою її вдачі, яка щойно відкрилася переді мною, не міг відірвати від неї очей.

Ласкава й весела дівчинка, чиста приваблива дівчина, про яку я міг лише мріяти,— такою я знав її. Але я не знав як слід Марію, що покірно терпіла мою погорду. Палко люблячи її за цю покірливість, я відчував себе негідним торкнутися поглядом її чола.

Я плутано відповідав на розпитування про Хосе та його родину. Батько помітив моє хвилювання, всміхаючись, він сказав Марії:

— Яка гарна лілія в твоєму волоссі, в нашому садку я таких не бачив.

Марія, намагаючись не виказати зніяковіння, відповіла майже невимушено:

— Такі лілії ростуть тільки в горах.

І тоді я помітив на вустах Емми лукаву посмішку.

— Хто ж тобі їх приніс? — спитав батько.

Тепер Марія не могла приховати свою ніяковість. Я дивився на неї, і, мабуть, помітивши мій підбадьорливий погляд, вона відповіла рішучіше:

— Ефраїм викинув їх у садок, а нам стало шкода, що такі чудові квіти загинуть: це одна з тих лілій.

— Маріє,— мовив я,— якби я знав, що ці квіти так припадуть усім до вподоби, я зберіг би їх... для вас. Але вони видалися мені не такими гарними, як ті, котрі стояли щоранку у вазі на моєму столі.

Дівчина зрозуміла, чому я розгнівався: її погляд виказав це так виразно, аж я злякався, що всі почують стукіт мого серця.

Ввечері, коли ми вже збиралися розходитись із світлиці, Марія випадково опинилася біля мене. Завагавшись, я заговорив сповненим хвилювання голосом:

— Маріє, я приніс лілії для тебе, але не побачив твоїх квітів.

Вона пошепки вибачилася, і саме цієї миті моя рука торкнулась на канапі її руки й мимоволі міцно стиснула її. Марія замовкла, злякано подивилась на мене й одразу ж відвела очі. Вона розгублено провела по чолі вільною рукою і, схиливши на неї голову, сперлася ліктем на подушку. Нарешті, насилу розібравши цей зв'язок душі й тіла, що виник лише на мить, вона підвелася і, мовби доказуючи почату фразу, прошепотіла так тихо, що я ледве розчув:

— Тоді... я щодня збиратиму найгарніші квіти,— і вийшла з кімнати.

Таким душам, як Марія, чужа світська мова кохання; але вони, тремтячи, підкоряються першій ласці коханого, наче квітка лісового маку, що хилиться під подувом вітру.

Я освідчився Марії в коханні; вона спонукала мене до цього освідчення, покійно, наче рабіння, зібравши квіти, які я викинув. Я захоплено повторював її останні слова: «Тоді я щодня збиратиму найгарніші квіти».

XII

Над темними гірськими кряжами піднявся в глибокому небі великий повний місяць, осяявши лісові схили, на яких подекуди білили крони хлібних дерев, посрібливши піну потічків і розливши сумовите бліде світло по долині. Дерев і трави наповнювали повітря таємничими солодкавими пахощами. Нічна тиша, яку порушував тільки шум річки, заспокоювала мою душу.

Спершись ліктями на підвіконня, я уявляв собі Марію серед трояндових кущів, де застав її того першого ранку: вона збирала викинуті на землю лілії, приносячи свою гордість у жертву кохання. Тепер я розбуджу дитинний сон її серця: я зможу розповісти їй про своє кохання, присвятити їй усе моє життя. Завтра! Як чарівно звучить це слово тієї ночі, коли ти дізнаєшся, що тебе кохають! Її погляд більше нічого не приховуватиме, зустрічаючись з моїм; вона стане ще вродливішою, коли відчує моє щастя й мою гордість.

Жоден липневий світанок у Кауці не був гарніший за Марію, яка з'явилась переді мною наступного ранку, одразу ж після купання: її темно-каштанове волосся розсипалося хвилями по плечах, на блідо-рожевих щічках час від часу спалахували яскраві рум'янци, на ніжних устах грала щира усмішка,— в таких дівчат, як Марія, вона викazuje щастя, приховати його вони не спроможні. По її очах, цього разу млюсних, а не блискучих, я зрозумів, що вона спала не так спокійно, як звичайно. Дівчина підійшла до мене, і я помітив у неї на чолі ледь окреслену чарівну зморшку — знак удаваної суворості, що її вона іноді виявляла, коли, засліпивши мене своєю вродою, накладала заборону на мої вуста, ладні повторити те, що вона й так чудово знала.

Тепер мені хотілося завжди бачити її поряд; я вже не міг і на мить погамувати в собі кохання до неї. Я був щасливий і тим, що вже мав, але прагнув ще більшого щастя: отож і спробував створити рай у батьківському домі. Я нагадав Марії та сестрі про їхнє бажання пройти під моїм керівництвом початковий курс навчання: їх знову захопила моя пропозиція, тож ми й вирішили взятись до діла того самого дня.

В одному з кутків світлиці ми влаштували класну кімнату: зняли зі стіни в моїй кімнаті кілька географічних карт, витерли порошок з глобуса, що досі стояв нікому не потрібний у кабінеті мого батька, забрали прикраси з двох столиків з вигнутими ніжками й перетворили їх на парти. Мати з усмішкою спостерігала за нашою метушнею та приготуваннями.

Щодня ми просиджували за навчанням по дві години: я пояснював якийсь розділ з підручника географії, ми читали книжки з всесвітньої історії, а найчасті-

ше великі уривки з «Генія християнства»¹. Тепер я міг оцінити розум і здібності Марії: всі мої слова вкарбовувалися в її пам'яті, і вона з дитячою радістю показувала, що зрозуміла урок, перш ніж я скінчив пояснювати.

Невдовзі Емма розгадала таємницю, яка пов'язувала нас, і раділа нашому невинному щастю. Хіба я міг приховати від неї, що коїлося в моєму серці? Емма помічала мій погляд, що прикипав до чарівного обличчя її подруги, коли та відповідала на поставлене запитання. Бачила, як тремтіла Маріїна рука, коли я доторкався до неї, допомагаючи дівчині знайти якусь точку на карті. А коли дівчата сиділи за столиком одна навпроти одної і Марія нахилилась, аби краще роздивитися щось у книжці чи на карті, я одразу ж заплутувався в своїх поясненнях, тільки-но її дихання торкалось мого чола або поряд спадала, зісковзнувши з плеча, її коса, і тоді Емма бачила, як Марія, зашарівшись, поспішала випростатись.

Вряди-годи моїх учениць відволікали домашні справи, але сестра щоразу брала їх на себе й виходила, покидаючи нас зовсім ненадовго. В мене враз починало калатати серце. Марія, по-дитячому насупивши брови й ледь усміхаючись, залишала в моїх руках свою тендітну в ямочках руку, гідну пестити чоло лорда Байрона; і голос її, як завжди мелодійний, ставав млосним, глибоким, слова звучали ніжно. Даремно й намагалися згадати ці слова зараз: мені не судилося почути їх знову, в чужих устах вони будуть інші, а якщо я викладу їх на цих сторінках, вони видадуться позбавленими сенсу. Вони належать до іншої мови, і ось уже багато років моя пам'ять відмовляється відродити її.

XIII

Сторінки Шатобріана повільно горталися одна по одній, відкриваючи нові барви Маріїній уяві. Глибоко побожна християнка, вона палко сповідувала католицизм. У палітрі, яку я їй пропонував, душа дівчини вибирала найчарівніші кольори й прикрашала ними весь світ. Вогонь поезії — дар небес, він возвеличує чоловіка й надихає жінку. Вогонь цей надавав Марії-

¹ Твір французького письменника-романтика Франсуа Рене де Шатобріана (1768—1848).

ному личку таємничого чару, якого доти я не бачив у людському обличчі. Думки поета, що запали в душу цієї дівчини, такої звабливої при всій її цнотливості, поверталися до мене, наче відлуння далекої знайомої музики, й знову брали за серце.

Якогось вечора,— такі бувають тільки в моєму краю,— вечора, якому додавали краси фіалкові хмари й блідо-золотаві зірничі, вечора чудового, як Марія, чарівного й скороминушого, якою була вона в моєму житті, ми з сестрою й Марією сиділи на плескатому камені на схилі гори; праворуч від нас вирувала в глибокому ложі річка, а внизу, під нашими ногами, стелилась велична мовчазна рівнина. Я читав розділ з «Атали»¹, і обидві дівчини, такі чарівні в своїй задумі, слухали, як виливається з моїх уст смуток, зібраний серцем поета, щоб «викликати сльози з усього світу». Сестра, прихилившись до мене, майже торкаючись обличчям мого обличчя, стежила очима за рядками, які я читав уголос. Марія, сидячи поряд, не спускала з мене свого затуманеного слізьми погляду.

Сонце вже сховалося за вечірній пруг, коли я слабким голосом дочитав останні сторінки поеми. Бліда Емма поклала голову мені на плече. Марія затулила обличчя обома руками. Коли я прочитав нестямні прощальні слова Шактаса на могилі коханої, слова, які стільки разів виривали ридання з моїх грудей: «Спи спокійно в чужій землі, нещаслива юнко! В нагороду за твоє кохання, твоє вигнання, твою смерть ти лишаєшся самотня, покинута навіть Шактасом»,— Марія, більше не чуючи мого голосу, відкрила обличчя, по її щоках котилися сльози. Вона була чудова, наче витвір поета, і я кохав її тим самим коханням, яке змалював поет. Ми мовчки повільно йшли додому. На жаль, і Марію, і мене вразила не тільки прочитана книжка — нас мучило тяжке передчуття!

XIV

Через три дні, коли я повернувся ввечері з прогулянки в горах, помітив незрозумілий переляк на обличчях служників, що зустріли мене в передпокої. Сестра

¹ Повість Шатобріана, що спочатку входила до складу «Генія християнства», а згодом видавалася як окремий твір.

розповіла мені, що в Марії був нервовий напад, і додала, що вона ще й досі лежить непритомна; мене охопила болісна тривога, і сестра всіляко намагалась заспокоїти мене.

Забувши про будь-яку обережність, я кинувся до спальні, де лежала Марія; мені страшенно хотілося пригорнути її до грудей, повернути їй життя. Насилу стримавши себе, я розгублено підійшов до ліжка. В ногах хворої дівчини сидів мій батько, він пильно подивився на мене, потім перевів погляд на Марію; здавалося, він хотів про щось попередити. Мати теж була тут, але не підвела очей: вона знала про моє кохання й жаліла мене; так кожна добра мати жаліє свого сина не менше, ніж він жаліє свою кохану жінку.

Я мовчки дивився на Марію, не наважуючись запитати, що з нею. Вона немовби спала; по смертельно блідому обличчю розсипалося розкуйовджене волосся, в якому заплуталися зів'ялі квіти, ті самі квіти, що їх я подарував їй уранці; наморщене чоло виказувало нестерпну муку, на скронях повиступали краплі поту; сльози не могли пролитися із заплющених очей і блищали на зімкнених віях.

Зрозумівши, як я хвилююсь, батько підвівся й наготувався вийти з кімнати.

— Все вже минулося,— мовив він, помацавши пульс у Марії.— Бідолашна дівчинка! На таку саму недугу хворіла її мати.

Маріїні груди судомно піднялися, мовби перед риданням, але потім тихо опустилися, і ми почули лише зітхання. Тільки-но батько вийшов з кімнати, я став в узголів'ї ліжка і, забувши про матір та Емму, що мовчки сиділи поряд, узяв з подушки Маріїну руку й підніс її до губів, зронивши на неї сльози, які більш не міг стримувати. Я виміряв усю глибину свого нещастя: отже, це та сама недуга, що і в її матері, яка померла зовсім молодою від невиліковної епілепсії. Ця думка приголомшила мене.

Я відчув, як здригнулася млява рука, котру ніяк не могло зігріти моє дихання. Марія немовби опритомнівала, вуста її силкувалися прошепотіти якесь слово. Вона відкинула назад голову, ніби намагалась звільнитися від нестерпного тягара. Відтак, помовчавши, промимрила щось невиразне і нарешті цілком ясно вимовила моє ім'я. Я стояв, утупившись у неї

очима. Чи то я надто міцно стиснув її руку, чи то мимоволі проказав її ім'я, але Марія нараз повільно розплющила очі, мовби засліплені яскравим світлом, і почала вдивлятися в моє обличчя. Потім, трохи підвівшись, відштовхнула мене й спитала: «Що сталося?» — а тоді звернулась до матері: «Що це зі мною?» Ми заспокоїли її, але Марія, ніби пересвідчившись у своєму здогаді, мовила дивним тоном, якого я тоді не зрозумів: «Ось бачиш? Саме цього я й боялася».

Після нападу Марія зовсім знесиліла й засумувала. Ввечері, коли дозволив мені встановлений батьком порядок, я знову провідав її. Прощаючись, вона затримала мою руку в своїй і прошепотіла: «До завтра», — наголосивши на останньому слові, як робила це завжди, якщо продовження вечірньої розмови відкладалося на наступний день.

XV

Я вийшов на галерею, яка вела до моєї кімнати; могутні пориви північного вітру розгойдували верби, що росли на подвір'ї; виглянувши в садок, я почув, як він буяв у помаранчевих деревах, з яких розліталися налякані птахи. Бліді зорі, що миготіли, наче миттєві спалахи ватри, марно намагалися освітити похмуру глибину рівнини.

Прихилившись до колони галереї, не відчуючи дощу, що шмагав мене по обличчю, я думав про Марію: ну недугу й батькові страшні слова. Я мріяв знову сидіти поруч Марії, як у ті ясні, тихі вечори, що, може, ніколи вже не повернуться!

Не знаю, скільки збігло часу, аж раптом мені здалося, буцім моє чоло черкнуло крило птаха, що пролетів повз мене. Я окинув поглядом сусідній ліс, силкуючись простежити за польотом птаха: то був чорний птах.

У кімнаті моїй було холодно; троянди під вікном тремтіли, наче від страху перед гнівом нестримного вітру; у вазі в'янули поблідлі півники, що їх уранці назбирала для мене Марія. Нараз різкий порив вітру загасив лампу, і загримотів оглушливий грім, немов величезна колісниця зірвалася зі скелястих вершин.

Серед плакучої природи душу мою охопив глибокий, тихий смуток.

Годинник у світлиці пробив північ. Я почув чийсь кроки біля моїх дверей, а потім — батьків голос, що окликнув мене.

— Вставай,— сказав батько,— Марії знову погано.

Напад повторився. Через чверть години я був готовий вирушити в дорогу. Батько давав мені останні настанови, описуючи нові симптоми хвороби, а негренья Хуан Анхель намагалося заспокоїти мого нетерпеливого й полохливого каро-гнідого коня. Я сів у сідло, і по кам'яних плитах подвір'я зацокотіли підкови, а через хвилину кінь уже спускався на рівнину, розшукуючи стежку при світлі блідих зірок. Я поїхав по лікаря Майна, який відпочивав за три ліги¹ від нашого маєтку.

Я згадав Марію, якою бачив її вдень у постелі, її слова «до завтра» — завтра, яке, може, для неї вже не настане,— і з нетерпінням прикидав, скільки мені ще залишилося їхати; це нетерпіння не міг погамувати навіть шалений чвал мого коня.

Рівнина втікала з-під його копит, наче величезний килим, розгорнутий поривом урагану. Що швидше я мчав назустріч гаям, то дужче, здавалось, вони віддалялися від мене. Нічну тишу порушувало тільки завивання вітру в похмурих смоковницях, хрипке дихання коня та цокіт підков, що викрешували іскри з каміння.

Кілька хижок хутора Санта-Клара залишились праворуч, відтак до мене долинув запізнілий гавкіт собак. Раз по раз доводилося сповільнювати чвал, бо посеред дороги спали корови.

Вдалині під першим промінням місяця, що тільки-но зійшов, невиразно вирізнявся гарний будинок пана М. з білою капличкою та сейбовими гаями навколо; час не пощадив старий замок, його вежі й дахи.

Річка Амайме піднялася після нічної зливи, її грізне ревіння я почув задовго до того, як під'їхав до берега. Місячне сяйво, пробиваючись крізь листя дерев, сріблило хвилі, і я міг роздивитися, наскільки піднялася вода. Одначе мені ніколи було зволікати; за годину промчав дві ліги, але й цього було замало. Я підострожив коня, і він, нашорошивши вуха й глухо сопучи, здавалось, міряв буйну силу води, що вирувала біля

¹ Ліга — міра довжини, що дорівнює приблизно 5,5 кілометра.

його ніг. Потім забрів у воду, та, охоплений немовним страхом, рвучко відступив назад і став дубки. Я поплескав його по шиї, погладив мокру гриву і знову й знову підострожив його, примушуючи кинутись у річку; збуджений каро-гнідий знову став дубки й щомога смикнув головою; тоді я відпустив повіддя, здогадавшись, що не вгадав броду. Промчавши вар¹ двадцять скелястим схилом уздовж берега, кінь опустив морду в пінясті хвилі, потім одразу ж підвів її і кинувся в річку. Вода майже цілком накрила його, досягши моїх колін. Незабаром хвилі докочувалися мені до пояса. Однією рукою я поплескав коня по шиї, що ледь виступала з води, другою намагався спрямувати його впоперек течії: інакше ми могли пропустити положистий берег і не вибралися б на суходіл — надто бурхливо вирувала річка, ламаючи й розгойдуючи узбережний бамбук. Небезпека минула. Я спішився й перевірив попруги — одна з них репнула. Благородний кінь обтрусився й одразу ж рушив у дорогу.

Проїхавши з чверть ліги, ми перетнули тиху, прозору й чисту Німу, яка котила свої блискучі води, гублячись у далекій пітьмі мовчазних лісів. Ліворуч залишилась садиба Санта-Р.— великий будинок під кронами височенних сейб і пальм місячної ночі нагадував шатро східного принца, розкинутий під деревами оази.

Була вже друга година ночі, коли, проїхавши через маєток П., я спішився біля дверей будинку, де жив лікар.

XVI

Надвечір наступного дня лікар попрощався з нами, коли Марія вже майже одужала; він приписав їй необхідний режим, аби запобігти нападам, і пообіцяв частіше провідувати її. Почувши, що небезпека минула, я відчув невимовну полегкість і перейнявся ще більшою любов'ю до Майна за обіцянку швидко вилікувати Марію. Тільки-но лікар і мій батько, що забавжав трохи провести його верхи, вирушили в дорогу, я зайшов до Маріїної кімнати. Вона заплітала коси, дивлячись у дзеркало, яке Емма тримала перед нею

¹ В а р а — міра довжини, до дорівнює приблизно метру.

на подушці. Марія, зашарівшись, відсунула дзеркало й мовила:

— Хворим нема потреби чепуритися, чи не так? Хоча я вже одужала. Сподіваюсь, тобі не доведеться більше долати таку небезпечну дорогу, як минулої ночі.

— Та в цій подорожі не було ніякої небезпеки,— відповів я.

— А річка, річка? Все що завгодно могло статися з тобою через мене.

— Проїхати верхи три ліги! І це ти називаєш небезпекою?..

— Лікар же сказав, що ти міг утонутися. Він так злякався, що все розповів до того, як оглянув мене. Дорогою назад вам обом довелося перечекаати дві години, поки спаде вода.

— Лікар верхи — то було б просто комічно. А його сумирного мула й не порівняти з добрим конем.

— Той чоловік, що живе в будиночку біля перевозу, впізнавши вранці твого коня, здивувався, як ти не потонув уночі, погнавши коня у воду, він же кричав тобі, що тепер броду не знайдеш. О, ні, ні! Я ні-защо більше не хворітиму. Лікар сказав тобі, що це вже не повториться?

— Еге ж,— відповів я,— і пообіцяв протягом найближчих двох тижнів провідувати тебе через день.

— Отже, тобі не доведеться їздити по нього вночі! Що я робила б, якби?..

— Ти дуже плакала б за мною, правда? — спитав я всміхаючись.

Вона пильно подивилася на мене, і я додав:

— Отож, якщо я ненароком помру, то можу бути певен?..

— Чого?

І, прочитавши відповідь у моїх очах, Марія майже прошепотіла:

— Завжди! Завжди! — і вдала, наче роздивляється мереживо на подушках.

— А я мушу розповісти тобі одну сумну новину,— провадила вона перегодом,— таку сумну, що через неї я й занедужала. Ти був у горах... Мати все знає про нас, і раптом я почула, як тато каже їй, що моя матуся померла від якоїсь недуги, я тільки не розчула, як вона називається; що на тебе чекає блискуче майбутнє, а я... ох, я не певна, чи правильно зрозуміла...

Але я нібито не заслуговую на те, щоб ти так ставився до мене...

З її побляклих очей скотилися на бліді щоки сльози, і вона квапливо втерла їх.

— Не кажи цього, Маріє, не думай про таке,— мовив я.— Не треба, благаю тебе.

— Але ж я сама чула, а потім знепритомніла... Що ж це означає?

— Прошу тебе... я.. я забороняю тобі говорити про це!

Марія схилила голову на плече, а руку її я тримав у своїх руках, аж ось почув у сусідній кімнаті шелест сукні — це прийшла Емма.

Вечері, зібравшись на вечерю, ми з сестрами сиділи в їдальні, чекаючи на батьків, які, всупереч звичаю, запізнювалися. Нарешті почулися їхні голоси у світлиці, мабуть, вони закінчували якусь поважну розмову. По стиснутих губах і ледь помітній зморщі між бровами я помітив на батьковому благородному обличчі сліди болісної душевної боротьби. Мати була бліда й навіть не намагалася приховати свого хвилювання. Сідаючи за стіл, вона звернулась до мене:

— Я забула переказати тобі, що сьогодні вранці приходив Хосе й запрошував тебе на полювання, пообіцяв зайти завтра вдосвіта. Не знаєш, чи то правда, що він віддає заміж одну з доньок?

— Він хотів про щось порадитися з тобою,— не уважливо докинув батько.

— Мабуть, про полювання на ведмеда,— відповів я.

— На ведмеда? Як! Ти полюєш на ведмедів?

— Атож. Це дуже цікаво, я вже не раз полював на них разом з Хосе.

— У мене на батьківщині,— зауважив батько,— тебе мали б за дикуна або за героя.

— До речі, полювання на ведмеда не таке вже небезпечне, як повсюдне полювання на оленів; адже тут мисливець не ризикує за найменшої необережності зірватися в безодню поміж скель і водоспадів, він тільки повинен бути спритним і вельми точно прицілитися.

Батькове обличчя розпружилося, і він, пожвавішавши, почав згадувати, як полював на Ямаїці; розповів, що всі його родичі були завзяті мисливці, надто ж вирізнявся серед них Саломон — своєю наполегливістю,

спритністю й відвагою; про кілька Саломонових пригод він розповів, уже сміючись.

Потім, підвівшись з-за столу, батько підійшов до мене.

— Ми з матір'ю хочемо поговорити з тобою,— сказав він.— Зайди до мого кабінету.

Коли я зайшов, батько сидів спиною до матері й щось писав, а вона прилаштувалася в своєму улюбленому кріслі подалі від лампи.

— Сідай,— сказав батько, кинувши писати й поглянувши на мене поверх окулярів у тонкій золотій оправі.

Збігло кілька хвилин, він дбайливо поклав на місце облікову книжку, в якій робив записи, підсунув свого стільця до мого й тихо мовив:

— Я хотів, щоб твоя мати була присутня при нашій розмові, йдеться про дуже важливу справу, і вона однієї думки зі мною.

Батько підійшов до дверей, прочинив їх, викинув недокурену сигару й повів далі:

— Ось уже три місяці ти в нас, а пан А., з яким ти маєш поїхати до Європи, зможе вирушити туди тільки через два місяці. Звісно, ця затримка не має ніякого значення: адже нам дуже приємно бачити тебе вдома після шестирічної розлуки, і, крім того, я залюбки спостерігаю, як охоче ти навіть тут сидиш за підручниками. Не можу та й не повинен приховувати від тебе, що, знаючи твою вдачу й здібності, покладаю велику надію на блискучий злет твоєї кар'єри. Ти сам знаєш, що невдовзі настане час, коли нашій родині знадобиться твоя підтримка, особливо коли зважити на те, що твій брат помер.

Помовчавши, батько мовив:

— Мушу сказати, дещо в твоїй поведінці мені не подобається. Тобі ще не виповнилося й двадцяти, а в цьому віці сліпе кохання може занапастити всі надії, про які ми з тобою говорили. Ти кохаєш Марію, і я, природно, давно це помітив. До Марії я ставлюся майже як до рідної доньки й не мав би нічого проти, якби твій вік і становище дозволяли думати про шлюб; але поки що це неможливо, та й Марія надто молода. Одначе це не єдина перешкода, тут є ще одне, мабуть, нездоланне лихо, і я мушу тебе про це попередити. Марія може принести тобі, а разом з тим і нам усім страшне нещастя. Лікар Майн майже певен, що вона

помре зовсім молодого від тієї самої недуги, що забрала в могилу її матір; учора в неї був напад епілепсії, недуга, розвиваючись з кожним новим нападом, може набрати найтяжчої форми — так сказав лікар. Тепер дай мені відповідь, серйозно обміркувавши кожне своє слово, на одне-однісіньке запитання; відповідай як розумна й порядна людина, за яку я тебе й маю; та не гарячкуй, адже це не властиво твоїй вдачі, крім того, йдеться про твоє майбутнє й майбутнє всієї родини. Ти знаєш думку лікаря, думку, яка заслуговує на довіру, бо висловив її Майн; тобі відомо, яка доля спіткала Саломонову дружину; отож, якщо ми дамо згоду, чи готовий ти одружитися з Марією?

— Так, тату,— відповів я.

— І все витримаєш?

— Усе, все!

— Сподіваюсь, я розмовляю не тільки з сином, а й з порядною людиною, якою я намагався тебе виховати.

Мати витерла обличчя хусткою. Батько, якого зрушили її сльози, а може, й моя рішучість, замовк, побоюючись, що його може зрадити голос.

— Що ж,— провадив він,— якщо ти приймаєш таку благородну ухвалу, то мусиш згодитися, що раніш, ніж через п'ять років, ви з Марією не зможете побратися. Не мені про це говорити, але, покохавши тебе ще дитиною, вона кохає тебе зараз так дуже, що нові для неї бурхливі переживання викликали, як сказав Майн, перші прояви недуги; отже, і твоє і її кохання потребують особливої обережності, і я вимагаю, щоб ти пообіцяв мені на майбутнє, задля власного добра й задля Маріїноного добра, якщо ти її кохаєш, виконувати поради лікаря. Ти нічого не повинен обіцяти Марії, бо коли скінчиться призначений термін, обіцяння одружитися з нею зробить ваші стосунки надто близькими, а цього й слід остерігатися. Гадаю, для тебе досить одного доказу: тільки так ти зможеш урятувати Марію, зможеш уберегти нас від нещастя втратити її... У відповідь на нашу довіру,— вів далі батько, озирнувшись на матір,— пообіцяй не казати Марії, яка небезпека загрожує їй, не розповідати їй нічого про нашу сьогоднішню розмову. Ти повинен також знати про моє ставлення до твого одруження в разі, якщо Маріїна недуга не минеться й після твого

повернення додому... адже незабаром ми розлучимося на кілька років: як батько, і твій, і Марії, я не зможу схвалити ваш шлюб. Тепер, коли я сказав тобі про своє тверде рішення, мушу повідомити, що Саломон за останні три роки свого життя збив чималий статок і доручив мені віддати в посаг за його донькою. Якщо вона помре до одруження, цей капітал успадкує її бабуся по материній лінії, що живе в Кінгстоні.

Батько повільно пройшовся по кімнаті. Вважаючи, що розмова скінчилася, я підвівся й зібрався вийти. Але батько знову сів і, кивнувши мені на стілець, сказав:

— Кілька днів тому я отримав листа від пана де М. Він просить руки Марії для свого сина Карлоса.

Я не міг приховати свого подиву, коли почув батькові слова. Батько легенько всміхнувся й провадив:

— Пан де М. дає мені два тижні для відповіді на його пропозицію, а тим часом вони приїдуть до нас у гості, як пообіцяли раніше. Для тебе після того як ми про все домовилися, це не повинно мати ніякого значення. На добраніч,— сказав він, лагідно поклавши руку мені на плече,— бажаю тобі успіху на полюванні; я постелю шкуру забитого тобою ведмеда на підлогу біля свого ліжка.

— Гаразд,— відповів я.

Мати подала мені руку і, притримавши мою, говорила:

— Ми сподіватимемося, що ти повернешся рано. Бережися цих звірів!

Протягом останніх годин мені випало стільки тривог і несподіванок, що я насилу міг усвідомити своє дивне й нелегке становище.

Марії загрожує смерть; у нагороду за мое кохання мені обіцяють дозволити одружитися з нею ціною жакливої розлуки, обіцяють за умови, що я менше кохатиму її; я змушений стримувати своє непогамовне кохання, що заволоділо всім моїм еством, інакше в мене на очах Марія може покинути земну падоль, наче ті красуні, що на мить являлися мені у снах; може, я здаватимусь їй неблагородним і бездушним, поводячись, як наказує мені розум і необхідність. Не почую я більше її сором'язливих освідчень, мої губи не наважаться торкнутися навіть кінчика її коси. Вона належатиме мені або смерті, іншого вибору немає;

наблизитись до Марії бодай на крок означає втратити її. Але й залишити ридати на самоті — це мука понад мої сили.

Легкодухе серце! Ти виявилось нездатним таємно згоріти в цьому вогні, хоча знало, що, вирвавшись на волю, вогонь спалить її... Де вона тепер, коли ти вже немовби перестало битися? Тепер, коли дні й роки пропливають наді мною, а я не відчуваю власного серця?

Вдосвіта Хуан Анхель, виконуючи мій наказ, постукав у двері.

— Яка погода? — спитав я.

— Погана, господарю. Збирається на дощ.

— Гаразд. Піди в гори й попередь Хосе, щоб сьогодні не чекав на мене.

Я розчахнув вікно й пошкодував, що відіслав негра, а той, насвистуючи й наспівуючи пісеньок, вже підходив до найближчого гаю.

З гір віяв холодний, поривчастий вітер, під його дужими поривами тремтіли трояндові кущі, погойдувалися верби й збивалися з польоту папуги, що вряди-годи пролітали повз наш дім. Птахи — окраса садків у погожі світанки — мовчали, тільки зграйки куликів кружляли над луками, своїм співом вітаючи похмурий зимовий день.

Незабаром гірські верхи зникли за сірою завісою зливи, яка, гучно наближаючись, уже шмагала ліс. Через півгодини каламутні бурхливі потічки, змиваючи стерню, стікали по схилах протилежного берега, а повновода річка, люто клекочучи, несла вдалину жовті пінясті хвилі.

XVII

Минуло десять днів після нашої невтішної розмови. Відчуваючи, що я не здатний виконати батькове бажання й поводитися з Марією дедалі стриманіше, спантеличений пропозицією Карлоса, я щоразу шукав приводу, аби не сидіти вдома. Всі ці дні я або замикався у своїй кімнаті, або гаяв час на фермі Хосе, а найчастіше бродив пішки по довколишніх околицях. Брав із собою книжку, яку й не намагався читати, рушницю, з якої ніколи не стріляв, і Майо, який біг

за мною, хекаючи від утоми. Мене гнав глибокий смуток, і я цілими годинами блукав дикими місцями, а бідолашний собака марно намагався поспати, згорнувшись у клубок на сухому листі,— його одразу ж зганяли мурашки, гедзі й москіти. Коли старому другові обридало нічого не робити й мовчати, він сідав поряд і, поклавши голову мені на коліно, дивився на мене відданими очима, потім відбігав віддалік і чекав мене на стежці, що вела додому; якщо йому вдавалося повести мене за собою, він починав стрибати з радощів, і ці його цуценячі пустощі, коли зважити на його звичну стриманість і старечу поважність, виглядали не дуже достойно.

Якось уранці, коли я ще лежав у ліжку, мати зайшла до моєї кімнати і, сівши в узголів'ї, сказала:

— Вже більше немає терпцю: так далі жити не можна, я не згодна на це.

А що я мовчав, то вона повела далі:

— Ти чиниш куди гірше за те, чого зажадав від тебе батько. Твоя поведінка надто жорстока щодо нас і ще жорстокіша щодо Марії. Вона була певна, всі твої дороги ведуть до Луїсиного дому, де тебе так люблять; але вчора ввечері приходив Брауліо й сказав, що вони вже п'ять днів тебе не бачили. Що ж нагнало на тебе такий глибокий смуток? Невже ти не можеш погамувати його бодай на той короткий час, поки ти з нами, серед рідних? Чому прагнеш увесь час бути на самоті, наче всі ми тобі обридли?

Її очі налилися слізьми.

— Марія має сама вирішити,— відповів я,— прийняти чи відкинути долю, яку пропонує їй Карлос. А я як друг не повинен позбавляти його цілком обґрунтованих надій на згоду.

Так я мимоволі виказав нестерпний біль, який мучив мене після того вечора, коли я дізнався про пропозицію пана де М. Ніщо не лякало мене так, як ця пропозиція: ні страшні пророцтва лікаря про Маріїну недугу, ні неминуча розлука на кілька років.

— Ну як тобі могло таке прийти в голову? — здивовано спитала мати.— Вона й бачила твого друга лише двічі. Его ж, саме так, одного разу він заїжджав до нас на кілька годин, а потім ми їздили у гостину до них.

— Та хіба, мамо, багато часу залишилось, скоро вже підтвердяться або спростуються мої припущення. Мені здається, краще зачекати.

— Ти помиляєшся і потім каятимешся в цьому. Марія поводить себе спокійніше, ніж ти; з гордості й почуття обов'язку вона приховує, скільки болю завдає їй твоя поведінка. Я не вірю своїм вухам, твої слова мене приголомшують. А я хотіла порадувати тебе, повідомити, що сказав нам учора на прощання лікар Майн!

— Розкажіть, мамо, розкажіть,— почав я благати, схопившись з ліжка.

— Навіщо тепер?

— Вона не лишиться назавжди... не лишиться для мене назавжди тільки сестрою?

— Пізно ти схаменувся. Чи може порядний чоловік чинити так, як ти? Ні, ні, мій син так чинити не повинен... Твоя сестра! І ти кажеш це мені, тій, хто знає тебе краще, ніж ти сам себе! Твоя сестра! Та вона любила тебе, ще коли я обох вас загойдувала на колінах! А ти тільки тепер це зрозумів? Тепер, коли я прийшла поговорити з тобою, бо не в змозі бачити страждань, що їх сердешна Марія марно намагається приховати від мене!

— Я не хотів би й на мить накликати на себе ваш осуд. Скажіть, що мені робити, як залагодити все, аби ви не вважали, що я поводжуся негідно?

— А ось як. Хочеш, щоб я любила Марію не менше, ніж люблю тебе?

— Так, мамо. І так воно й є, чи неправда?

— Та я любила б її не менше, навіть якби не розуміла, що в неї немає іншої матері, крім мене, не пам'ятала заповітів Саломона, який довірився мені; Марія гідна моєї любові й кохає тебе. Лікар певен, що в неї не та недуга, на яку хворіла Сара.

— Він так і сказав?

— Еге ж, і твій батько, заспокоївшись, сам велів, щоб я тобі про це розповіла.

— Отже, я можу знову ставитись до неї, як і раніше? — спитав я, не тямлячи себе.

— Майже...

— О, вона вибачить мені, чи не так? І лікар сказав — ніякої небезпеки нема? Треба, щоб і Карлос про це знав.

Мати, перш ніж відповісти, здивовано глянула на мене.

— Навіщо ж це приховувати? А тепер я повинна тобі підказати, що ти, на мою думку, маєш зробити до приїзду панів де М. Вони приїдуть до нас завтра. Скажи сьогодні Марії... А втім, як ти зможеш пояснити їй свою недавню відчуженість, не порушуючи батьківського наказу? І навіть коли б ти міг розповісти їй про його вимогу, ти не зумієш виправдатися: адже всі дурниці, які ти накоїв за останні дні, викликані іншою причиною, а про неї тобі не дозволять заговорити гордість і почуття сорому. Ось до чого все це призвело: отож доведеться мені самій розповісти Марії про справжню причину твого смутку.

— Але що вона подумає про мене, коли ви зробите це, коли вона дізнається, як легко я піддався власній слабкості?

— Хай думає що хоче, адже ще гірше буде, коли вона матиме тебе за вітрогона.

— Мабуть, ви маєте рацію, але, благаю вас, не розповідайте їй нічого про нашу розмову. Я припустився помилки, від якої страждав, може, ще більше, ніж вона, і сам мушу виправити її; обіцяю вам, що виправлю. Дайте мені ще два дні, і я все залагоджу.

— Гаразд,— сказала мати, підвівшись і наготувавшись вийти.— Ти кудись їдеш сьогодні?

— Так, мамо.

— Куди ж?

— Хочу провідати Емігдіо. Це ніяк не можна відкласти, я вчора переказав через управителя його батька, щоб він чекав мене сьогодні на сніданок.

— Повернешся не пізно?

— О четвертій або п'ятій.

— Обідатимеш удома?

— Еге ж, звісно. Тепер ви задоволені мною?

— Ще б пак,— усміхнулася мати.— Отже, до обіду. Перекажи сусідкам найніжніші вітання від мене й дівчат.

XVIII

Я вже був приготувався до від'їзду, коли до моєї кімнати зайшла Емма. Побачивши, що я веселий, вона здивувалася.

— Куди це ти вирушаєш так радісно? — запитала вона.

— Та я волів би нікуди не їхати! Але треба навідати Емігдію, а то він при кожній зустрічі всіляко докорує мені за непостійність.

— Як несправедливо! — вигукнула Емма засміявшись. — Це ти непостійний!

— А з чого ти смієшся?

— З несправедливості твого друга. Сердега ти!

— Ні, ні, ти смієшся з чогось іншого.

— Саме з цього, — відповіла сестра і, взявши з умивальника гребінець, підійшла до мене. — Дай-но я причешу тебе, бо ви, друже Вірний, повинні знати, що у вашого приятеля є чарівна сестра. Шкода, — провадила вона, поправляючи мені зачіску своїми вишуканими рученятами, — що панич Ефраїн трохи зблід за останні дні, а тамтешні панни не уявляють собі чоловічої краси без рум'янцю на щоках. Та коли б сестра Емігдію знала...

— Ти надто говірка сьогодні.

— Невже? А ти чомусь дуже веселий. Подивись-но в дзеркало, чи добре я тебе зачесала?

— І кому вони потрібні, ці гостини! — вигукнув я, почувши голос Марії, яка кликала Емму.

— І справді. Куди приємніше було б дертися по скелях на берегах Амайме, милуватися величністю безлюдних краєвидів або бродити по лісах, наче поранений звір, полохаючи москітів і не турбуючись, що Майо загризають гедзі... Бідолаха! Сьогодні цього в тебе не буде!

— Тебе кличе Марія, — урвав я сестру.

— Я знаю, навіщо.

— Навіщо?

— Щоб я допомогла їй зробити те, чого не слід робити.

— Цікаво знати, що саме?

— Прошу: вона чекає на мене, аби разом назбирати квітів і поставити їх ось сюди, — відповіла Емма, кивнувши на мою вазу. — А я, бувши нею, не поклала б сюди більше жодної квітки!

— Якби ти знала...

— А якби знав ти...

З кабінету мене покликав батько, перебивши нашу розмову. Коли б ми домовилися до кінця, то я, певне,

відмовився б від рішення, якого дійшов уранці після зустрічі з матір'ю.

Я зайшов до кабінету, батько роздивлявся біля вікна механізм кишенькового годинника.

— Чудовий годинник,— сказав він.— Безперечно, вартий тридцяти фунтів стерлінгів. Подаруй свій комуś із дівчат, а собі візьми цей.

Батько не дав мені змоги подякувати йому і повів далі:

— Ти збираєшся до Емігдіо? Скажи його батькові, хай готує худобу до випасу, випасатимемо її разом, череда має бути готова на п'ятнадцяте число наступного місяця.

Я повернувся до своєї кімнати по пістолети. Марія стояла в садку й подавала Еммі букет з півників, майорану та гвоздик; найгарнішу й найпишнішу гвоздику вона тримала за стебло в зубах.

— Добридень, Маріє,— мовив я, поквапившись узяти в неї квіти.

Дівчина трохи зблідла, стримано відповіла на моє привітання й випустила з уст гвоздику. Подаючи мені букет, вона опустила кілька квіток на землю, нахилилась, щоб підібрати їх, а коли підвелась, на її щоках знову палахкотів рум'янець.

— Хочеш,— мовив я, беручи квіти,— я віддам тобі цілий букет за ту гвоздику, що ти тримала в зубах?

— Я її розтоптала,— відповіла Марія, шукаючи очима квітку на землі.

— Навіть за розтоптану я віддам тобі всі інші.

Марія стояла, потупивши очі, й не відповідала.

— Дозволь мені самому підняти її.

Тоді вона нахилилась і, не дивлячись на мене, подавала мені гвоздику.

Емма, вдавши, що нічого не помічає, ставила букет у вазу.

Я стиснув Маріїну руку, що простягла мені квітку, й сказав:

— Дякую, дякую. До вечора.

Марія підвела очі й подивилася на мене: в цьому повному незбагненого чару погляді бриніли водночас ніжність, ніяковість, довіра й сльози.

Проїхавши понад лігу дороги, я заходився відчиняти важку браму, що вела до оборів батька Емігдію. Коли я зрештою подолав опір іржавих петель і осей, а головне, величезної почепленої до поперечних брусів каменюки, яка тримала замкненою цю незвичайну споруду й завдавала стільки клопоту відвідувачам, то ледь не загруз у затхлій багнюці, що, коли судити з каламутного кольору застоюлої води, утворилася тут дуже давно.

Я проїхав по невеличкій луці, де всякого бадилля та будяків було більше, ніж доброї трави; кілька жалюгідних шкап з облізлими хвостами й гривною обскубували кущі, біля них пустували лошата, подекуди стояли в задумі старі віслюки, такі змучені й скалічені непосильними вантажами та жорстокими погоничами, що сам Бюффон¹ завагався б, до якого виду їх віднести.

Над густими какаовими заростями височів в оточенні кокосових пальм і мангових дерев просторий старовинний будинок із спадистим дахом.

Одначе я подолав ще не всі перешкоди до нього, бо наштотхнувся на паркан у кінці загороди — довелося скидати з порохнявих стовпів товстелезні бамбукові жердини. Мені на допомогу прийшли служники — негр і негритянка; він був у самих тільки штанях, його атлетична спина блищала від поту, вона мала на собі широку голубу спідницю, а замість блузки груди її прикривала хустина, зав'язана ззаду на шиї і стягнута на стані шкіряним паском.

Весела негритянська пара збиралася приборкувати двох огирів, яким настала черга працювати на молодтарні; я здогадався про це, побачивши в руках і в негра, і в негритянки ремінне ласо. Тільки-но я спішився під дашком біля будинку, не звертаючи уваги на грізне гарчання негостинних собак, що лежали під лавами на галереї, довкола почулися крики й тупіт.

Побачивши грубі сідла й розшарпані плетені пітники, порозвішувані на перилах, я одразу ж зрозумів, що всі заплановані зміни, які виношував під моїм

¹ Бюффон Жорж-Луї-Леклерк (1707—1788) — відомий французький природознавець.

впливом Емігдіо в Боготі, наштотувалося на, як він казав, старечий маразм його батька. Зате, безперечно, поліпшилося розведення дрібної худоби: по всьому подвір'ю ширився сморід, сновигали кози різноманітної масті. Нововведення я побачив тільки в пташарні: мою появу різким криком привітала безліч павичів; серед місцевих болотяних качок, що плавали поблизу, в калюжі, вирізнялись своїм поважним виглядом кілька так званих англійських.

Емігдіо був славний хлопець. За рік до мого повернення в Кауку батько відіслав його до Боготи, щоб він, як казав добрий пан, прилучився до комерційної діяльності й трохи обтесався. Тоді зі мною жив Карлос, він завжди все знав, навіть те, чого не слід було знати; невідь-де надібав він на Емігдіо й одного недільного ранку привів до мене, сказавши, перш ніж мені його показати, такі слова:

— Друже! Зараз ти помреш від утіхи: я покажу тобі небачене чудо!

Я кинувся обіймати Емігдіо: він стояв у дверях, вигляд у нього був такий дивовижний, що важко уявити й просто неможливо описати.

Мій друг був у фетровому капелюсі кольору кави з молоком, що його на свята носив дон Ігнасіо, його батько, ще в дні своєї молодості. Чи то капелюх був замалий на Емігдіо, чи то він вважав це за вишуканість, але ззаду криси стирчали під прямим кутом до довгої засмаглої шиї юнака. Мені впали в око його незвичайна худорба, ріденькі підстрижені бакенбарди та навидивовижу занедбана чуприна, жовте обличчя, зашкарубла від сонячних опіків шкіра, комірець сорочки, що безнадійно втонув між настовбурченими вилогами білого жилета, стягнуті вузькими рукавами синього камзола руки, вовняні панталони з широкими сап'яновими штрипками й начищені черевики з оленячої шкіри — всього цього було цілком досить, щоб викликати захоплення в Карлоса.

В одній руці Емігдіо тримав пару величезних острог, а в другій — чималий пакунок для мене. Я поквапився забрати в сердеги цей вантаж, кинувши сердитий погляд на Карлоса, який, кусаючи подушку й заливаючись слізьми від реготу, качався у своєму ліжку, — та я й сам насилу стримувався від сміху.

Привітавшись, я запросив Емігдіо відпочити в ма-

ленькій вітальні; він сів на пружинну канапу і, відчувши, що провалюється в безодню, від страху замахав руками в повітрі, але, не знайшовши опори, сяк-так видряпався сам і, вже підвівшись на ноги, мовив:

— Ото нечиста сила! Цей Карлос ніколи не візьметься за розум. Поглянь на нього! Він ще на вулиці реготав і глузував з мене. А тепер і ти теж?.. Усі ви тут однакові! Знав би ти, що сьогодні зі мною зробили...

Карлос, скориставшись зі слушної нагоди, вийшов із спальні, щоб послухати нашу розмову, і тепер ми обидва могли досхочу повеселитися.

— Годі, Емігдіо! — сказав я нашому гостеві. — Сідай у крісло, тут нема такої пастки. І навчись не ображатися на жарти.

— Жарти-арти¹, — озвався Емігдіо й сів обережно, мовби побоюючись нової пастки.

— Що ж з тобою зробили? — душачись зо сміху, спитав Карлос.

— А хіба ти не бачив? Краще вже не розповідати.

— Але чому? — безжально наполягав Карлос, поклавши йому руку на плече. — Розповідай.

Емігдіо вже не в жарт образився, і ми насилу заспокоїли його. Пара кухлів вина й кілька сигар скрипили наше перемир'я. З приводу вина наш земляк зауважив, що помаранчева настоянка, яку готують у Бузі, куди ліпша, не кажучи вже про зелену ганусівку з корчми Папоррїні. Наші чудові сигари видалися йому куди гіршими за його власні, що їх він крутив із сухого платанового листа й приправляв для запаху дрібно насіченим листям смоковниці та помаранчевого дерева.

Через два дні наш Телемак² був уже пристойно вдягнений і, за допомогою вправного Іларіо, навіть ошатний; і хоч модне вбрання було йому незручне, а нові черевики такі тісні, що аж іскри сипалися з очей, він, підбадьорюваний марнослаством та Карлосом, мусив змиритися з тим, що називав справжніми тортами.

¹ Провінційна звичка повторювати, глузуючи, закінчення останнього слова співрозмовника. (Приміт. автора).

² Телемак — герой роману «Пригоди Телемака» французького письменника Фенелона (1651—1751). Мабуть, автор проводить паралель між подорожжю Емігдіо для набуття життєвого досвіду й подорожами Телемака, сина Одисея.

Поселившись в одному пансіоні з нами, Емігдіо звеселяв усіх під час пообідніх розмов, розповідаючи нашим господарям про свої дорожні пригоди або ділячись власними міркуваннями з приводу того, що вразило його в місті. За межами дому йому було набагато гірше, бо ми мусили відпускати друга на поталу його власній долі, а точніше,— глумливому зухвальству кушнірів і торговців, які, ледь угледівши Емігдіо, обступали його з усіх боків, напередими пропонуючи сідла, зброю, шкіряні штани для їзди верхи, вуздечки та всяку всячину.

На щастя, Емігдіо вже скінчив свої справи й закупив усе потрібне, коли з'ясувалося, що донька господині дому, жвава й легковажна реготуха, закохалася в нього по самісінькі вуха.

Карлос, не довго думаючи, переконав Емігдіо, що досі Мікаеліна рішуче відкидала залицяння всіх пожилців; але сатана, який ніколи не дремає, влаштував усе так, що якось увечері Емігдіо застав у їдальні підступного насмішника разом зі своєю коханою за люб'язною розмовою; вони думали, що він уже спить: відбило десяту, а такої пори Емігдіо звичайно спить уже без задніх ніг; звичка рано лягати була зрозуміла, адже він вставав удосвіта, хоч би як трусився від холоду.

Після того як Емігдіо побачив і почув те, чого краще б йому для власного й для нашого спокою не бачити й не чути, він вирішив якнайшвидше вирушити додому.

Мені він не мав за що дорікати, отож у ніч напередодні від'їзду за нашою розмовою вилив душу.

— У Боготі нема справжніх панночок,— сказав він.— Усі вони... просто затяті кокетки. Коли й ця таке вчинила, то чого від інших чекати? Я навіть не попрощаюсь із нею. Що й казати! Нема кращих за наших дівчат! А тут самі тільки примхи. Подивись-но на Карлоса: корчить з себе хтозна-кого, лягає спати об одинадцятій ночі й став несосвітним хвальком. Не товаришуй з ним. Я все розповім дону Чомо, хай всипле йому як слід. А ти мені подобаєшся, тільки й думаєш про своє навчання.

Зрештою Емігдіо поїхав, і розвага Карлоса та Мікаеліни скінчилася.

Таким, власне, чесним і добродушним був хлопець, до якого я приїхав на гостину.

Я чекав, що він вийде з хати, але, почувши його голос у себе за спиною, обернувся й побачив, як він перестрибнув через огорожу.

— Нарешті, баламуте! А я вже думав, що так і дочекаю марно. Сідай, я зараз.

І він заходився відмивати в калюжі закривавлені руки.

— Що ти робив? — спитав я, коли ми привіталися.

— Сьогодні день забою, а батько вдосвіта поїхав на пасовисько, ось я й порався сам, лише негри допомагали: горе, а не робота. Але зараз я вже вільний. Мати дуже хоче тебе бачити, піду скажу, що ти приїхав. Не знаю, чи вийдуть дівчата, вони зовсім здичавіли. Чото! — крикнув Емігдіо, і невдовзі прибігло напівголе негрєня з кучерявим чубом і висхлою, спотвореною рубцями рукою. — Напій цього коня й почисть мого гнідого.

Емігдіо уважно оглянув мого коня і, обернувшись до мене, вигукнув:

— Чудовий каро-гнідий!

— Де це так скалічив руку хлопчина? — спитав я.

— Закладав тростину в млин, а там гав не лови! Тепер тільки й годиться ходити коло коней.

Невдовзі стали накривати на стіл, а я тим часом розмовляв з доньєю Андреа, матір'ю Емігдіо, і за ті чверть години, що ми були наодинці, вона мало не обірвала всі торочки на своїй шалі.

Емігдіо надяг до столу білий піджак; перш ніж ми сіли, причепурена негрятянка подала нам розмальований тазик з водою для миття рук; через плече в неї висів майстерно вишитий рушник.

За їдальню правила кімната, в якій стояли тільки дві старі шкіряні канапки та два столики, прикрашені фруктовими вазами й гіпсовими папугами; високо на не вельми білих стінах висіли ікони.

Правду кажучи, сніданок не відзначався вишуканістю, але мати й сестри Емігдіо вміли готувати. Черпаховий суп, присмачений свіжою зеленню; смажені банани; дрібно посічене м'ясо й крендельки з кукурудзяного борошна; чудовий місцевий шоколад; твердий сир, булочки, вода у великих старовинних срібних жбанах — усе було вельми смачно.

Під час сніданку я помітив дівчину, яка зазірала в шпарину прочинених дверей; привабливе личко з великими жвавими чорними, наче кавові зерна, очима наводило на думку, що все приховане від мого погляду було не гірше від того, що я бачив.

Об одинадцятій я попрощався з пані Андреа; ми вирішили з'їздити до дона Ігнасіо на пасовисько, де таврували худобу, а заодно скупатися в Амайме.

Емігдіо скинув піджак і надяг полотняне пончо, замість шкіряних черевиків узув старі альпаргати, застебнув гачки білих штанів з козячої шкіри, насунув на очі велике сомбреро з білим перкалевым наголовком і сів на гнідого, з обережності зав'язавши перед тим йому очі хусткою. Огир увесь зіщулювся, сховавши хвоста між задніми ногами.

— Егей! Годі тобі басувати! — крикнув Емігдіо й двічі стьобнув його, ляснувши стиснутим у руці канчуком. Кінь кілька разів став дибки, але вершник і не схитнувся в сідлі; я теж стрибнув на свого коня, і ми вирушили в дорогу.

Пасовисько лежало десь за півліги від маєтку. На першому ж рівному моріжку Емігдіо зупинив коня й завів зі мною довгу розмову. Він одразу ж виклав усе, що знав про матримоніальні наміри Карлоса, з яким знову заприятелював, коли вони зустрілися в Кауці.

— А ти що скажеш на це? — спитав він наприкінці.

Я ухилився від прямої відповіді, а він повів далі:

— Та що там, Карлос — хлопець працьовитий. Коли він зрозуміє, що не стане справжнім скотарем, поки не викине свої рукавички й парасольку, в нього все налагодиться. Тепер він ще сміється з того, що я сам закидаю ласо, городжу тини й пораюсь з мулами. Але незабаром і йому доведеться робити те саме, бо інакше господарство його зовсім розвалиться. Ти бачив Карлоса?

— Ні.

— Ну ще побачиш. Не повіриш, він не купається, коли сонце стоїть високо над обрієм, і не їздить верхи, якщо йому не осідлають коня. Боїться засмагнути або руки забруднити. А загалом він славний хлопець, що й казати; минулого тижня він мене он як виручив, позичив двісті монет на купівлю молодих бичків. Щоправда, він знає, я довго в боргу не лишуся, але важ-

ливо вчасно зробити послугу. А щодо його одруження... То я тобі дещо скажу, тільки пообіцяй не гарячкувати.

— Кажі, друже, кажі все, що хочеш.

— У вашому домі все, як слід за правилами доброго тону, тож мені здається, що таку дівчину, яка виросла в розкошах, наче казкова фея, треба на руках носити...

Емігдіо засміявся й повів далі:

— Я так кажу, бо дон Херонімо, Карлосів батько, запеклий грубіян і пекучий, мов індіанський перець. Мій батько бачити його не може — відтоді, як той подав на нас позов за межу чи ще за щось там. Коли батько ненароком здибає дону Херонімо, нам доводиться по тому ставити йому припарки на ніч, напувати валер'яною і натирати настоянкою з кори мамбо¹.

Ми приїхали на пасовисько. Посеред загороди, за хмарою пилу, здійнятою бичачою чередою, стояв віз дону Ігнасіо. Побачивши мене, він підїхав привітатися. Дон Ігнасіо сидів на світло-рудій хирлявій шапі; заяложене, все потріскане англійське сідло, либонь, чимало послужило своєму господареві. Непоказний багатий скотопромисловець був одягнений не надто пишно: вичовгані шкіряні штани в латках, срібні остроги з брязкотливими коліщатками, груба пом'ята куртка й біле парусинове пончо, на голові — великий солом'яний бриль, — такі тягнуть вершника назад, коли він пускає коня учвал; під його тінню величезний ніс і голубі очі дону Ігнасіо нагадували довгий дзьоб і намистинки замість очей у опудала тукана.

Я сказав дону Ігнасіо все, що велів мені переказати йому батько про спільний випас череди.

— Гаразд, — відповів він. — Як бачите, молодняк — прегарний, уже справжні бики. Чи не бажаєте заїхати й розважитись трохи?

Емігдіо тим часом стежив очима за роботою пастухів у загороді.

— Егей, Рябий! — крикнув він. — Обережніше, не відпуская вірвовку!.. За хвоста! За хвоста!

Вибачившись, я подякував донові Ігнасіо за запрошення. Він не образився:

— Дарма, дарма, столичні жителі бояться сонця та буйних биків. Ось так і пропадають справжні хлопці

¹ М а л а м б о — дерево, настоянка з кори якого виліковує від лихоманки.

в тамтешніх школах. Он синок дона Чомо, мазунчик, не дасть збрехати: зустрів я його о сьомій ранку — весь закутався в хустку, тільки одне око визирає. І з парасолькою!.. Ви хоч не користуєтеся тим мотлохом.

У цей час почувся крик пастуха, що, стиснувши в кулаці руків'я розпеченого тавра, прикладав його до лопатки зв'язаного й зваленого на землю бичка і кричав: «Наступний... наступний...» Після кожного такого крику несамовито ревла тварина, і дон Ігнасіо робив ще один карб на берестовій гілочці, що правила йому за батіг.

Знаючи, що відпущені після таврування бики здатні на небезпечні вибрики, дон Ігнасіо розпрощався зі мною й подався до сусідньої загороди на допомогу пастухам.

На річці Емігдіо вибрав найзручніше місце, щоб навітшатися всією чарівністю купання у водах Амайме спекотного полудня. Квітучі гуайяви, над якими хмарою кружляли колібрі, прихистили нас у затінку, і ми розстелили пончо на м'якому опалому листі. На дні прозорого затону, де видно було найкрихітніші камінці, весело пустували сріблисті сардини. Голубі й білі чаплі стояли на камінні, що виступало з води, і чатували на рибу або чистили дзьобом своє пір'я. На тому березі лежали породисті корови й ремигали. В густому листі дерев стиха перегукувалися довгохвості папуги, а трохи вище, розтягшись на гіллі, ліниво дримала зграйка мавп. З усіх боків долинали одноманітне цвірінчання коників-стрибунців. Раз по раз з очерету визирала допитлива білка й знову квапливо ховалась. У глибині сельви час від часу сумовито кудкудакали куріпки.

— Почепи свої шкіряні штани якомога далі, — сказав я Емігдіо, — а то в нас розболиться голова після купання.

Він зареготав, побачивши, як я закинув їх на гілляку дерева, що стояло віддалік від нас.

— А ти хочеш, щоб усе пахло трояндами? Від чоловіка повинно тхнути цапом.

— Авжеж. Тому твої штани з козячої шкіри зберегли всі свої запахи.

Під час купання, чи то тому, що лісова тиша й краса річки спонукали до відвертості, чи то тому, що сам я подав до цього привід, Емігдіо зізнався, що, хоч

якийсь час зберігав мов святиню спогади про Мікаеліну, тепер палко закохався в одну дуже гарненьку мулатку, але всіляко приховує це від дона Ігнасіо — той одразу ж стане дибки: адже це проста дівчина, не панянка. Зрештою він висловився щиросердо:

— Який сенс одружуватися мені з панянкою, а потім догоджати їй замість того, щоб вона прислужувала мені? І хоч я лицар, але що мені робити з такою жінкою? О, якби ти знав Сойлу... Друже, я не перебільшую! Ти б їй вірші складав... Та що там вірші! В тебе просто слинка потекла б: у неї такі оченята, що навіть сліпий прозрів би: а сміх дзвінкий, ніжки прекрасні, а стан...

— Постривай,— урвав я його,— то ти так палко закоханий, що ладен віддати голову на відруб, як не одружишся з нею?

— Одружуся — хай там як!

— З дівчиною з народу? Без батькової згоди?.. А втім, ти людина доросла, і повинен сам розуміти, що робиш. А Карлос знає про це?

— Таке скажеш! Борони боже! Тоді б у Бузі кожне язиком про це плескало. На щастя, Сойла живе в Сан-Педро й давно вже не приходять до Буги.

— Але ж мені покажи її неодмінно.

— Тобі — інша справа, покажу, тільки-но захочеш.

О третій годині я попрощався з Емігдіо, вибачившись, що не можу з ним пообідати, а о четвертій уже приїхав додому.

XX

Мати й Емма вийшли зустрічати мене на галерею. Батько вранці поїхав верхи в поле перевірити, як там посувається робота.

Перегодом мене покликали до їдальні, і я побіг, сподіваючись побачити там Марію, але марно. Коли я спитав про неї, мати відповіла:

— У нас же завтра гості, і дівчата стараються приготувати найсмачніші ласощі. Гадаю, вони вже все скінчили й скоро прийдуть.

Я хотів підвестись з-за столу, коли помітив Хосе, який піднімався з долини, поганяючи двох мулів, нав'ючених в'язками бамбука. Він зупинився на пагорбі, звідки видно було все, що діялося в будинку, й крикнув мені:

— Добрий день! Не можу затримуватися, бо в мене один мул норовистий, а вечір уже близько. Я переказав вам усе через панн. Завтра вставайте вдосвіта, діло надійне.

— Гаразд,— відповів я.— Прийду раненько. Вітай усіх.

— Не забудьте про картечі!

І, помахавши мені брилем, погнав мулів далі.

Я пішов до своєї кімнати оглянути рушницю. Вона не потребувала чистки, але я скористався приводом, щоб піти з їдальні, куди Марія так і не прийшла.

Я тримав у руці розпечатану коробку з пістонами, коли побачив на галереї Марію. Вона несла мені каву і, не знаючи, що я дивлюся на неї, куштувала її з ложечки.

Щойно я помітив дівчину, як усі мої пістони розсипалися по підлозі.

Марія, не наважуючись подивитись на мене, привіталася, поклала тремтливою рукою тачу з чашкою на поручні галереї, а потім, сором'язливо підвівши очі, перехопила мій погляд, від якого одразу ж зашарілась. Уклякши на коліна, вона почала збирати розсипані пістони.

— Не треба,— мовив я.— Я сам потім зберу.

— У мене добрий зір, я будь-яку дрібноту можу знайти,— заперечила вона.— Дай сюди коробку.

Марія простягла руку і, зазирнувши в коробку, вигукнула:

— О, вони всі висипалися!

— Вона була неповна,— сказав я, допомагаючи їй збирати решту.

— Завтра тобі потрібні будуть саме ці,— мовила Марія, здуваючи пил з пістонів, що лежали на її рожевій долоні.

— Чому завтра й чому ці?

— Бо завтра небезпечне полювання і неточний постріл може принести лихо. А по коробці я бачу — це ті самі, що їх тобі подарував лікар, він іще сказав — вони англійські й дуже добрі...

— Все ти чуєш...

— Дещо я була б і рада не чути. Може, ліпше не ходити на це полювання... Хосе передав тобі запрошення через нас...

— Ти хочеш, щоб я не йшов?

— Як я можу просити тебе про це?

— А чом би й ні?

Марія подивилась на мене й не відповіла.

— Здається, всі,— сказала вона, підводячись і роздивляючись по підлозі.— Я вже піду. Кава, певне, вистигла.

— Покуштуй.

— Тільки не заряджай сьогодні рушницю... Ні, ще гаряча,— додала вона, помацавши чашку.

— Гаразд, зараз не займатимусь рушницею. А ти не йди.

Я зайшов до кімнати й знову повернувся на галерею.

— У мене багато домашньої роботи.

— Еге ж,— відповів я,— треба готувати частування і вбрання на завтра. Отже, ти йдеш?

Вона знизала плечима й трохи схилила голову, мовби проказуючи: «Як хочеш».

— Я повинен дещо тобі пояснити,— сказав я, підійшовши до неї.— Хочеш вислухати мене?

— Я ж тобі казала, що не все хотіла б чути...— відрубала Марія, трусячи коробку й прислухаючись, як стукотять у ній пістони.

— Гадаю, що мене...

— Безперечно, ти хочеш сказати саме те, що думаєш.

— Що саме?

— Те, що я повинна тебе вислухати. Тільки не зараз.

— Як погано ти думала про мене останнім часом!

Вона, не відповідаючи, намагалась прочитати напис на коробці.

— Я нічого тобі не казатиму. Одначе зізнайся, що ти подумала про мене?

— Навіщо?

— Отже, ти навіть не дозволяєш мені виправдатися перед тобою?

— Я хотіла б знати, чому ти так поводився, але мені страшно це почути, бо я ж не давала тобі для цього ніякого приводу, і весь час мені здавалося, що ти щось приховуєш від мене... Та якщо зараз ти задоволений... то я теж задоволена.

— Я не заслуговую твоєї доброти...

— А може, то я не заслуговую...

— Я був несправедливий до тебе, і якщо ти дозволиш, ладен на колінах просити в тебе прощення.

Очі її, ще недавно затуманені смутком, радісно спалахнули.

— О, ні! — вигукнула вона. — Бога ради! Я все вже забула... Чуєш? Усе! Тільки за однієї умови, — додала вона, помовчавши.

— За якої хочеш.

— Якщо я скажу або зроблю щось таке, що тобі не сподобається, то ти одразу ж попередиш мене, і я більше так не буду робити або казати. Неважка умова?

— А я не повинен просити в тебе цього ж!

— Ні, я не можу тобі радити. Я не певна, що думаю завжди правильно; до того ж ти дізнаєшся, про що я хочу сказати, ще раніше, ніж я вимовлю бодай слово.

— То ти розумієш, ти віриш, що я щиро кохаю тебе? — спитав я тихо й ніжно.

— Так, так, — прошепотіла вона і, майже торкнувшись рукою моїх губів, кивком голови наказала мені мовчати.

— Що ти збираєшся робити? — спитав я, побачивши, що вона попрямувала до світлиці.

— Хіба не чуєш? Хуан кличе й плаче, бо мене нема коло нього.

Марія на мить зупинилася в нерішучості і так ніжно усміхнулась мені й подивилась на мене такими закоханими очима, що, навіть коли вона зникла з очей, я все ще стояв, ніби зачарований, і дивився їй услід.

XXI

Наступного дня я разом з Хуаном Анхелем подався в гори: він ніс подарунки, що їх передала мати Луїсі та дівчаткам. Слідком за нами біг Майо: вірний собака готовий був до всіх випробувань, хоча зазнав чимало неприємностей у наших походах, уже непосильних для його віку.

Проминувши міст через річку, ми побачили Хосе та його небожа Брауліо, вони вийшли мені назустріч. Хосе відразу виклав свій план — він збирався вполювати знаменитого в окрузі ягуара, який украв у нього кількох ягнят. Старий горянин вистежив звіра й знайшов один його барліг у верхів'ї річки, приблизно за півліги від дому.

Хуана Анхеля навіть кинуло в піт, коли він почув усі ці деталі. Поставивши кошик на опалі листя, він дивився на нас зі страхом, наче ми збиралися вбити людину.

Хосе пояснював далі свій план облоги звіра:

— Даю голову на відруб, він від нас не втече. Побачимо, чи правда, що сусіда Лукас такий хоробрий, як нахваляється. За Тібурсіо я ручаюсь. Ви взяли картеч?

— Авжеж, — відповів я, — і довгостволу рушницю.

— Сьогодні великий день для Брауліо. Дуже вже йому кортить побачити справжнє полювання, я сказав, що ми з вами називаємо того мазієм, хто цілився ведмедеві в лоб, а влучив в око.

І він зареготав, плеснувши небожа по плечу.

— Гаразд, ходімо, — провадив він. — Хай тільки ваше негрєня віднесе оці овочі пані, а я зайду з вами додому, — і, закинувши за спину кошик Хуана Анхеля, спитав: — А тут що? Певне, панна Марія поклала якісь ласощі для свого троюрідного братика?..

— Ні, це моя мати передала дещо Луїсі.

— А яке лихо скоїлося було з панною? Вчора бачив її мимохідь — така сама весела й бадьора, як завжди. Ну просто пуп'янок кастільської троянди.

— Вона вже одужала.

— А ти чого тут гаєшся, чом не біжиш додому? — спитав Хосе у Хуана Анхеля. — Бери сумку з пітою¹ і гайда. Та не барися — о пізній порі не варто самому блукати в цих місцях. І не розповідай нічого там у долині.

— І дивись мені, вертайся! — крикнув я навздогін негрєнятї, яке вже опинилося на тому березі річки.

Хуан Анхель шмигнув в осоку, наче переляканий зайчик.

Брауліо був міцний хлопець мого віку. Два місяці тому він приїхав до дядька з провінції Антіокія і вже встиг закохатися в свою двоюрідну сестру Трансіто.

В зовнішності небожа помітна була та сама шляхетність, що й у зовнішності Хосе; особливо гарні були в нього ще безвусі уста, а ніжна, майже жіноча усмішка підкреслювала мужню рішучість виразного обличчя. Стрункий, невтомний у праці, лагідний на

¹ Різновид гуайяви.

вдачу, хлопець був справжнім скарбом для Хосе і найбажанішим чоловіком для Трансіто.

Пані Луїса та дівчата, веселі, привітні, вийшли на поріг зустріти мене. Ми частенько бачились в останні місяці, і дівчата вже не так ніяковіли переді мною. Сам Хосе на полюванні, інакше кажучи, на полі бою, опікувався мною по-батьківському, але тільки-но поверталися додому, поводився зовсім інакше, наче хотів зберегти в таємниці наші прості, дружні стосунки.

— Нарешті! Нарешті! — проказувала пані Луїса, ведучи мене під руку до їдальні. — Цілий тиждень не був у нас. Ми вже дні рахували.

Дівчатка позирали на мене, лукаво всміхаючись.

— Господи милосердний, який же ви блідий! — скрикнула Луїса, роздивившись на мене зблизька. — Ні, так нікуди не годиться, якби ви частіше приходили до нас, то зробилися б кругленький.

— А так, на вашу думку, який я? — спитав я в дівчаток.

— Е! — озвалася Трансіто. — Який ви можете бути, якщо тільки й сидите за своїми книжками та...

— А ми ж бо стільки смачних наїдків для вас були наготували, — урвала її Луїса. — Не зривали, чекаючи на вас, перший кавун з нової грядки, а в четвер — гадали, ви прийдете — такий чудовий крем зробили.

— А яка риба, га, Луїсо? — додав Хосе. — Ми просто не знали, що з нею робити. Але він не міг прийти, — вів далі старий поважно, — на те були важливі причини. Однак уже скоро ти запросиш його до нас на цілий день, чи не так, Брауліо?

— Авжеж, прийду неодмінно, тоді й поговоримо про все. Коли ж настане цей великий день, пані Луїсо? Коли, Трансіто?

Дівчина зашарілася і, мабуть, ні за що в світі не підвела б очей на нареченого.

— Трохи пізніше, — сказала Луїса. — Хіба не бачите, треба дім побілити й двері навісити! Приготуємо все до дня Гваделупської богоматері. Трансіто її особливо шанує.

— А це коли?

— Як, ви не знаєте? Дванадцятого грудня. А хіба вам не казали наречені, що хочуть просити вас бути в них за весільного батька?

— Ну, не вибачу я Трансіто, що вона так довго ховала від мене таку приємну звістку!

— Та я просила Браулію сказати вам про це; батько вважав, що так буде краще.

— Ви й уявити собі не можете, як я вам вдячний. Тим більше, що сподіваюсь невдовзі стати вашим кумом.

Браулію пізно подивився на свою наречену, а вона, засоромившись, вибігла з кімнати готувати сніданок і забрала з собою Лусію.

Тепер мене приймали в домі Хосе вже простіше: я мовби став членом їхньої родини. На столі не було ніякого святкового посуду, за винятком одного прибору, що завжди призначався для мене; і я одержав свою пайку квасолі, кукурудзяної каші, молока й шоколаду з рук пані Луїси, сидячи так само, як сиділи Хосе й Браулію, на ослоні з бамбукового коріння. Щоправда, нелегко було мені переконати їх, щоб поводилися зі мною, як із своїм.

Мине багато років, я проїздитиму через гори, повз рідні місця Хосе, й побачу, як надвечір повертаються веселі хлібороби до дому, де колись мене так гостинно приймали друзі; помолившись богові вслід за шанованим батьком родини, всі чекатимуть, поки старенька мати роздасть їм вечерю; кожне подружжя їстиме із спільної тарілки; малюки стрибатимуть на колінах у батьків. А я відведу очі від цієї картини патріархального життя, що нагадає мені останні щасливі дні моєї юності...

Сніданок виявився як завжди чудовий, але з розмови видно було, що Браулію й Хосе вже нетерпеливилися почати полювання.

О десятій годині всі були готові; Лукас взяв на плечі кошик з їжею, яку приготувала нам Луїса; Хосе, бігаючи сюди-туди, набив сумку з нутрієвого хутра пижами та напхав в останню мить інших дрібниць, і ми рушили в дорогу.

Мисливців було п'ятеро: мулат Тібурсіо — пеон, що працював в обійсті, Лукас — орендар із сусіднього маєтку, Хосе, Браулію і я. Всі були озброєні рушницями. Перші двоє мали, як вони казали, пречудові рушниці. Хосе й Браулію, крім того, несли з собою гострі списи.

Вдома не залишилося жодного путящого собаки.

Всіх було взято на шворку попарно, і наша експедиція виглядала поважно. Собаки радісно скавулили; навіть улюбленець куховарки Марти, Голубчик,—гроза домашніх кроликів—підставляв шию, сподіваючись, що і його візьмуть у мисливці, але Хосе відігнав його копняком, обізвавши принизливими словами.

Луїса й дівчата хвилювалися, особливо Трансіто,—вона знала, що на її нареченого чекає дуже небезпечне випробування, адже він був найкращим мисливцем.

Вузькою, ледь помітною стежкою ми почали спускатися по північному берегу річки. Її хвилясте річище,—якщо так можна назвати глибоку лісову ущелину серед стрімчаків, на вершечках яких, наче на пласкому даху, росли лапаті папороті й обплутаний квітучою березкою очерет,—подекуди загородили уламки скель, поміж них химерними водоспадами пробивалися бурхливі, піняві потоки.

Ми пройшли з півліги, коли Хосе, зупинившись у гирлі глибокого пересохлого річища, затиснутого між крутими схилами, нахилився над напівобгризеними кістками, що лежали на піску: це були кістки ягняти, вкраденого хижаком день тому. Вслід за Брауліо ми з Хосе спустилися в яр. Незабаром з'явилися сліди. Видершись трохи вгору по схилу, Брауліо зстиг на місці і, не дивлячись на нас, подав знак зупинитися. Він прислухався до шелесту сельви, вдихнув повітря на повні груди, оглянув високе склепіння, що його утворила над нами тінь кедрів, смоковниць та хлібних дерев, і рушив далі повільним, ледь чутним кроком. Перегодя він знову зупинився. Озираючись довкола й ще раз придивившись до слідів, він кивнув на подряпаний стовбур дерева, що стриміло з глибини яру, і прошепотів:

— Ось тут він і пройшов. Мабуть, неголодний і добре знає всі входи й виходи.

Вар за двадцять від нас яр закінчувався кам'яною скелею. Впадина, яка утворилася біля її підніжжя, свідчила про те, що сюди під час дощів стікають по схилу потоки води.

Всупереч моему сподіванню, ми повернулися до річки й пішли понад її річищем.

Невдовзі Брауліо знову натрапив на сліди ягуара — цього разу вони вели по піску просто до берега.

Тепер нам треба було пересвідчитися, чи звір перейшов річку тут, чи, імовірно, злякався могутньої бурхливої течії і пішов далі уздовж цього берега.

Брауліо закинув рушницю за спину й подався річкою убрід; до паска він прив'язав вірьовку, а Хосе міцно тримав її за вільний кінець, аби через якийсь незграбний рух хлопця не затягло до найближчого водоспаду.

Стояла мертва тиша, ми вгамовували собак, намагаючись стримати їхнє тихе нетерпеливе скавуління.

— Тут слідів нема,— сказав Брауліо, оглянувши узбережний пісок і чагарі.

Вилізши на вершину невисокої скелі, він повернувся обличчям до нас, махнув рукою, наказавши не сходити з місця, скинув рушницю й приклав до плеча, ніби збирався стріляти в низку скель, що залишилися позад нас. Спокійний і незворушний, Брауліо ледь схилювся вперед і натиснув на спусковий гачок. Пролунав постріл.

— Онде! — крикнув він, показуючи на порослу деревами вершину в нас над головою.

Збігаючи вниз до річки, Брауліо крикнув:

— Тримайте міцніше вірьовку! Собак — угору!

Собаки мовби все зрозуміли: не встигли ми спустити їх зі шворки, як вони кинулись праворуч від нас і зникли в очереті. Хосе тим часом допомагав Брауліо перебратися через річку.

— Спокійно! — знову крикнув Брауліо, виходячи на берег; швидко заряджаючи зброю, він кинув мені: — Лишайтеся тут, господарю!

Собаки переслідували назирці здобич; звірові, мабуть, нелегко було вислизнути: гавкіт увесь час долинав з одного й того самого місця на схилі.

Брауліо взяв з рук Хосе списа й сказав нам обом:

— Один — унизу, другий — угорі, стережіть цей прохід, ягуар повернеться по своєму сліду, якщо тільки йому пощастить утекти від собак. Тібурсіо з вами,— додав він. Потім звернувся до Лукаса: — А ми вдвох обійдемо скелю.

Твердою рукою Брауліо загнав пістон у ствол рушниці й, лагідно всміхаючись, мовив:

— Це просто кицення та ще й поранене.

Про все домовившись, ми розійшлися на свої місця.

Хосе, Тібурсіо і я піднялись на зручну для спостереження скелю. Тібурсіо раз по раз перевіряв запал своєї рушниці. Хосе напружено вдивлявся вдалину. Звідси нам було добре видно все, що відбувалося на стрімчаку, і ми могли уважно стежити за місцем, звідки міг з'явитися ягуар: на щастя, могутні дерева на схилі росли рідко.

З шести собак два вже вийшли з бою: один лежав розідраний біля ніг звіра, другий з розпореним боком приповз до нас і, жалібно скавулячи, конав біля каменюки, на якій ми стовбичили.

Повернувшись спиною до купки дубів, ягуар метляв хвостом, наїживши шерсть на спині, вишкіривши зуби й блискаючи очима; він глухо ревів, трусив величезною головою, а вуха його ляскали, наче дерев'яні кастаньети. Коли він обертався, боронячись від помітно втомлених, але ще остаточно не виснажених собак, було видно, як у нього з лівого боку цебенить кров; час від часу ягуар силкувався зализати рану, але марно — собаки одразу ж люто накидалися на нього.

На схилі стрімчака з чагарів вийшли Брауліо й Лукас, вони опинилися трохи далі від звіра, ніж ми. Лукас зблід, мов мрець, а плями, що залишилися в нього на щоках після шкіряної недуги карате, посиніли.

Таким чином мисливці й ягуар утворили трикутник, і обидві наші групи могли розпочати стрілянину, не боячись поранити один одного.

— Стріляти всім разом! — крикнув Хосе.

— Ні, ні! Собаки! — заперечив Брауліо. І, залишивши товариша самого, зник.

Я зрозумів, що, стріляючи разом, ми могли б порішити звіра, але при цьому могли б загинути собаки, а ягуар, якщо залишиться живий, міг би легко поквитатися з нами, поки в нас розряджені рушниці.

З очерету за деревами, що захищали звіра ззаду, визирнула голова Брауліо з розкуйовдженим чубом: він жадібно ловив ротом повітря, широко розплющивши очі. В правиці він стискав списа, а лівою рукою розсував ліани, що йому заважали.

Всі ми мовчали; навіть собаки, здавалося, вичікували, чим усе скінчиться.

Хосе не витримав і крикнув, пацьковуючи собак:
— Убі! Маталеоне! Убі! Трунчо! Хапайте його.

Ягуарові не можна було давати перепочинку; крім того, так було менше ризику для Брауліо.

Собаки одразу ж кинулись на звіра. Ще один упав мертвий, не встигши навіть заскавувати.

Раптом ягуар страхітливо завив.

Брауліо прослизнув позад дубів і побіг до нас, етикаючи в руці списа без наконечника.

Звір теж повернувся, пасучи його очима.

— Вогонь! Вогонь!— крикнув Брауліо й одним стрибком метнувся в засідку, звідки перед цим ударив звіра списом.

Ягуар стежив за ним. Лукас зник. Тібурсіо позеленів, як оливка. Він прицілювся, але схибив.

Хосе теж стрельнув: ягуар знов заревів, вигнувся, мовби намагаючись укусити самого себе за хребет, і одразу ж страшним стрибком кинувся на Брауліо. А той, спритно проковзнувши між дубами, помчав до нас, щоб схопити списа, якого йому кинув Хосе.

Тепер звір обернувся головою до нас. Зарядженою залишалась тільки моя рушниця. Нарешті стрельнув і я: ягуар сів на хвіст, похитнувся й звалився на землю.

Брауліо мимоволі озирнувся, щоб дізнатися, чи влучив останній постріл у ціль. Хосе, Тібурсіо і я були вже з ним, і всі в один голос переможно закричали.

З пащі ягуара виступила кривава піна, очі його зробилися скляними, в останніх судамах він витягував тремтливі лапи й бив пишним хвостом, змітаючи опалі листя.

— Славний постріл!.. Оце постріл!— скрикнув Брауліо, поклавши ногу на голову ягуарові.— Просто в лоб! Нічого не скажеш, вправна рука!

Хосе ще не зовсім твердим голосом (сердега дуже любив свого майбутнього зятя) сказав, витираючи рукавом піт з чола:

— Ну, ну... тут не до жартів! Господи! Який прекрасний звір! Гаспид, а не звір! Потрапиш до такого в лапи, від тебе нічого не лишиться!..

І він сумно подивився на трьох загнблих собак:

— Сердешна Кампанілья! Її найбільше шкода... Така гарна сучка!

Хосе погладив решту трьох; що, висолопивши язики й стараючись відхекатися, безтурботно розляглися поряд, наче просто заганяли до загороди надто буйного бичка.

Хосе розстелив на траві своє пончо й мовив до мене: — Сідайте, синку. Зараз ми як слід його оббілуємо, шкура буде ваша. Лукасе! — крикнув він.

Брауліо зареготав:

— Він, дядьку, вже, мабуть, сидить удома в курнику.

Хосе не зрозумів і знову крикнув:

— Лукасе! — Але побачив, що ми сміємося, й спитав: — Що це з вами?

— Дядьку, цей хоробрий мисливець утік одразу ж, тільки-но я схибив, не влучивши звіра списом.

Хосе подивився на нас, ніби ніяк не міг второпати.

— Ну й негідник!

Тоді спустився до річки й закричав так, що всі гори озвалися луною:

— Лукасе, клятий сину!

— Я маю чудовий ніжик, одразу ж і оббілуємо,— запропонував Тібурсіо.

— Не в тім справа, хлопче, лихо в тому, що цей гаспидський боягуз накивав п'ятами з кошиком, де була їжа, а наш бідолашний друг напевне зголоднів... та і я не проти перекусити... тільки тут нас ніхто не почастує.

Але жаданий кошик виявився неподалік від нас: тепер ми вже знали, з якого саме місця втік Лукас. Хосе, зрадівши, приніс кошика і заходився розпаковувати його, наказавши Тібурсіо набрати в кокосові посудини води з річки.

В кошику було біло-золотаве чокло — каша з кукурудзи молочної стиглості, свіжий сир і чудово засмажене на рожні м'ясо; все це Хосе розіклав на платановому листі.

Потім Хосе дістав загорнуту в серветку сулію з темно-червоним вином, хліб, чорнослив та в'ялену смокву й сказав:

— Усе на своє місце.

Ми подіставали з кишень ножики. Хосе порізав і роздав нам м'ясо — разом з чокло це була царська їжа. Ми вицмулили вино, на хліб і не подивилися, а чорнослив і смоква припали до смаку моїм това-

ришам більше, ніж мені. Поласували ми й панелою — конічної форми хлібчиками з неочищеним цукром, цією смакотою, яку так люблять подорожні, мисливці та старці. Вода була холодна як крига. Отак побенкетувавши посеред лісу, ми позакурювали мої пахучі сигари.

У Хосе був чудовий настрій, а Брауліо тепер нарешті зважився запросити мене бути його весільним батьком.

Тібурсіо спритно оббілював ягуара, вирізавши сало, що потрібне було йому для якоїсь тільки йому самому відомої мети. Ми повкладали в заплічні мішки шкуру, голову й лапи звіра й вирушили додому. Хосе взяв на плече разом зі своєю і мою рушницю, свиснув на собак і пішов попереду. Час від часу він зупинявся й ще раз згадував якусь деталь полювання або знову нарікав на Лукаса.

Легко зрозуміти, що жінки, тільки-но ми з'явилися вдалині, стали нас лічити й перелічувати; навіть коли ми були зовсім близько, вони й далі не знали, радіти їм чи боятися, адже ми добряче затримались, а по пострілах, що долинали до них, вони здогадувалися про небезпеку, яка нам загрожувала.

Перша вибігла назустріч помітно зблідла Трансіто.

— Вбили його? — крикнула вона.

— Еге ж, доню, — відповів їй батько.

Всі оточили нас, засипавши запитаннями, прибігла навіть стара Марта з напівоскубленим каплуном у руках.

Лусія підійшла до мене й спитала, де моя рушниця, а коли я показав її, прошепотіла:

— І нічого з вами не трапилось?

— Нічого, — лагідно відповів я, провівши зеленою гілочкою по її губах.

— А я вже думала...

— Чи не прибігав сюди цей йолоп Лукас? — спитав Хосе.

— Ні, не бачили, — відповіла Марта.

— А де ж забитий звір? — озвалася, примусивши нарешті всіх замовкнути, пані Луїса.

— Тут, тітко, — відповів Брауліо. Разом з нареченою він заходився розв'язувати мішок, а сам тим часом щось пошепки їй розповідав. Вона подивилася на мене напрочуд шанобливо, побігла до кімнати по

ослін і посадила мене на терасі, звідки все було добре видно.

Коли на подвір'ї розстелили величезну оксамитову шкуру, жінки мимоволі скрикнули. Та коли на траву викотилася голова, вони, перелякані, сахнулися.

— Як же ви вбили його? Розповідайте! — вигукнула пані Луїса. — Чому ви самі не свої?

— Розкажіть, розкажіть нам! — попросила й Лусія. Тоді Хосе, взявши в руки голову ягуара, мовив:

— Звір накинувся був на Браулію, а тут панич, — кивнув він на мене, — ввігнав йому кулю ось сюди...

Він показав дірочку посеред лоба ягуара.

Всі обернулись до мене, і кожен погляд був нагородою за мою спритність.

Хосе вів далі розповідь з усіма деталями, оглядав поранених собак і бідкався за тих, що загинули.

Браулію разом з Тібурсіо розтягав на землі й прибивав кілочками шкуру.

Жінки повернулися до своїх справ, а я приліг подрімати в їдальні на лаві, де Трансіто й Лусія підстелили мені вовняне пончо. Невдовзі я заснув, заколисаний дзюрчанням річки, гелготінням гусей, беканням отари на сусідніх пагорках і співом дівчат, що прали білизну в потічку. Природа заспокоює нас, як любляча мати, коли душею нашою оволодіває смуток; а якщо нас приголубить щастя, вона нам ніжно всміхається.

XXII

На прохання моїх друзів я пробув у них до четвертої години й після довгого прощання вирушив у дорогу разом з Браулію, який зголосився провести мене. Він ніс мою рушницю, а через плече перекинув мішок.

Я завів мову про його близьке весілля та щастя в майбутньому родинному житті, адже з усього видно, як Трансіто його кохає. Він слухав мене мовчки, але усмішка його була промовистіша за слова.

Ми перейшли через річку й почали були вже спускатися в ущелину з останньої гірської вершини, як раптом із шовковиць вийшов на стежку Хуан Анхель і, благально склавши руки, проказав:

— Я тут, господарю... я йшов... не карайте мене, будьте ласкаві... я більш не боятимусь.

— Що ж ти накоїв? Що з тобою? — урвав я його. — Тебе послали з дому?

— Еге ж, господарю, так, панна послала, а ви ж наказали мені повернутися додому...

Правду кажучи, я забув про це.

— А ти не повернувся, бо злякався? — розсміявшись, спитав Брауліо.

— Ага, ага, так воно й було... Спочатку Майо пробіг зовсім переляканий, а ще пана Лукаса я здибав на місточку через річку, і він сказав, що ягуар роздер пана Брауліо...

Брауліо падав зо сміху, а потім спитав у переляканого негрєняти:

— І ти цілий день просидів у кущах, як кролик.

— Хоч пан Хосе й крикнув, щоб я йшов якомога раніше, бо там, нагорі, самому ходити не можна... — промимрив Хуан Анхель, роздивляючись свої нігті.

— Гаразд, заступлюсь за тебе, — зглянувся на нього Брауліо, — але тільки за умови, що на наступному полюванні ходитимеш поряд зі мною, нога в ногу.

Хлопчик недовірливо подивився на нього, не зважаючи прийняти прощення на таких умовах.

— Згоден? — спитав я, всміхаючись.

— Так, господарю.

— Тоді ходімо. А ти, Брауліо, далі не проводжай мене. Повертайся додому.

— Але ж я хотів...

— Ні, ні, ти ж бачив, як розхвилювалася Трансіто. Перекажи усім моє вітання.

— А що робити з цим мішком?.. Гаразд, — провадив він. — Бери все це ти, Хуане Анхелю. Ти не впустиш рушницю свого господаря? Гляди мені, я ж зобов'язаний їй життям. А, ось так краще, — сказав він, побачивши, що я взяв рушницю сам.

Я потиснув руку відважному мисливцеві, і ми пішли кожен своєю дорогою. Відійшовши вже досить далеко, він крикнув нам у слід:

— У мішку — вірці мінералів, ваш тато казав дядькові Хосе передати їх йому.

І, переконавшись, що я зрозумів, Брауліо зник у лісі.

Я зупинився на відстані двох пострілів від дому, на березі потоку, що з шумом котився з гір до самого нашого садка.

Рушивши далі, я пошукав очима Хуана Анхеля, але за ним і слід захолов. Мабуть, остерігаючись мого гніву, він вирішив пошукати надійнішої підтримки, ніж заступництво Брауліо, обіцяне на таких непевних умовах.

До негрєнати я ставився з особливою ніжністю. Йому тоді сповнилося дванадцять років; це був славний хлопчик і, либонь, навіть гарний. Він відзначався природним розумом, але норов мав дещо дикунський. Щоправда, життя його склалося так, що мало сприяло нормальному формуванню його вдачі: хлопчика надто розпанькали. Служниця Фелісіана, його мати, яка виростила всіх дітей нашої родини, за що ми її поважали, ладила свого сина мені в служники. Однак він навчився лише прислужувати за столом і в кімнатах та вміло варити каву, а в усьому іншому був розтелепою й незграбою.

Наблизившись до свого дому, я помітив, що вся наша родина ще сидить у їдальні і здогадався, що до нас загостили Карлос із батьком. Я звернув праворуч, перестрибнув садову огорожу і пройшов через садок, вирішивши прошмигнути до своєї кімнати непомітно.

Я почепив на місце мисливську сумку й рушницю. З їдальні долинали незвично гучні голоси. Цієї миті до мене зайшла мати, і я спитав у неї, що то за гамір.

— Приїхали пани де М.,— відповіла вона,— а ти ж знаєш, що дон Херонімо розмовляє завжди так, наче кричить з одного берега річки на інший.

— «Карлос у нашому домі! — подумав я.— Ось випробування, про яке казав батько. Закоханий Карлос цілий день залицяється до своєї обраниці, а я не можу показати йому, як кохаю Марію! Не можу зізнатися їй, що буду її чоловіком!..» Такої муки я не міг собі навіть уявити.

Мати, мабуть, помітила моє збентеження, бо спитала:

— Чому ти повернувся такий сумний?

— Ні, ні, мамо, я не сумний, я просто втомився.

— Добре пополював?

— Дуже вдало.

— Отже, я можу сказати батькові, що він одержить замовлену ведмежу шкуру?

— Не ведмежу, а чудову шкуру ягуара.

— Ягуара?

— Того самого, що чималої шкоди наробив у окрузі.
— Ото, певне, страху натерпілися!
— Що ви, мамо, мої товариші — спритні й відважні мисливці!

Мати приготувала для мене все необхідне, щоб умитися й перевдягтись; коли вона вже зачиняла за собою двері, я попросив її нікому не казати, що я повернувся.

Вона знов увійшла до моєї кімнати й мовила своїм особливим, ніжним і лагідним, голосом, якого я не міг не послухатись, коли вона чогось просила:

— Пам'ятаєш, про що ми розмовляли того вечора з приводу візиту панів де М., правда ж?

Задоволена моєю відповіддю, вона додала:

— Чудово. Сподіваюсь, усе буде гаразд.

І, знову перепитавши, чи мені не треба ще чогось, мати вийшла.

Те, що Брауліо назвав пробами мінералів, насправді виявилось не чим іншим, як головою ягуара; вдавшись до такої хитрості, він змусив мене принести додому нашу мисливську здобич.

Пізніше з розповіді рідних я дізнався, що відбулось у ідальні.

Саме тоді, коли подали каву, додому повернувся Хуан Анхель і, сказавши, що я незабаром прийду, розповів батькові, що лежить у мішку. Батько, бажаючи дізнатися, якої думки дон Херонімо про знайдений кварц, наказав хлоп'яті дістати його; той заходився розв'язувати мішок і раптом із жахливим зойком сахнувся від мішка, наче перелякане оленя.

Всі почали розпитувати, що сталося. Хуан Анхель, притиснувшись до стіни й вибалушивши очі, показав рукою на мішок і закричав:

— Ягуар!

— Де? — вигукнув дон Херонімо і, розливши каву, з небаченою жвавістю, коли зважити на розміри його круглого черевця, схопився на ноги.

Карлос і мій батько теж підвелись, Емма й Марія притиснулися одна до одної.

— В мішку! — відповів хлопчик.

Усі заспокоїлися. Батько обережно витрусив мішок, а коли на кам'яні плити викотилася голова ягуара, мимоволі відступив назад; дон Херонімо теж. Спершись руками на коліна, він проказав:

— От так диво!

Карлос підійшов, щоб роздивитися голову зблизька.
— Який жах!

Феліпе, який прибіг, зачувши галас, виліз на ослін. Елоїса схопилась за батькову руку. Хуан зі сльозами на очах намагався вилізти на коліна Марії, а вона, так само бліда, як і Емма, занепокоєно дивилася на гори, сподіваючись побачити мене.

— Хто ж убив його? — спитав Карлос у Хуана Анхеля, який уже заспокоївся.

— Господарева рушниця.

— Як господарева рушниця? Сама? — перепитав дон Херонімо, сміючись і знову сідаючи на своє місце.

— Не знаю, добродію, але пан Брауліо щойно сказав там, у горах, що зобов'язаний їй життям...

— А де ж Ефраїн? — спитав стурбований батько, позираючи на Марію.

— Залишився там, в ущелині.

Цієї миті до їдальні повернулася мати і, зовсім забувши, що вже бачила мене, злякано вигукнула:

— Ох, синку мій!

— Він уже йде додому, — заспокоїв її батько.

— Так, так, я знаю, — відповіла вона, — але ж як вони вбили це чудовисько?

— Ось куди влучила куля, — сказав Карлос, схилившись і показавши дірку на лобі ягуара.

— Невже ви дозволяєте Ефраїнові такі розваги? — спитав дон Херонімо мого батька, запалюючи сигару від жаринки.

Батько відповів йому, задоволено всміхаючись:

— Я недавно замовив йому ведмежу шкуру — на підлогу біля мого ліжка, а він, мабуть, волів подарувати мені шкуру ягуара.

Мама поглядом заспокоїла Марію. Марія взяла Хуана за руку й попрямувала до світлиці, але зляканий малюк учепився їй за спідницю й не давав іти; дівчина мусила взяти його на руки. Виходячи, вона дорікнула йому:

— Ти плачеш і плачеш? Як тобі не соромно? Хіба чоловіки бояться!

Погойдуючись у кріслі й випускаючи з рота клуби диму, дон Херонімо поважно мовив:

— Цей також убиватиме ягуарів.

— Подумати тільки, Ефраїн полює на хижаків, — сказав Карлос Еммі, сідаючи поряд неї, — а в пансіо-

ні він жодної шротинки не випустив у горобців. О ні, згадую, він непогано стріляв під час прогулянок на озері Фонтібон. А чи часто він так полює?

— Раніше коли-не-коли,— відповіла сестра,— йому щастило вполювати разом з Хосе та Брауліо молодих ведмедів та гарних вовків.

— А я збирався запросити його пополювати завтра на оленів і навіть прихопив із собою англійську рушницю...

— Він буде дуже радий влаштувати вам таку розвагу. Якби ви приїхали вчора, то сьогодні пішли б на полювання разом з ним.

— О, так! Коли б я знав...

До їдальні зайшов Майо, який, либонь, з'їв свій ласий шматочок, що перепав йому на кухні. Побачивши голову ягуара, він застиг на місці, потім, наїживши шерсть, обережно обійшов довкола й нарешті обнюхав голову. Схопившись з місця, він оббігав увесь будинок, повернувся до їдальні й сумовито завив: собака ніде не знайшов мене, інстинкт підказував йому, що мені загрожувала небезпека.

Виття Майо схвилювало мого батька; він вірив у деякі прикмети й передвістя, так і не позбувшись остаточно забобонів.

— Майо, Майо, що з тобою? — проказав батько, дивлячись на собаку, і занепокоєно вигукнув:— Чому ж це мій синок не повертається?

Але саме в ту мить я вже заходив до світлиці, вдягнений так, що ні Трансіто, ні Лусія не впізнали б мене навіть зблизька.

Марія сиділа там. Ми лише встигли привітатися й усміхнутись одне одному. Хуан, який сидів у Марії на колінах, показав на двері й пробелькотів.

— А там вова.

І я подався до їдальні, посміхаючись, бо був певен, що малюк мав на увазі дону Херонімо.

Ми міцно обнялися з Карлосом, який кинувся мені назустріч; цієї миті я майже забув про всі страждання, що їх пережив через нього в останні дні.

Пан де М. тепло потиснув мені руку.

— Ой-ой-ой! Як же ми постаріли, якщо ці хлопці вже поробилися справжніми чоловіками!

Ми всі перейшли до світлиці. Марії там не було.

Розмова точилася довкола недавнього полювання, і дон Херонімо, знаючи про все з розповіді Хуана Анхеля, дуже легко впіймав мене на брехні, коли я спробував переконати всіх, що наше полювання завершилося щасливо завдяки Браулію.

Емма сказала про Карлосів намір пополювати разом зі мною на оленів, і він дуже зрадив, коли я пообіцяв влаштувати йому відмінне полювання неподалік від дому.

Сестра полишила нас, тоді Карлосові захотілося показати мені свою англійську рушницю, і ми пішли до моєї кімнати. Це була така сама рушниця, як та, що її подарував мені батько, коли я повернувся з Боготи. Та перш ніж я її побачив, Карлос запевнив мене, що такої рушниці в нашій країні ще ніхто в руках не тримав.

— Ну ось,— сказав він, коли я роздивився рушницю.— А чи з цієї штукенції ти вбив би такого звіра?

— Звісно, вона вбиває на відстані шістдесят вар.

— То можна стріляти аж за шістдесят вар?

— З такої відстані можна й не влучити, сорок вар і то надто далеко.

— А з якої відстані ти стріляв у ягуара?

— За тридцять кроків.

— Ну, друже, я маю відзначитися на нашому полюванні, інакше мені доведеться заприсягтися більше ніколи в житті не полювати навіть на колібрі.

— О, не турбуйся! Я зроблю все, щоб ти показав свою майстерність, зажену оленя просто в садок.

Карлос засипав мене запитаннями про наших однокласників, сусідів та подруг з Боготи, і ми стали згадувати роки учнівського життя. Він розповів мені про свої нові зустрічі з Емігдіо й падав зо сміху, згадуючи, як кумедно закінчився роман нашого приятеля з Мікаеліною.

Карлос повернувся до Кауки на вісім місяців раніше, ніж я. За цей час він відростив бакенбарди, і їхня чорнота підкреслювала його ніжний рум'янець; губи в нього, як завжди, були яскраві й свіжі; пишна, ледь кучерява чуприна відкидала тінь на гладесеньке, наче порцелянове, чоло. Безперечно, він непоганий на вроду.

Карлос розповів мені також про свої господарські справи, про відгодівлю молодняка, про розчищення нових пасовиськ і, нарешті, про твердий намір неза-

баром стати заможним хліборобом. Я здогадувався про його плани на майбутнє й розумів, що на нього чекає певна невдача, проте намагався не перебивати його, аби тільки не розповідати про свої справи.

— О, друже,— мовив Карлос, зупинившись біля мого столу після тривалого розмірковування про переваги стійливої відгодівлі худоби перед випасом на луках,— скільки в тебе книжок! Ти привіз їх із собою цілі гори. Я теж трохи почитую... але на багато часу не вистачає. До того ж я маю освічену двоюрідну сестру, вона просто засипала мене романами. Сам знаєш, до серйозного навчання я ніколи не мав пристрасті. Не можу передати тобі, яку нудьгу нагонить на мене політика або судові справи, хоч батько не перестає скаржитися всім, що мені клопоту мало до його позовів. Він просто не може жити, щоб з кимось не судитися, причому найзапекліші суперечки ведуться про якісь двадцять квадратних вар трясовини або про відведення якоїсь жалюгідної канави, що відрізала на користь сусіди клопоть наших володінь... Нумо, подивимось,— провадив він, роздивляючись корінці книжок,— Фрейсіну¹, «Христос у минулому сторіччі», Біблія... Забагато містики... «Дон Кіхот»... До речі, я ніколи не міг вчитати більше двох розділів.

— Невже?

— Блер²,— вів далі він.— Шатобріан... Моя двоюрідна сестра Ортенсія в захопленні від нього. «Англійська граматика». Жахлива мова! Терпіти її не можу.

— Але ж ти трохи розмовляв.

— Еге ж, «How do you do?»³ — або ще «Comment ça va-t-il?»⁴ по-французькому.

— Але ж у тебе чудова вимова.

— Так мені й казали, щоб підбадьорити.

І він знову став роздивлятися книжки.

— Шекспір, Кальдерон... Вірші, чи не так? «Іспанський театр». Знову вірші? Зізнайся, може, ти й сам їх пишеш? О, пригадую, ти написав щось про Кауку, і мене тоді навіть узяв був смуток... Отже, пишеш?

¹ Фрейсіну Дені (1765—1841) — французький богослов.

² Блер Гуго (1710—1800) — шотландський письменник.

³ Як вам ведеться? (Англ.)

⁴ Як вам ведеться? (Фр.)

— Ні.

— Дуже радий, інакше ти просто помер би з голоду. Кортес¹,— роздивлявся він далі.— Це що, «Завоювання Мексіки»?

— Ні, зовсім інше.

— Токвіль, «Демократія в Америці»... Тьху! Сегюр... Ну й ну, скільки ж їх!

Але тут у їдальні задзеленчав дзвоник, повідомляючи, що вечерю подали. Карлос, облишивши мої книжки, підійшов до дзеркала, розчесав кишеньковим гребінцем чуприну й бакенбарди, підправив, наче вміла кравчиня, що зав'язує бантик, вузол своєї синьої краватки, і ми вийшли.

XXIII

Ми з Карлосом зайшли до їдальні. Місця тут були розподілені: за столом на чільному місці сидів мій батько, ліворуч від нього — моя мати, праворуч — дон Херонімо; розгортаючи серветку, він вів нудну розповідь про свій позов за земельні межі з доном Ігнасіо; одне вільне місце лишалось поряд з матір'ю, інше — поряд з доном Херонімо; далі одне проти одного сиділи Марія і Емма, а в кінці столу — діти.

Я повинен був показати Карлосові, яке з вільних місць належить йому. Саме цієї миті Марія, не дивлячись на мене, поклала руку на сусідній стілець, як це звичайно вона робила, коли непомітно для інших запрошувала мене сісти поряд з нею. Мабуть, засумнівавшись, чи я її зрозумів, вона обпалила мене поглядом, у якому я завжди так ясно читав її бажання. Проте я кивнув Карлосові на запропоноване мені місце, а сам сів біля Емми.

Дон Херонімо нарешті скінчив свою історію про вирішальні докази, що їх учора він подав до суду, і, обернувшись до мене, мовив:

— Гадаю, вам не хотілося переривати розмову. Було про що поговорити: чудові спогади про минуле, про давніх знайомих у Боготі... плани на майбутнє... теперішнє. Немає нічого кращого, ніж зустрітися з

¹ Кортес Мануель Хосе (1811—1865) — болівійський письменник.

любим однокашником. А я не дотямив, що вам хотілося б побачитись. Не дорікайте Карлосові за таке запізнення, він був би радий поїхати до вас і без мене.

Я заявив донові Херонімо, що він непросто довго позбавляв мене радості бачити його й Карлоса, одначе я готовий подарувати їм це, якщо вони залишаться в нас якомога довше. Він відповів, плямкаючи повним ротом, сьорбаючи шоколад і скоса позираючи на мене:

— Навряд чи зможемо. Завтра пора давати сіль худобі!

Помовчавши трохи — моя мати в цю мить ледь помітно всміхнулася,— дон Херонімо додав:

— Ні, це ніяк неможливо, там без нас не обійдеться.

— Так, роботи в нас по самісіньке горло,— потвердив Карлос з деяким самовдоволенням, намагаючись показати, що він людина ділова, не пара мені, зайнятому лише читанням та полюванням.

Марія, либонь, незадоволена мною, уникала мого погляду. Вона була трохи бліда, але здавалася ще вродливішою, ніж завжди. Широка збориста спідниця її сукні з чорного газу в голубий горошок шелестіла за кожним рухом, наче нічний вітерець у трояндових кущах під моїм вікном. Косинка, того самого кольору, що й сукня, спускалась на груди, мовби не наважуючись торкнутися лілійно-білої шиї, а на сплетеному з чорного волосся шнурочку висів хрестик, що іскрився діамантами. Поділене проділом волосся, прикриваючи скроні, пишними кучерями спадало на плечі.

Тепер розмовляли майже всі водночас, і в цьому гаморі сестра спитала мене, чому я сів поряд неї. Я відповів: «Так треба»,— але цього пояснення для неї було замало; вона подивилася на мене з подивом, потім спробувала перехопити Маріїн погляд, та марно: Маріїні очі вперто ховалися під гладенькими, немов перлини, повіками.

Коли зняли скатертину, ми, як завше, прочитали молитву. Мати запросила всіх до світлиці: дон Херонімо й батько залишилися за столом побалакати про господарські справи.

Я знав, що Карлос непогано грає, тому запропонував йому сестрини гітару. Він примусив себе просити, але невдовзі згодився щось зіграти. Настроюючи гітару, Карлос спитав у Емми й Марії, чи вони люблять

танці, а що запитання було звернене більш до Марії, то вона відповіла, що зроду не танцювала.

Карлос повернувся до мене — я саме цієї миті заходив сюди зі своєї кімнати — і вигукнув:

— Друже, хіба таке можливе?

— Що?

— Що ти не навчив танцювати ні сестру, ні Марію. Я й гадки не мав, що ти такий егоїст. А може, Матільда поставила тобі за умову — ні з ким не ділитися її наукою?

— Вона певна була, що твого вміння досить, аби створити в Кауці рай для танцівниць.

— Мого? Ти примушуєш мене зізнатися паннам, що домігся б куди більшого, аби не надумав брати уроки водночас зі мною.

— Річ у тім, що Матільда сподівалася навчити тебе всього до грудня, даремно ж вона чекала на тебе на першому ж балу в Чапінеро.

Нарешті скінчивши настроювати гітару, Карлос заграв контраданс, що його з деяких причин ми обидва не могли забути.

— Про що тобі нагадує ця мелодія? — спитав він, поклавши гітару на коліно.

— Багато про що й нічого певного.

— Нічого? А наше з тобою змагання в пані?..

— О, так. Згадав.

— Ішлося про те, — мовив Карлос, — щоб допомогти нашій суворій учительці, яка потрапила в скрутне становище: ти збирався танцювати з нею, а я...

— Ішлося про те, котра з наших двох пар відкриє контраданс.

— І ти мусиш зізнатися, що переміг я, але поступився тобі своїм місцем, — засміявся Карлос.

— Я цього не просив. Заспівай нам, будь ласка.

Марія з Еммою сиділи рядком на канапі, перед якою ми обидва стояли. Під час розмови Марія пильно подивилася на Карлоса, бажаючи пересвідчитись у тому, про що здогадувалася тільки вона сама, — в тому, що я незадоволений; потім удала, буцімто розважається, заплітаючи кінці своїх кіс.

Мати вмовила Карлоса заспівати. Гучним голосом він почав пісеньку, що ставала тоді модною:

Сурма надривно, із журбою
Про герць кривавий сповіща.

І воїн йде на поле бою
Крізь гамір проводів, прощань.

Доспівавши пісню, Карлос почав просити мою сестру й Марію теж заспівати що-небудь. Але Марія мовби не чула його.

«Невже Карлос здогадався про моє кохання,— розмірковував я,— і навмисне завів цю розмову?» Пізніше я переконався, що погано подумав про свого друга: він був здатний на легковажну витівку, але на підступність — ніколи.

Емма була ладна співати. Вона підійшла до Марії і сказала:

— Заспіваємо?

— А що я зможу заспівати? — спитала та.

Тоді і я підійшов до Марії, шепнувши їй:

— Невже тобі нічого не хочеться заспівати?

Марія підвела очі: так вона дивилася на мене, коли в моєму голосі, як зараз, звучала любов; і на її вустах промайнула усмішка, схожа на усмішку дитини, розбудженої материнським поцілунком.

— Тоді заспіваймо «Чарівниць»,— відповіла вона.

Слова цієї пісні написав я. Емма знайшла вірші в моєму письмовому столі й підбрала до них музику, написану на слова іншої, модної тоді, пісні.

Однієї з тих літніх ночей, коли вітер затихає, мовби прислухаючись до невиразного шелесту листя й далекої луни, коли місяць сходить пізно або й зовсім не з'являється на небі, боячись розсіяти нічну темряву, коли душа лине кудись далеко, наче кохана, що покидає нас надовго й повертається, даруючи ще більшу ніжність... Однієї такої ночі Марія, Емма і я сиділи на галереї, що виходила на долину. Пролунали сумні акорди гітари, і дівчата завели пісню голосами чистими, як сама природа, яку вони оспівували. Їхній спів глибоко вразив мене, мої нехитрі вірші здалися мені самому чудовими й зворушливими. Спів затих, і Марія схилила голову на плече Еммі; коли вона випросталася, я схвилювано прошепотів їй на вухо останній рядок вірша. Ох, ці рядки й зараз ще зберігають Маріїне дихання, краплини її сліз. Ось вони:

Мені наснилось, що ішов я гаєм
Серед зелених пальм, а вдалині
Сідало сонечко за небокраєм
І розсипало перли вогняні.

І тихе плесо полум'ям палало,
В серпанок сповивалася ріка,
Журливі чайки й горлиці сідали
У хаші очерету й бамбука.

Спускався вечір сизий над землею,
За хмарами плив місяць в небесах,
А я ішов з коханою своєю
І бачив смуток у її очах.

Ходімо, мила, сільвою, там феї
Наладять мою лютню і нам знов
Безсмертя навішують під зорею,
Якщо зігріє нас палка любов.

Батько й пан де М. зайшли до світлиці, коли затихали останні звуки пісні. Батько, який тепер лише в хвилини повного душевного спокою наспівував упівголоса якусь пісеньку своєї країни, завжди любив музику, а в молоді літа й танці.

Дон Херонімо зручно примостився на м'якій канапі й солодко позіхнув.

— Я ніколи не чув цієї музики з такими словами,— сказав Карлос своїй сестрі.

— Емма прочитала цей вірш у газеті,— відповів я,— поклала його на мелодію іншої пісні. Вірш, на мою думку, нікудишній. Тепер у газетах друкують таку низькопробність! Це написав якийсь кубинський поет, а природа на Кубі, як відомо, дуже схожа на природу Кауки.

Марія, мати й сестра з подивом перезирнулися, слухаючи, як легко я одурював Карлоса; адже вони не знали, що він, нишпорячи в моїй книжковій шафі, так зневажливо поставився до моїх улюблених авторів. Не без досади згадавши його слова про «Дон Кіхота», я додав:

— Ти, либонь, читав цей вірш у газеті «Діа» й просто забув його. Пригадую, під ним стояв підпис якогось Альмендареса.

— Ні, здається, не читав,— відповів Карлос.— А втім, я погано запам'ятовую такі речі... Якщо це той вірш, що його читала мені моя двоюрідна сестра... то, правду кажучи, коли співали панни, він мені куди більше сподобався. Будь ласка, прочитайте його,— попросив він Марію.

Вона, всміхаючись, звернулася до Емми.

— Як він починається?.. Я весь час забуваю. Краще ти прочитай, ти ж бо добре все пам'ятаєш.

— Але ж ви тільки-но його співали,— заперечив Карлос,— а читати набагато легше. Хоч який поганий цей вірш, але на ваших вустах він буде чудовий.

Марія повторила все спочатку, а коли дійшла до останньої строфи, голос її затремтів.

Карлос подякував:

— Так, тепер я майже певен, що чув його раніше.

А я подумав: єдине, чого може бути певен Карлос, це те, що він кожного дня бачить красу, описану в моєму поганому вірші. Але він дивиться довкола бай-дуже, як дивиться, наприклад, на годинник.

XXIV

Настав час розходитись, і, побоюючись, що мене покладуть спати в одній кімнаті з Карлосом, я подався до своєї кімнати, де в дверях наштотхнувся на матір і Марію.

— Сподіваюсь, я спатиму тут сам? — спитав я в матері. Зрозумівши, що я маю на увазі, вона відповіла:

— Ні, тут спатиме твій друг.

— О, квіти,— сказав я, побачивши в руках Марії загорнуті в хустку квіти, що їх вранці вона поклала в мою вазу.— Куди ти несеш їх?

— До молитовні, в мене сьогодні не було часу поставити там інші квіти...

Я подякував їй поглядом за те, що вона не залишила квіти, які принесла мені, в кімнаті, де ночуватиме інший.

Але на столі зостався букет лілій, який я приніс удень з гір, і я простяг його Марії, сказавши:

— Поклади на вітвар і лілії. Трансіто дала їх мені для тебе і просила переказати, що запрошує тебе бути весільною матір'ю в неї на весіллі. А що всі ми маємо молитися за її щастя, то...

— Так, так,— відповіла Марія.— Тож Трансіто хоче, щоб я була весільною матір'ю? — перепитала вона, мовби радячись з мамою.

— Що ж, це цілком природно,— сказала мати.

— А я маю для неї дуже гарну сукню, якраз для такого дня! Неодмінно скажи їй, як я зраділа, дізнавшись, що вона запросила нас... мене бути весільною матір'ю.

Мої брати, Феліпе та найменшенький, захоплено зустріли звістку про те, що я ночуватиму в їхній кімнаті. Вони влаштувалися разом на одному ліжку, а друге віддали мені: Марія почепила на його запону образок скорботної богоматері, який звичайно висів у мене в головах.

Хлопчики прочитали молитву, вклякши на колінах у постелі, побажали мені на добраніч і заснули, досховаю насміявшись з того, як вони перелякалися, побачивши голову ягуара.

Цієї ночі не тільки образ Марії витав наді мною, поряд спали двоє ангелочків: з першим променем сонця вона їх розбудить, поцілує в щічки, зачеше, поведе до водограю й уміє своїми ніжними руками, білими й пахучими, як кастільські троянди, зірвані для віттаря.

XXV

Вдосвіта мене розбудило перешіптування братиків, які марно силкувались не порушити мого сну. Річ у тім, що вони пообрізали крила впійманим за останні дні голубам і посадили їх у порожні скрині, де тепер птахи жалібно стогнали, відчувши перші промені сонця, що цідилися до кімнати крізь шпарки жалюзі.

— Не відкривай,— сказав Феліпе,— не відкривай! Брат спить, а голуби його розбудять.

— Але ж Марія нас уже кликала,— заперечив молодший.

— Де там! Я вже давно прокинувся й не чув, щоб вона кликала.

— Ні, кликала. Я знаю, чого ти хочеш: вибігти першим і помчати до потічка, а потім скажеш, що риба впіймалась лише на твої вудочки.

— Просто я вмію добре їх закидати,— урвав його Феліпе.

— Ти диви, який майстер! Це Хуан Анхель закидає їх для тебе в найкращих місцях.

І він знову спробував випустити голубів.

— Не відкривай,— уже сердито сказав Феліпе.— Зачекай, зараз подивлюсь, чи не прокинувся Ефраїн.

І з цими словами він навшпиньки підійшов до мого ліжка.

Тоді я схопив його за руку й крикнув:

— Ох ти, баламуте! Виходить, ти забираєш рибу в маленького.

Обидва засміялися й попросили розсудити їх. Я помилив братів, пообіцявши піти ввечері з ними й подивитись, як закинуті вудки. Я встав і, залишивши хлоп'ят, які заганяли назад у скрині голубів, що били крильми біля порога в пошуках шпаринки, вийшов у садок.

Лілії, волошки й троянди щедро ділилися з вітерцем своїми ніжними пахощами, гріючись на ранковому сонці, що вже здійсалося над горою Моррільйос, розганяючи золотаві й рожеві хмарини.

Проходячи повз вікно Емми, я почув, як вона, раз по раз сміючись, гомоніла з Марією. Їхні голоси, особливо Маріїн з її своєрідною вимовою звука «с», нагадували туркотання горлиць, що прокинулись у листі помаранчевих і сунічних дерев.

Дон Херонімо й Карлос тихо розмовляли, прогулюючись по галереї перед своїми кімнатами, коли я перебрався через огорожу садка на подвір'я.

— Ого! — вигукнув пан де М. — Встаєте рано-вранці, як добрий господар. А я гадав, що ви такий самий сонько, яким був ваш друг, коли повернувся з Боготи; щоправда, хто поживе зі мною, швидко навчиться вставати вдосвіта.

Дон Херонімо повів нескінченну розповідь про вигоди недовгого сну, а втім, легко було зрозуміти, що спати недовго означало саме спати довго, тільки слід лягати якомога раніше. Він сам зізнався, що звик укладатися в ліжко о сьомій або о восьмій вечора, зате мігрені в нього ніколи не буває.

Розповідь пана де М. перебив прихід Брауліо, по котрого, виконуючи моє вчорашнє доручення, ще до світанку вирушив Хуан Анхель.

Брауліо привів з собою двох собак, у яких ніхто, крім мене, хто все добре знав, не визнав би героїв учорашнього полювання. Майо, побачивши їх, загарчав і сховався в мене за спиною, неспроможний потамувати свою відразу: його біла, ще досить пишна шерсть, звислі вуха й гордий погляд надавали йому вельми аристократичного вигляду, особливо порівняно з непоказними собаками горянина.

Брауліо поштиво привітався й підійшов до мене, спитати про здоров'я родини, а я міцно потиснув йому

руку. Собаки радісно стрибали довкола мене, всіляко показуючи, що вони прихильніші до мене, ніж до Майо.

— Тепер ми матимемо нагоду перевірити твою рушницю,— звернувся я до Карлоса.— Я попросив привести двох чудових собак з обійстя Санта-Елена, і ось тобі товариш для полювання, який уміє полювати на оленів, та пара прекрасних слідопитів.

— Ось ці? — зневажливо спитав Карлос.

— Ці шолудиві собаки! — додав дон Херонімо.

— Так, пане, це вони.

— Не повірю, навіть якщо побачу на власні очі,— заявив пан де М. і знову почав прогулюватися по галереї.

Нам принесли каву, і я впрохав Браулію взяти чашку, що призначалася мені. Карлос і його батько не могли приховати подиву, завваживши мою люб'язність до простого горянина.

Перегода пан де М. поїхав верхи разом з моїм батьком подивитись, як іде робота на наших полях, а ми з Браулію та Карлосом взялися перевіряти зброю й готувати набої для Карлосової нової рушниці, яку мій друг хотів негайно випробувати.

Саме тоді, коли ми захопилися цією роботою, мати непомітно дала знати, що хоче поговорити зі мною. Вона чекала в кравецькій кімнаті. Марія з Еммою пішли купатися. Посадовивши мене біля себе, мати мовила:

— Твій батько наполягає, щоб Марії сказали про Карлосові наміри. Ти теж вважаєш, що це треба зробити?

— Я вважаю, слід зробити так, як хоче батько.

— Мені здається, ти так говориш через свою слухняність, а не тому, що згоден з його думкою.

— Я не можу не вволити батькової волі. До того ж Марія поки ще не моя наречена і хай чинить так, як їй хочеться. Я пообіцяв нічого не розповідати про нашу домовленість і слова свого дотримав.

— Боюся, щоб Марії не зашкодило хвилювання: вона може подумати, ніби ми з батьком проти того, щоб ви одружилися. Батько не захотів розповісти панові де М. про Маріїну недугу, побоюючись, щоб той не сприйняв це як привід для відмови; і він, і його син знають, що Марія має чималий посаг... Про все

інше не хочу заводити мову, але ти сам усе розумієш. Скажи, як зробити, аби Марії й на думку не спадо, буцімто ми проти вашого одруження? Але водночас не забудь: я мушу виконати побажання й твого батька.

— Я бачу лише один вихід.

— Який же?

— Зараз скажу. Певен, ви згодитеся зі мною. Благаю вас згодитися. Відкриємо Марії таємницю, якої зажадав від мене батько, розповімо їй, що ви обоє дозволяєте мені вважати її своєю майбутньою дружиною. Обіцяю вам бути обережним, ніяк не виказувати батькові, що я порушив своє слово. Чи можу я виконати його вимогу, не завдавши Марії горя, яке принесе куди більше шкоди, ніж щира розповідь про все? Повірте мені, адже самі бачите, що виконати батькове бажання неможливо. Ви згодні зі мною?

Мати помовчала з хвилину і, лагідно всміхнувшись, мовила:

— Гаразд. Але запам'ятай, обіцяти слід тільки те, що зможеш виконати. А як мені розмовляти з нею про пропозицію Карлоса?

— Так само, як розмовляли б ви з Еммою в такому разі, а потім розкажете їй усе, що пообіцяли мені. Боюся, що перші ваші слова тяжко вразять її, вона, бідолашна, подумає, ніби ви з батьком рішуче проти нашого шлюбу. Марія ж випадково почула розмову про свою недугу, і лише ваше постійне ніжне піклування та моя вчорашня розмова з нею трохи заспокоїли її. Забудьте про мене, коли розповідатимете їй про пропозицію Карлоса. А я сховаюсь тут, за дверима, й послухаю, про що ви розмовляєте.

Двері вели до молитовні.

— Послухаєш? — спитала мати здивовано.

— Так, мамо.

— А навіщо потрібен цей обман?

— Марія тільки зрадіє. Адже я так домагаюся своєї мети.

— Якої ж мети ти домагаєшся?

— Дізнатися, на що вона ладна задля мене.

— Але, певне, ліпше, аби вона ніколи не дізналася, що ти її чув і я на це згодилась?

— Що ж, хай так і буде, коли ваша ласка.

— В мене таке враження, ніби ти сам боїшся виконати свій намір.

— Благаю вас, не відмовляйте мене.

— А хіба ти не розумієш, що коли я відкрию їй таємницю, то в такий спосіб дам обіцянку, якої, на превеликий жаль, можу й не дотримати? Адже, якщо Марія знову занедужає, батько не дозволить вам одружитися, і я змушена буду згодитися з ним.

— Вона це розуміє. Марія ніколи не захоче стати моєю дружиною, якщо її недуга повториться. Та не вже ви забули, що сказав лікар?

— Що ж, роби як знаєш.

— Чуєте її голос? Вони йдуть сюди. Потурбуйтеся, щоб Емма ненароком не зазирнула до молитовні.

Марія зайшла, вся зашарівшись і сміючись після розмови з Еммою. Легенькими, майже дитячими кроками пробігла вона через кравецьку кімнату і, вже прочинивши двері до своєї кімнати, помітила матір.

— О! — вигукнула вона. — Ви тут! — і, підійшовши до неї, спитала: — А чому ви така бліда? У вас болить голова? Спробуйте скупатися, вам одразу ж полегшає.

— Ні, ні. Я добре почуваюсь. Я чекала на тебе, щоб побалакати віч-на-віч. Мова піде про дуже важливу справу, боюсь, тобі буде неприємно про все це дізнатися.

Марія втупилася в матір блискучими очима і, збліднувши, спитала:

— Про що саме?.. Що сталося?

— Сідай сюди, — мовила мати, кивнувши на ослінчик біля своїх ніг.

Марія сіла, марно намагаючись усміхнутися. Її обличчя споважніло, стало ще чарівнішим.

— Кажіть же, — проказала вона і, силкуючись заспокоїтися, провела обома долонями по чолі й поправила роговий гребінець із золотою оздобою, що притримував волосся, яке розкішним вінком обвивало їй голову.

— Я розмовлятиму з тобою так, як розмовляла б у такому разі з Еммою.

— Так, пані, я вас слухаю.

— Тато доручив сказати тобі... що пан де М. просить твоєї руки для свого сина Карлоса..

— Як?! — злякано скрикнула Марія. Вона хотіла була втекти з молитовні, але знову впала на ослінчик, затулила руками обличчя, і я почув її ридання.

— Що я маю відповісти йому, Маріє?

— І він наказав вам переповісти це мені? — захлинаючись, спитала Марія.

— Так, донечко, він вважав своїм обов'язком повідомити тебе про цю пропозицію.

— Але навіщо ви мені про це розповіли?

— А що ж я могла ще зробити?

— Перекажіть йому, що я не... що я не можу... не...

Марія помовчала, потім підвела очі на матір, яка теж не стрималась від сліз, і спитала:

— І всі це знали, правда ж? Усі хотіли, щоб ви мені це розповіли?

— Так, знали всі, крім Емми.

— Всі, крім неї... Боже мій! Господи! — прошепотіла вона і, затуливши руками обличчя, опустила голову матері на коліна.

Коли ж Марія зрештою відкрила бліде обличчя, по ньому котилися сльози.

— Добре, — сказала вона, — ви виконали своє доручення. Тепер я все знаю.

— Маріє, — лагідно перебила її мати, — хіба то вже таке велике нещастя, що Карлос хоче стати твоїм чоловіком? Хіба...

— Благаю вас, я не бажаю... мені не треба нічого більше знати. Тож ніхто не відмовляв вас розповісти мені про цю пропозицію?.. Всі, всі згодилися! Що ж, тоді я скажу, — провадила вона твердим, незважаючи на сльози, голосом, — скажу, що радше помру, ніж вимовлю: «Так». Невже цей пан не знає, що я хвора на ту саму недугу, від якої померла моя мати ще зовсім молодою?.. Ох, що тепер мені робити без неї?

— А хіба я не з тобою? Хіба не люблю тебе від щирого серця?

Моя мати виявилася не така сильна, як сама думала.

По моїх щоках котилися сльози й гарячими краплинами падали на руку, якою я стискав ручку дверей, за якими стояв.

— Навіщо ж тоді ви переказуєте мені цю пропозицію? — запитала Марія.

— Для того, щоб слово «Ні» вимовили твої власні вуста, хоча такої відповіді я й сподівалась.

— І лише ви припускали, що я так відповім, лише ви сама?

— Може, ще одна людина. Якби ти знала, яке горе, яку тривогу пережив той, на кого ти зараз нарікаєш!..

— Тато? — спитала вона, і її обличчя трохи по-рожевіло.

— Ні, Ефраїн.

Марія ледь чутно скрикнула й опустила голову матері на коліна. Мати вже ладна була покликати мене, коли Марія повільно випросталась, підвелася й сказала з повеселілим виглядом, поправляючи волосся тремтливими руками:

— Мабуть, недобре, що я так розкисла... Я гадала...

— Заспокойся, витри сльози, я хочу знову бачити тебе веселою. Ти повинна оцінити його лицарську поведінку.

— Так, пані. Не розповідайте йому, що я плакала, гаразд? — попрохала Марія, витираючи сльози маминою хусточкою.

— Хіба Ефраїн не мав рації, згоджуючись, щоб я тобі про все розповіла?

— Так... мабуть, мав...

— Ти говориш не зовсім упевнено... Батько поставив йому за умову, хоч цього й не потрібно було, надати тобі свободу дій.

— Умову? Навіщо?

— Він зажадав, щоб Ефраїн ніколи не казав тобі, що ми знаємо про ваші стосунки й схвалюємо їх.

Почувши ці слова, Марія зашарілась, її обличчя стало схоже на троянду, покроплену росою, як ті, що їх рвала вона кожного ранку для мене. Дівчина потупила очі.

— Чому він цього зажадав? — спитала вона нарешті ледь чутно. — Може, я чимось завинила... погано поводитись?..

— Ні, ні, донечко, просто тато думав, що, зважаючи на твою недугу, потрібна обережність.

— Обережність? Хіба я не одужала? Ви боїтеся, що я знову захворію? Невже через Ефраїна?

— Гадаю, що ні... Він так кохає тебе, може, навіть більше, ніж ти його.

Марія заперечливо похитала головою, мовби відповідаючи на свої думки, а потім, стрепенувшись, як це

робила в дитинстві, відганяючи якийсь страшний спогад, спитала:

— Як мені бути? Я завжди роблю те, чого ви хочете.

— Сьогодні Карлос збирається сказати тобі про свої наміри.

— Мені?

— Еге ж. Послухай, ти, звісно, відповіси йому зовсім спокійно, що його пропозиція робить тобі велику честь, але ти не можеш прийняти її, бо ще надто молодод; при цьому дай Карлосові зрозуміти, що тобі самій неприємно йому відмовляти.

— Ця розмова відбудеться тоді, коли ми зберемося всі разом?

— Так,— відповіла мати, зворушена щирістю, якою світилися Маріїні очі,— сподіваюсь, я заслужила твоєї довіри.

На це Марія нічого не відповіла. Вона обійняла матір за ший, пригорнулася щокою до її щоки, і обличчя дівчини аж засвітилося ніжністю. Потім вона метнулася через кімнату й зникла за порт'єрами дверей до своєї кімнати.

XXVI

Знаючи, що ми збираємось на полювання, мати звеліла подати нам, Карлосу, Браулію й мені, сніданок раніше. Мені довго довелося вмовляти горянина поспідати разом з нами, зрештою він скромно примостився у протилежному кінці столу.

Цілком природно, розмова зайшла про розвагу, що чекала на нас. Карлос сказав:

— Браулію певен, що набій моєї рушниці точнісінько такий, як треба, але все ж таки вважає, що твоя рушниця ліпша, хоча обидві вони однієї моделі. Сам він, стріляючи з моєї в цитринове дерево, вготив у нього аж чотири шроти. Чи не так, мій друже? — звернувся він до Браулію.

— Присягаюсь,— відповів Браулію,— що зі своєї рушниці господар застрелить кулика за сімдесят кроків.

— Що ж, побачимо, чи мені вдасться вбити оленя... Як ти збираєшся полювати? — запитав мене Карлос.

— Звісна річ, як завжди, коли хочемо закінчити полювання поблизу від дому. Браулію підніметься на

гору зі своїми собаками. Хуана Анхеля поставимо в ущелині, де тече Онда, з двома нашими собаками, твій служник з двома іншими постереже на березі, щоб олень не проскочив у Новільєру, а ми з тобою будемо наготові й кинемося відразу туди куди слід.

Брауліо схвалив мій план і, осідлавши з допомогою Хуана Анхеля наших коней, вирушив разом з негрєням займати відведені для них місця.

Мій каро-гнідий огир нетерпеливо бив копитом по кам'яній плиті, прагнучи якнайшвидше показати свою спритність. Вигинаючи гладеньку, блискучу, мов атлас, шию, він форкав і стріпував хвилястою гривою. Карлос сів на гнідого, якого недавно надіслав у подарунок моему батькові генерал Флорес¹.

Ми порадили панові де М. бути обережним на той випадок, коли нам пощастить, як і було замислено, загнати оленя в садок, тоді виїхали з подвір'я й почали підійматися по схилу, що куадрів² за тридцять далі на схід прилягав до підніжжя гірського кряжа.

Огинаючи будинок, ми проїхали перед вікном Емминої кімнати. На галереї, спершись на поручень, стояла Марія: здавалося, вона, як це часто бувало, поринула в глибокі роздуми. Пригорнувшись до троюрідної сестри, Елоїса гралася її густими розпущеними кучерями.

Цокіт копит і гучний собачий гавкіт вивели Марію із задуми, і я помахав їй рукою; слідом за мною помахав їй рукою й Карлос. Я помітив, що вона не ворухнулась, поки ми не зникли в міжгір'ї, де текла Онда.

Майо провів нас до першого потоку, який ми перебрели; тут він розгублено потупцяв на місці, а відтак побіг додому.

— Чуєш? — спитав я Карлоса, коли проїхали з півгодини і я встиг розповісти йому про найцікавіші випадки на наших з горянином полюваннях. — Чуєш крик Брауліо й собачий гавкіт? Здається, вони наполохали оленя.

Гірська луна підхопила гавкіт і крики. Затихаючи час від часу, вони знову гучнішали й наближались.

¹ Флорес Хуан Хосе (1800—1864) — генерал, політичний діяч, сподвижник Болівара.

² Куадріа — міра довжини, що дорівнює 100 м.

Незабаром Брауліо спустився до нас униз по голому схилу міжгір'я. Не дуже покладаючись на Хуана Анхеля, він узяв собак, яких той вів на шворці, притримав їх за нашийники, аж поки пересвідчився, що олень наближається до нашої засідки, і тоді спустив. Підстьобувані його криком, собаки кинулись уперед і одразу ж зникли з наших очей.

Карлос, Хуан Анхель і я зупинились на схилі. Невдовзі повз нас пробіг олень, за яким гнався один із собак Хосе, і кинувся вниз у міжгір'я раніше, ніж ми сподівалися.

У Хуана Анхеля спалахнули від радості очі, і він засміявся на весь рот, показуючи свої сліпучо-білі зуби. Хоч я наказав йому сидіти в міжгір'ї на той випадок, якщо олень повернеться назад, він разом з Брауліо, майже не відстаючи від наших коней, побіг через поля й яри, що відділяли нас від річки. Тільки-но олень забрів у воду, собаки загубили слід, а він не став пускатися вниз за течією, а поплив угору.

Карлос і я спішилися, щоб допомогти Брауліо.

Понад цілу годину ми бігли вздовж річки. Нарешті до нас долинув гучний гавкіт, даючи надію, що собаки знову натрапили на слід. Але Карлос, вибравшись з ліанових заростей, у яких заплутався невідомо як і коли, став запевняти нас, ніби цей бевзь, його служник, бачив, що олень поплив униз за течією.

Нараз Брауліо, якого ми вже зовсім утратили з очей, крикнув так голосно, що, незважаючи на чималу відстань, усі його почули.

— Іде, іде! Залиште там одного з рушницею і виходьте на відкриту місцевість. Олень повертається до Онди.

Карлосів служник залишився біля річки, а ми з Карлосом стрибнули на коней.

Тим часом олень вибрався з води на великій відстані від собак і побіг у напрямку до нашого дому.

— Злізь з коня, — крикнув я Карлосові. — Підстережи його біля огорожі.

Карлос так і зробив, а коли олень, що виявився зовсім маленьким, з останніх сил перестрибнув огорожу, прицілився й стрельнув; олень навіть не зупинився. Карлос, украй здивований, застиг на місці.

Цієї миті підбіг Брауліо, і я, зістрибнувши з коня, кинув повіддя Хуанові Анхелю.

З дому все було видно. Дон Херонімо переліз з рушницею в руках через поруччя галереї, збираючись стріляти в оленя, але, на щастя, заплутався в квітах на клумбі й мало не впав, а тим часом батько встиг його зупинити:

— Обережно! Обережно! Хіба не бачите, всі йдуть сюди!

Брауліо біг за оленем, щоб не дати собакам пошматувати його.

Перелякана тваринка вбігла на галерею й сховалася під канапою, звідки Брауліо витяг її, коли ми з Карлосом повільно підходили до нашого будинку. Полювання принесло мені велике задоволення, а Карлос ніяк не міг приховати свою прикрість, що схибив, стріляючи.

Емма й Марія несміливо підійшли й погладили оленя, благаючи нас не забивати його. А воно, мовби відчуваючи, що вони заступались за нього, дивилося на них зляканими вологими оченятами й тихенько мукало, як, певне, мукало, підкликаючи матір. Ми вирішили помилувати оленя, і Брауліо запропонував відвести його назад у рідні місця.

Коли все затихло, Майо наблизився до оленяти, обнюхав його з безпечної відстані й знову спокійно розлігся на килимі у світлиці; а що він так достойно повівся, то я погладив його.

Брауліо зібрався повертатись у гори. Прощаючись, він сказав мені:

— Ваш друг дуже розлютився, але я це зробив навмисне: хай іншим разом не глумиться з моїх собак.

Я спитав, що це означає.

— Я був певен,— пояснив Брауліо,— що ви поступитеся Карлосові першим пострілом, тож зарядив його рушницю патроном без шроту.

— Ти вчинив дуже погано,— сказав я суворо.

— Більше цього не зроблю, принаймні йому, бо наряд чи він захоче ще колись полювати з нами... А панна Марія надавала мені стільки подарунків для Трансіто. Я такий вдячний, що вона згодилася бути в нас весільною матір'ю... Не знаю тільки, як висловити їй; ви вже самі все перекажіть.

— Гаразд, перекажу, не турбуйся.

— Прощайте,— сказав він, щиросердно простягши мені руку, а другу все ж таки поштифо піднісши до крис бриля.— До неділі.

Він вийшов з подвір'я і, притиснувши двома пальцями нижню губу, пронизливо свиснув, підкликаючи собак.

XXVII

Досі мені щастило уникати розмови, в якій Карлос зізнався б про ті свої наміри, що в лиху годину привели його до нашого дому.

Та тільки-но ми залишилися самі в моїй кімнаті, куди Карлос мене повів, сказавши, що хоче відпочити й заодно щось почитати, я зрозумів, що зараз матиму вельми неприємну розмову, від якої дотепер так спритно ухилився. Він ліг на моє ліжко, нарікаючи на спеку; я запропонував послати по фрукти, але Карлос відповів, що вони йому шкодять після пропасниці, яку він переніс. Я підійшов до шафи й спитав, що він хотів би почитати.

— Облиш, не треба нічого читати,— відповів Карлос.

— Може, сходимо до річки й скупаємось?

— Ну що ти, в мене від сонця голова болить.

Я запропонував йому випити порошок.

— Ні, ні, все пройде й без порошку,— відмовився Карлос.

А тоді, ляснувши батогом себе по чоботу, мовив:

— Присягаюся, ніколи більше не полюватиму на жодну звірину. Хай йому грець! Подумати тільки, так схибив...

— Та це з усіма трапляється,— заперечив я, згадавши помсту Брауліо.

— Де там з усіма! Не влучити в оленя з такої відстані — лише мене могло таке спіткати.

Карлос замовк, а потім, пошукавши щось очима по всій кімнаті, спитав:

— Куди ж зникли квіти, що вчора тут стояли? Сьогодні їх більше сюди не приносили.

— Якби я знав, що вони так тобі сподобалися, я б звелів знову їх поставити. В Боготі ти не дуже кохався у квітах.

І я почав гортати книжку, що лежала на столі.

— Ніколи я не кохався в них,— сказав Карлос,— але... Облиш-но читати, друже! Сядь ближче до мене, маю щось дуже цікаве тобі розповісти. Зачини двері.

Я збагнув, що тепер мені вже не уникнути халепи, і намагався прибрати необхідного в таких випадках виразу обличчя, вирішивши в жодному разі не показувати Карлосові, яку неймовірну дурницю він робить, обравши мене своїм повірником.

На щастя, несподівано в дверях з'явився його батько й урятував мене від мук, що загрожували мені.

— Карлосе,— сказав дон Херонімо,— ти нам потрібен.

Було в його тоні щось таке, що, як мені здалося, означало: «Справа повернула на краще».

Карлос подумав, що все залагоджується чудово. Він умить схопився на ноги й зі словами: «Біжу негайно ж»,— вийшов з кімнати.

Коли б я не вдав, що заглибився в читання, Карлос неодмінно підбіг би до мене, і, всміхаючись, мовив би: «Ти дуже здивуєшся, проте все ж таки вибачиш, що досі я нічого не сказав тобі...» Та, мабуть, йому й справді здалося, ніби я цілком байдужий до всього, що відбувається, а цього мені й треба було.

По відлунню їхніх кроків я зрозумів, що обидва вони зайшли до батькового кабінету.

Мені не хотілося, щоб Карлос знову втаємничував мене в свої справи, тож подався на мамину половину будинку. Марія була в кравецькій кімнаті; вона сиділа в глибокому кріслі; легенька біла муслінова сукня з небесно-голубими бантами спускалась на підлогу; розпущене волосся кучерями спадало на плечі. На килимі біля її ніг спав Хуан, довкола валялися його іграшки. Відкинувши голову назад, Марія, здавалося, не бачила заснулого хлопчика; вишивка, що випала з її рук, лежала на килимі.

Почувши мої кроки, вона підвела очі, прибрала з чола пасмо волосся і, зніяковівши, мерщій схопила з підлоги вишивання.

— А де мати? — спитав я, перевівши погляд з Марії на заснуле гарненьке хлоп'я.

— У татовому кабінеті.

І, прочитавши на моєму обличчі те, чого несміливо шукала, вона всміхнулася.

Я нахилився й витер носовичком Хуанові чоло.

— Ой! — скрикнула Марія.— Я й не помітила, як він заснув. Піду вкладаю його в ліжко.

Марія хотіла підняти Хуана. Але я сам узяв хлоп'я

ї, перш ніж передати Марії, поцілував його в напіврозтулені червоні уста; вона доторкнулася до них щічкою і, не спускаючи очей з усміненого дитячого ротика, ніжно пригорнула Хуана до грудей.

Марія вийшла, але невдовзі повернулася й знову опустилася в крісло. Я сів поряд з нею.

Вона заходилася складати в скриньку нитки для вишивання, що їх порозкидав Хуан, а я спитав її:

— Ти говорила сьогодні з матір'ю про пропозицію Карлоса?

— Так,— відповіла вона, не дивлячись на мене й далі наводячи лад у своїй скриньці.

— Що вона тобі сказала? Облиш усе те, давай поговоримо серйозно.

Марія ще щось пошукала на підлозі й нарешті, прибравши підкреслено поважного вигляду, хоча від цього й не збляк її яскравий рум'янець і не перестали блищати очі, мовила:

— Дуже багато.

— Що саме?

— Те, що ви й хотіли, щоб вона мені сказала.

— Я? А чому сьогодні ти кажеш мені «ви»?

— О, ти ж знаєш, я ніколи не помиляюсь...

— То що тобі сказала мати?

— Але ж вона не дозволяла мені розповідати цього... А те, що я відповіла, можна розповісти.

— Гаразд, я слухаю тебе.

— Я відповіла, що... Ні, цього теж не треба розповідати.

— Ти мені розповіси іншим разом, гаразд?

— Еге ж, тільки не сьогодні.

— Мати сказала мені, що ти готова відповісти йому як слід і дати зрозуміти, що цінуєш виявлену тобі честь.

Марія пильно подивилася на мене, нічого не відповівши.

— Так і повинно бути,— провадив я.

Вона потупила очі й далі мовчала, з удаваною дбайливістю встромляючи голки в подушечку.

— Чуєш мене, Маріє? — спитав я.

— Так.

І Марія знову зазирнула мені в очі, а я не міг відірвати погляду від її обличчя. Нараз я побачив, що в неї на віях заблищали сльози.

— Чого ти плачеш?

— Ні, ні, я не плачу... Хіба я плакала?

І Марія взяла в мене носовичок і квапливо витерла очі.

— Тобі ця розмова завдала прикрості? Якщо ти така засмучена, то більше не говоритимемо про це.

— Чому ж бо, поговоримо.

— Тобі нелегко було зважитися дати згоду вислухати сьогодні Карлоса?

— Я мушу виконати мамине прохання. Але вона пообіцяла мені, що я буду не сама. Ти теж будеш зі мною, правда ж?

— Навіщо? Як же тоді він зможе поговорити з тобою?

— Але будь якомога ближче.

Вона прислухалася й мовила:

— Мати йде.

Марія простягла до мене руку, дозволивши мені торкнутися її губами; так вона робила щоразу, коли ми розлучалися, бажаючи продовжити моє миттєве щастя.

Зайшла мати, і Марія підвелася з крісла, спитавши мене:

— Йдеш до басейну?

— Еге ж,— відповів я.

— Прислати туди помаранчевого соку?

— Так.

Мабуть, у моїх очах світилася ніжність, що переповнювала серце, і Марія всміхнулася, задоволена моєю стриманістю.

Я вже одягався в затінку помаранчевих дерев, коли до басейну підійшли дон Херонімо та мій батько, який хотів показати йому найкращу окрасу свого садка. Вода в басейні стояла на одному рівні з джерелом, і на її плесі, і в прозорій глибині плавали троянди, що їх кинула туди Естефана.

Естефана — дванадцятирічна негритянка, донька наших слуг; ми любили її за вроду й глибоку щирість. Вона всією душею була віддана панні Марії, що наряджала й пестила її.

Естефана прийшла вслід за моїм батьком та паном де М. і, пересвідчившись, що вже може підійти ближче, подала мені кухоль помаранчевого соку з вином і цукром.

— Друже мій, ваш син живе тут, як король,— сказав дон Херонімо батькові. Коли вони повертались до будинку, оминаючи гайок помаранчевих дерев, батько відповів:

— Шість років він жив школярським життям, і ще йому доведеться так жити, принаймні, років п'ять.

XXVIII

Надвечір, перш ніж жінки заходилися готувати каву, як це вони робили завше, коли приїздили гості, я завів розмову про те, як мої братики рибалять, пояснив, чому пообіцяв подивитися, як вони закидають вудочки в потік. Усі охоче згодилися піти прогулятися разом зі мною. Тільки Марія подивилась на мене, мовби спитавши: «Що ж, нічого не вдієш?»

Ми попростували через садок. Але довелося зупинитись і зачекати на Марію та мою сестру, що побігла поквипити її. Я подав руку матері. Емма чемно відмовилась від Карлосової руки під тим приводом, що має вести одного з малюків. Марія, майже з трепетом, узяла його руку, але, спершися на неї, зупинилась, чекаючи на мене. Я непомітно кивнув їй, щоб не вагалась.

Ми спустилися в заплаву річки, де на зеленому трав'яному килимі лежало поросле білим мохом велике чорне каміння.

Карлосів голос звучав зворушливо: либонь, він довго зважувався й тепер ладен був відчайдушно кинутись у наступ. Марія знову спробувала зупинитись: вона кидала на мене й матір благальні погляди. Мені нічого не лишалося, як відводити очі. Марія побачила, як я страждаю, і на її зблідлому обличчі я прочитав не властиву їй сувору рішучість. З того, що Карлос вичікував, я зрозумів — зараз він збирається освідчитись, і почав прислухатися. Коли ж у відповідь заговорила Марія, її голос тремтів, але звучав гучніше, ніж, мабуть, хотілося Карлосові. До мене долинули слова:

— Краще ви поговорили б тільки з ними... Повірте, я високо ціную честь, яку ви... Ця відмова...

Карлос розгубився. Марія випустила його руку і, замовкнувши, перебирала чубчик Хуана, який смикав її за спідницю, показуючи кетяг плодів на дереві.

Сумніваюсь, що сцену, яку я описав, правильно зрозумів дон Херонімо, який, засунувши руки в кишені синьої куртки, рушив до нас разом з моїм батьком; зате для батька все було ясно, наче він почув цю розмову на власні вуха.

Марія теж приєдналася до нашого гурту, вдавши, ніби хоче допомогти Хуанові зірвати ягоди з шовковиці. Коли я зірвав кілька ягід і дав їй для малюка, вона прошепотіла:

— Мені так не хочеться повертатись назад разом з цим паном.

— Цього не уникнути,— відповів я.

Я підійшов до Карлоса й запропонував йому спуститися трохи нижче за течією подивитись чудову заплаву: там, пояснив я, намагаючись говорити якомога природніше, завтра вранці ми з ним скупаємося. Місце було прекрасне, але, безперечно, тепер Карлосові було не до втішання незвичайною красою дерев і квітучих ліан, що плавали в шумовинні річки, наче гірлянди, які мають на вітрі.

Сонце потьмянішало і, відкинувши на гори, ліси й річки золтаво-бузкові відблиски, осяяло все довкола таємничим тихим світлом, яке селяни називають «сонцем оленів», мабуть, тому, що саме о такій порі жителі лісових нетрищ виходять поскубити траву на гірських луках або біля підніжжя аґав, що ростуть у міжгір'ї.

Коли ми з Карлосом наздогнали всіх інших і разом рушили по дорозі до будинку, батько дуже доречно сказав донові Херонімо:

— Ми поводимося наче старі шкарбуни, зовсім забувши про наших дам.

По цих словах він запропонував руку Марії, надавши можливість донові Херонімо супроводжувати матір і Емму.

— Вони виявили більше лицарства, ніж ми,— сказав я Карлосові, кивнувши на наших батьків.

І ми пішли слідом за ними. Я взяв на руки Хуана, який простяг до мене свої рученята, попросившись:

— Візьми мене, тут колючки, а я втомився.

Марія потім розповіла, що поки вони підіймались по схилу, батько запитав, про що говорив з нею Карлос. Вона довго відмовчувалася, але батько так ла-

гідно благав її, що вона не витримала й повторила відповідь, яку дала Карлосові.

— Отже,— насилу стримуючи сміх, спитав батько, коли вислухав Марію,— отже, ти зовсім не збираєшся виходити заміж?

Вона заперечливо похитала головою, не наважуючись подивитися на нього.

— Донечко, чи ти сама не нагледіла собі нареченого? — вів далі батько.— Скажи, так чи ні?

— Ні, ні,— злякано відповіла Марія.

— Він, певне, кращий за того вродливого юнака, якому ти щойно відмовила? — І по цих словах батько погладив її по чолі, намагаючись зазірнути їй у вічі.— А чи ти знаєш, яка ти гарненька?

— Я? Ні, пане.

— А хтось не раз тобі це казав. Зізнайся, хто цей щасливець?

Марія тремтіла, боячись вимовити бодай слово, але батько провадив:

— Він повинен заслужити тебе; ти ж сама захочеш, щоб він був достойною людиною... Годі, зізнайся, хіба я тобі не казав, що вже все знаю?

— Але якщо нема чого розповідати...

— Отже, ти маєш таємниці від свого батька? — спитав він з лагідним докором.

Тоді Марія відважилась:

— Ви самі кажете, що все знаєте.

Батько замовк. Здавалося, його засмутив якийсь далекий спогад. Вони підіймалися із садка по східцях галереї, і тут Марія почула батькові слова:

— Сердешний Саломон!

Батько ніжно попестив по голові дочку свого друга.

Під час вечері наші з Марією погляди раз по раз зустрічалися, і я почав здогадуватись про її розмову з батьком. Інколи вона замислювалась, і тоді я помічав, що вона беззвучно проказує якісь слова, як не раз, коли розгублювалась, проказувала пошепки улюблені вірші.

Батько всіляко намагався зарадити нелегкому становищу пана де М. та його сина, який, либонь, уже встиг розповісти донові Херонімо про своє освідчення, але всі батькові старання були марними. Хоч уранці пан де М. сказав, що залишиться в нас іще на одну ніч, тепер він запевняв усіх, ніби йому конче

треба повернутися до свого маєтку вдосвіта, і виїхав з Карлосом о дев'ятій вечора, попрощавшись у світлиці з усією нашою родиною.

Перед від'їздом я зайшов разом з другом до своєї кімнати. В ці останні години його гостювання в мені ожила колишня приязнь до нього. Мене знову привабила шляхетність його вдачі, яку не раз виявляв він у наших шкільні роки. Критися від нього з чимось здавалося тепер негідним. Мені спало на думку, що коли б я, почувши про його наміри, зізнався йому в своєму коханні до Марії, розповів, якою дорогою стала вона мені за останні три місяці, то, певне, він, остерігаючись, крім того, невтішних лікарєвих прогнозів, відмовився б від своїх намірів, а я, вчинивши рішуче й чесно, не міг би ні в чому дорікнути собі. Він не забариться зрозуміти, а може, вже й зрозумів, причину моєї потайності, яка поставила його в таке неприємне становище. Це гнітило мене. Батьків наказ цілком міг виправдати мій вчинок. Але ні: все, що сталося, мусило було статися й сталося тому, що кохання, яке заповонило мою душу, зробило її недоступною для іншого почуття, сліпою до всього, що не стосувалося Марії. Тільки-но ми лишилися наодинці з Карлосом, він заговорив відверто, як говорив у наших шкільні літа, хоча з обличчя його ще не збігло недавно пережите розчарування:

— Я мушу вибачитись перед тобою, бо не довіряв твоїй чесності.

Тепер я був ладен вислухати зізнання, якого так боявся ще день тому.

— Не довіряв? Я не помітив.

— Невже не помітив?

— Ні.

— Ти знав, чому ми приїхали сюди?

— Знав.

— А відповідь на мою пропозицію ти знаєш?

— Не зовсім, але...

— Але ти здогадуєшся...

— Твоя правда.

— Отож. І чому я не поговорив з тобою перше, ніж з будь-ким іншим, перше, ніж спитав поради в батька?

— Надмірна делікатність з твого боку...

— Яка там делікатність! Безглуздя, непéредбачли-

вість, помилка... можна назвати будь-як, тільки не так, як ти назвав.

Карлос пройшовся по кімнаті, відтак знову зупинився перед моїм кріслом.

— Послухай,— сказав він,— і подивуйся з моєї простодушності. Невідомо тільки, на якого дідька прожила людина двадцять чотири роки! Розлучилися ми з тобою рік тому, я повернувся до Кауки й чекав нашої зустрічі, сподіваюсь, так само нетерпляче, як і ти. З першого дня приїзду я відчував найлюб'язнішу увагу з боку твого батька й усієї вашої родини: вони бачили в мені твого друга— певне, ти розповідав, як щиро ми дружили з тобою. До твого приїзду я кілька разів бачив панну Марію й твою сестру то в нашому домі, то у вас. Місяць тому батько сказав мені, що був би щасливий, коли б я одружився з однією із них. Марія, сама того не підозрюючи, розвіяла всі мої спогади про Боготу, що, як ти міг здогадатися з моїх листів, добряче мучили мене попервах. Ми з батьком домовилися, що він попросить для мене руки панни Марії. Чому ж я не спробував перше побачитися з тобою? Правда, мамина недуга, що затяглася, затримала мене в місті. Але чому я не написав тобі? Знаєш, чому?.. Мені здалося, що, зізнавшись у своїх намірах, я мовби зажадаю твоєї підтримки, і проти цього повсталала моя гординя. Я забув, що ти мій друг; ти мав право — і маєш його — теж забути про це. Та коли б Марія покохала мене? Якби те, що було тільки добрим ставленням, яке ґрунтувалося на нашій з тобою дружбі, виявилось б коханням, чи згодився б ти, щоб вона стала моєю дружиною, без... Годі! Я поведжуся, як послідуший йолоп, запитуючи про це тебе, а ти досить розумний, щоб не відповідати... Знаєш,— провадив він, постоявши якийсь час біля вікна,— знаєш, я не з тих, хто помирає в таких випадках. Згадай, я завше глузував з твоєї віри у великі пристрасті з французьких драм, які наганяли на мене сон, коли ти читав їх зимовими вечорами. В житті все інакше: мені треба одружитися, і я радів від самої думки, що ввійду в твою родину, стану для тебе майже братом. Цього не сталося. Що ж, я пошукаю жінку, яка зможе мене покохати, не викликаючи в тебе ненависті до мене...

— Ненависті? — вигукнув я, перебивши його.

— Еге ж. Даруй мені за відвертість. Яке хлоп'я-

цтво, ні, яку необережність виявив я, поставивши себе в таке становище! І от маєш: неприємність для твоєї родини, а мене загризає сумління, та ще й втрачаю дружбу з тобою... Ти дуже кохаєш її,— вів він далі, помовчавши.— Дуже, якщо кількох годин мені вистачило, аби зрозуміти це, незважаючи на всі твої намагання приховати своє почуття. Правда ж, ти кохаєш її саме так, як мріяв покохати, коли тобі було вісімнадцять років?

— Так,— відповів я, приголомшений його благородною відвертістю.

— А твій батько знає про це?

— Знає...

— Знає? — з подивом повторив він.

І тоді я розповів йому про свою недавню розмову з батьком.

— Отже, тебе ніщо, ніщо не лякає? — запитав він, вражений, тільки-но я скінчив розповідати.— Ні недуга, либонь, та сама, від якої померла її мати... Ні те, що цілком імовірно, ти половину свого життя проведеш біля могили коханої жінки?

На останніх словах я здригнувся, але не від жаху, а від смутку. Ці слова на вустах людини, якій підказати їх могла тільки приязнь до мене, на вустах Карлоса, який не покладався на жодні примарні надії, прозвучали жахливим вироком, ще страшнішим, ніж моя ствердна відповідь.

Я підвівся й подав Карлосові обидві руки, він міцно обійняв мене. Розлучився я з ним, пригнічений смутком, але тепер уже не відчував докорів сумління, які дошкуляли мені на початку нашої розмови.

Я повернувся до світлиці. Сестра заграла на гітарі новий вальс, а Марія тихесенько розповіла мені, про що розмовляла з батьком, коли вони поверталися додому. Ніколи ще так відверто вона не виявляла своїх почуттів до мене: згадуючи недавню розмову, дівчина раз по раз зникало потуплювала очі, а на її вустах грала щаслива усмішка.

XXIX

За час гостювання в нашому домі панів де М. зібралася чимала пошта, і тепер треба було зайвий час працювати над нею в батьковому кабінеті. Весь наступ-

ний день ми майже не відривалися від роботи, та коли збиралися в їдальні, Марія дарувала мені своєю усмішкою солодку надію на години вечірнього відпочинку, і найтяжча праця видавалася мені за виграшки.

О восьмій вечора я провів батька до спальні, і у відповідь на побажання доброї ночі він сказав:

— Дещо ми вже зробили, але роботи ще лишилось чимало. Завтра почнемо рано-вранці.

В такі дні Марія завжди вичікувала на мене увечері в світлиці, розмовляючи з Еммою та матір'ю; інколи вона читала матері розділ з «Наслідкування Пречистої Діви» або навчала дітей молитов.

Їй здавалося таким природним моє бажання провести з нею бодай годинку ввечері, що вона й не гадала відмовити мені в цьому, анітрохи не приховуючи, яку радість приносили їй самій наші зустрічі. В світлиці чи в їдальні вона завше тримала для мене місце поряд себе, а гра в шашки або карти давала нам привід побути наодинці. Ми розмовляли між собою більше усмішками та поглядами, ніж словами, й очі її, сяючи чарівливою ніжністю, зустрічалися з моїми.

— Ти бачив свого друга сьогодні вранці? — спитала вона, намагаючись прочитати відповідь на моєму обличчі.

— Еге ж. А чому ти питаєш про це зараз?

— Тому що раніше не було нагоди.

— А навіщо тобі це знати?

— Він запрошував тебе до себе в гості?

— Так.

— І ти поїдеш до нього?

— Звісно.

— Він дуже любить тебе, чи не так?

— Авжеж, я завше був певен цього.

— І тепер також?

— А чом би й ні?

— А ти любиш його так, як любив у шкільні роки?

— Так. Але чому ти завела про це мову?

— Просто мені хочеться, щоб ти назавжди залишився його другом, а він твоїм... Але ти нічого йому не розповідай.

— Про що?

— Ну, про це.

— Про що саме?

— Сам знаєш... Ти нічого не сказав йому?

Мені подобалося, що Марія соромилась спитати, чи я розповідав Карлосові про наше кохання, і я мовив.

— Уперше не можу зрозуміти тебе.

— О, Пречиста Діво! Як ти не розумієш? Ну, чи сказав ти йому, що...

А що я вичікувально дивився на Марію, з невимушеною усмішкою спостерігаючи за її дитячими зусиллями перебороти себе, то вона зрештою сказала:

— Гаразд, можеш не відповідати,— і заходилася складати стовпчиками шашки.

— Якщо ти не дивитимешся на мене, я не розповім, про що розмовляв з Карлосом.

— Що ж, гаразд... розповідай,— відповіла Марія, намагаючись не потуплювати очі.

— Я зізнався йому в усьому.

— Ох, невже?

— Хіба це погано?

— Ні, так і треба було... Та чому ж ти не сказав йому цього раніше, до його приїзду?

— Батько заборонив.

— Так, але тоді б він не приїхав. Хіба так не краще було б?

— Ясна річ, краще. Але мені не слід було цього робити. А тепер він задоволений нашим поясненням.

— І надалі буде твоїм другом?

— Немає нам жодної причини рвати нашу дружбу.

— Так, і я не хотіла б, щоб через це...

— За таке побажання Карлос буде тобі вдячний так само, як і я.

— Отже, ви попрощалися з ним, як звичайно... І він поїхав задоволений?

— Задоволений, наскільки це можливо в його становищі.

— Але ж я нічим не завинила, правда ж?

— Правда, Маріє. І шанує він тебе не менш, ніж раніше.

— Якщо Карлос і справді любить тебе, то так і повинно бути. А знаєш, чому все так добре скінчилося з ним?

— Чому?

— Тільки не смійся.

— Ні, не буду.

— Але ж ти вже смієшся!

— Це не з того, що ти скажеш, а з того, що вже сказала. Кажі, Маріє.

— Так сталося тому, що після того як мати мені все розповіла, я дуже молила про це Пречисту Діву.

— А якби Пречиста Діва не почула твоєї молитви?

— Цього не могло статися: вона завжди виконує те, про що я її прошу. Цього разу я так палко молилася й була певна, що вона почує мене. Мати збирається йти,— додала вона.— І Емма вже зовсім засинає. Бачиш?

— Ти теж хочеш піти?

— А що мені робити?.. Ви й завтра так багато писатимете?

— Здається, так.

— А якщо прийде Трансіто?

— О котрій годині вона прийде?

— Переказувала, що о дванадцятій.

— До того часу ми скінчимо. До завтра!

Марія відповіла мені тими самими словами, але здивувалася, коли я спробував захопити носовичок, що його вона тримала в простягнутій мені руці. Марія не розуміла, яким скарбом була для мене маленька напахчена хусточка, і не віддавала мені цього дару, аж поки настали дні горя, коли нам судилося не раз поділяти наші сльози.

XXX

Наступного ранку батько мій голився й диктував, а я записував; почавши голитись, він ніколи не переривав цієї справи, зосереджувався на ній з особливою старанністю. Ще й тепер можна було здогадатися, який чудовий був у молоді літа його кучерявий чуб, що тільки порідшав над чолом. Але батькові він видався трохи задовгим. Прочинивши двері на галерею, він покликав мою сестру.

— Вона в садку,— озвалася Марія з кравецької кімнати.— Вам щось треба?

— Тоді йди сюди ти, Маріє,— мовив батько, поки я подавав йому на підпис кілька завершених листів.— Хочеш завтра поїхати на долину? — спитав він мене, підписуючи першого листа.

— Ще б пак!

— Гаразд. Справ там багато: якщо ми поїдемо вдвох, то впораємося куди швидше. Сподіваюсь, пан А. на-

пише з наступною поштою, коли він від'їздить — він уже й так спізнився повідомити, на який день тобі слід готуватися. Заходь, дочко,— додав він, обернувшись до Марії, яка зупинилася перед прочиненими дверима.

Марія, зайшовши, побажала нам доброго ранку. Чи то вона почула останні батькові слова, чи то не могла потамувати свою сором'язливість перед ним, особливо тепер, після розмови про наше кохання, але обличчя в неї було дещо блідіше, ніж звичайно. Поки батько підписував листи, погляд Марії стрибав по стінах кімнати, раз по раз потайки зустрічаючись з моїм.

— Подивись-но,— мовив батько, всміхаючись і показуючи на свою чуприну.— Чи не здається тобі, що вона в мене надто довга?

Відповідаючи, вона теж усміхнулась:

— Так, пане.

— Тоді підітни її трохи.— І він простяг їй ножиці, які дістав з несесера, що лежав на столі.— Я сяду так, щоб тобі було зручніше.

І він сів посеред кімнати, спиною до нас і до вікна.

— Обережно, донечко, не обчиржай мене,— попередив батько, коли Марія заходилася стригти.— Як ти, готовий писати? — звернувся він до мене.

— Так.

Батько почав диктувати, перемовляючись з Марією, поки я писав.

— Тобі, певне, смішно, що я спитав, чи не надто довга в мене чуприна?

— Ні, пане,— відповіла Марія, очима питаючи в мене, чи добре вона стриже.

— А ця ж чуприна,— вів далі батько,— колись була така сама чорна й густа, як у одного знайомого мені юнака.

Нараз Марія випустила з рук пасмо волосся.

— Що сталося?— спитав батько, обернувшись до неї.

— Нічого, я хочу зачесати вас, щоб підстригти рівніше.

— А знаєш, чому вона так рано порідшала й посівіла? — спитав він, продиктувавши фразу.

— Ні, пане.

— Будь уважний, синку, не помились.

Марія зашарілась і крадькома, щоб батько, який сидів обличчям до вмивальника, не помітив цього в дзеркалі, зиркнула на мене.

— Річ у тім, що коли мені виповнилося двадцять, цебто коли я одружився, я щодня змочував чуба одколоном. Ну й дурний я був, правда ж?

— І тепер теж змочуєте,— сказала дівчина.

Батько засміявся, сміх у нього був гучний і добродушний.

Я прочитав йому кінець написаної фрази, і він, продиктувавши мені наступну, повів далі розмову з Марією.

— Ну що, скінчила?

— Здається, так. Як ти гадаєш? — запитала вона в мене.

Коли Марія нахилилась, щоб струсити волосся з батькової шиї, з її коси випала троянда й упала до його ніг. Вона хотіла підняти квітку, але батько зробив це раніше. Марія знову стала за стільцем, а батько, оглянувши себе в дзеркалі, мовив:

— Я сам приколю тобі троянду на знак вдячності за твою працю,— і, причепивши квітку не менш вишукано, ніж це зробила б Емма, додав: — Либонь, хтось і позаздрить мені.

Він притримав Марію, яка хотіла втекти, боячись, щоб він іще щось не сказав, поцілував її в чоло й прошепотів:

— Сьогодні буде не так, як учора. Ми скінчимо раніше.

XXXI

Була одинадцята година. Скінчивши роботу, я стояв біля вікна в своїй кімнаті.

Такі хвилини повного самозабуття, коли думки ширяли в незвіданих краях, хвилини, коли горлиці ніжно туркотіли в затінку помаранчевих гілок, обтяжених золотими плодами, а до мене долинав іще ніжніший голос Марії, були сповнені незбагненного чару.

Дитина зі спраглою допитливістю захоплюється всім, на що відкриває їй очі божественна напутьниця — природа; отроцтво, вгадуючи майбутнє, мимоволі тішить себе чистим видом кохання, передчуттям щастя,

інколи, на жаль, недосяжного; тільки в юні роки дано пізнати ті скороминущі години, коли душа прагне повернутися на небо, про яке вона ще не забула.

Мої очі бачили не трояндові куші, з яких у срібний потічок обсипалися легесенькі пелюстки, не величний політ чорних орлів над вершинами гір. Ні, вони бачили те, чого я більше ніколи не побачу; те, чого вже не шукає мій дух, зламаний суворою дійсністю, а споглядає лише в снах: вони бачили осяйний світ, що відкрився Адамові першого ранку його життя.

Здаля я вгледів на чорній гірській покрученій стежці постаті Трансіто та її батька. Вони йшли до нас, виконуючи дану Марії обіцянку. Пройшовши садовою алеєю, я піднявся на перший пагорок і вирішив зачекати на них біля мосту через водоспад, який було видно з вікна світлиці.

Як завжди, коли ми зустрічалися просто неба серед вільної природи, горяни трималися зі мною невимушено. Вони розповіли про всі події за ті дні, що ми не бачились.

Я спитав у Трансіто, де Брауліо.

— Вирішив скористатися гарною погодою й заходився орати. А як там «Свята Діва на престолі»?

Так Трансіто називала Марію, знаходячи в ній велику схожість з прекрасною мадонною з молитовні моєї матері.

— Жива почуває себе добре й чекає на тебе, а доколя намальованої стоять квіти й горять свічки, щоб вона послала тобі щастя.

Отак за розмовою ми підійшли до будинку; назустріч Трансіто вибігли Марія й Емма, радісно привіталися й, милуючись нею, сказали, що вона дуже гарненька. Це була чиста правда, бо щастя зробило її ще привабливішою.

Хосе, знявши капелюха, вислухав ласкаві привітання панночок. Він скинув заплічний мішок, повний принесених у подарунок плодів та овочів, і я наполог, щоб він разом з нами пішов до матиної кімнати. Коли ми проходили через світлицю, Майо, що дрімав під столом, загарчав, і горянин, засміявшись, сказав йому:

— Гей, дідусю! Ти все гніваєшся на мене? Либонь, тому що я такий самий старий, як і ти.

— А Лусія? — спитала Марія в Трансіто. — Чому вона не прийшла з вами?

— Та її не допросишся, соромиться, наче дикунка.

— Ефраїм каже, що його вона перестала соромитись.

Перш ніж відповісти, Трансіто засміялася:

— Перед паничем вона не так ніяковіє, він часто приходить до нас, тож вона й перестала його боятися.

Ми почали розпитувати, на який день призначено весілля. Побачивши, що дочка зашарілася, Хосе відповів сам.

— Хочемо відгуляти весілля через тиждень. Ми так вирішили: встанемо вдосвіта, одразу ж вирушимо в дорогу й до схід сонця будемо в селі. Якщо ви виїдете о п'ятій, то нас уже там застанете. У панотця все буде готове, і ми рано впораємося. Луїса не любить застілля, а дівчата не танцюють, тож ми й проведемо неділю як звичайно, тільки ви всі будете нашими гостями. А в понеділок — кожен до своїх справ. Правильно я кажу? — спитав він мене.

— Так, але, певне, Трансіто йтиме пішки аж до села?

— Е! — вигукнув Хосе.

— А як же ще? — здивувалася Трансіто.

— Верхи. Я дам тобі коня.

— Мені більше подобається пішки. І Лусії теж, до того ж вона боїться коней.

— Чому? — спитала Емма.

— У нашій провінції тільки білі їздять верхи, чи не так, тату?

— Еге ж, а якщо не білі, то старі люди.

— Хто тобі сказав, що ти не біла? — спитав я Трансіто, — ти ж бо зовсім біленька.

Дівчина зашарілась і відповіла:

— Я хотіла сказати, тільки багаті люди, пани.

Хосе зайшов привітатися з моїм батьком, а відтак розкланявся всім, пообіцявши повернутися надвечір; хоч як ми просили його пообідати з нами, він не лишився.

О п'ятій годині ми всією родиною рушили проваджати Трансіто до підніжжя гори. Марія, що йшла поряд зі мною, мовила:

— Якби ти тільки бачив нашу наречену у весільному вбранні, яке я їй пошила, та в сережках і намисті, що їх подарували їй мати й Емма, то помітив би, яка вона красуня.

— А чому ти мене не покликала?

— Трансіто не дозволила. Нам треба спитати в матері, що повинні робити й казати на весіллі весільні батьки.

— І справді. А від молодого й молодої ми дізнаємося, що відповідають новоженці, бо колись же й нам це знадобиться.

Марія ні поглядом, ні посмішкою не відповіла на цей натяк на наше майбутнє щастя. І до самого підніжжя гори вона пройшла, поринувши в глибоку задуму.

Брауліо вже вичікував на свою наречену. Всміхаючись, він підійшов до нас і поштиво привітався.

— Вам треба повернутися засвітла,— мовила Трансіто.

Горяни дружньо розпрощалися з нами, і невдовзі з лісу долинув гучний голос Брауліо, який виспівував антіокійські народні пісні.

Після нашої розмови Марія засумувала. Марно я намагався не думати про причину її смутку, на жаль, я надто добре її знав: Марія бачила щастя Трансіто й Брауліо і думала про те, що незабаром ми повинні розлучитися і, хтозна, чи побачимося знову... а може, про недугу, яка вкоротила віку її матері. Я не наважувався щось сказати.

Коли ми спускалися з останнього пагорка, до мене озвався Хуан, якого Марія вела за руку.

— Марія хоче, щоб я був добрим хлопчиком і йшов сам, бо вона втомилася.

Тоді я запропонував їй спертися на мою руку, чого не зробив би раніше, соромлячись Емми та матері.

Ми наближалися до нашого будинку. На схилах західного кряжа гасли червоні відблиски сонця, що заходило, над горами в нас за спиною підіймався місяць і на осяяні блідим світлом стіни будинку падали невиразні тіні верб та в'юнків.

Я крадькома вдивлявся в Маріїне обличчя, намагаючись угледіти ознаки недуги,— її передвістям завжди бували ці раптові напади смутку.

— Чому ти засумувала? — спитав я нарешті.

— Хіба я не така, як завжди? — відповіла Марія, мовби стрепенувшись.— А ти чому?

— Тільки тому, що ти сумуєш.

— Як же мені тебе втішити?

— Стань знову веселою.

— Веселою? — мовби здивувалася вона. — Тоді й ти повеселішаєш?

— Еге ж, так!

— Поглянь, ось і все минулося, — сказала вона, усміхнувшись. — Більше тобі нічого не треба?..

— Більше нічого... О, ні! Ще те, що ти мені обіцяла й не дала.

— Що саме? Йй-богу, не пам'ятаю.

— Не пам'ятаєш? А пасмо волосся?

— А як помітять, коли я зачісуватимусь?

— Скажеш, що ненароком відрізала разом із стрічкою.

— Ось це? — спитала дівчина, діставши з-під хустини чорне пасмо й одразу ж стиснувши його в жмені.

— Так, це. Дай же мені його зараз.

— Так це стрічка, — відповіла вона, знову сховавши пасмо під хустину.

— Гаразд, я більше не проситиму тебе.

— Як це так — гаразд? Тоді навіщо я його відрізала? Просто треба його якнайкраще скласти. Завтра вранці.

— Сьогодні ввечері.

— Що ж, сьогодні ввечері.

Моя рука ніжно підтримувала Маріїну руку, не прикриту мусліном і мереживом; пальці її непомітно переплелися з моїми, і дівчина дозволила мені піднести їх до губів. Підіймаючись по сходах, вона міцніше сперлась на мене й спитала кволим, тремтливим голосом:

— Тепер ти задоволений? Більше не сумуватимеш?

Після вечері батько попросив мене прочитати йому статтю з останнього номера «Діа». Коли я скінчив читати, він відпустив мене, і я перейшов до вітальні.

Поряд зі мною примостився Хуан і поклав мені голову на коліна.

— Чого ж це ти не спиш? — спитав я, приголубивши його.

— Хочу, щоб ти вклав мене спати, — прощобетав він своєю, не всім зрозумілою говіркою.

— А чому не Марія?

— Я гніваюсь на неї, — відповів він, мостячись зручніше.

— На Марію? Що ж вона тобі зробила?

— Вона мене не любить.

— Чому ж бо?

— Я попросив її розповісти мені казку про Червону Шапочку, а вона не схотіла; попросив поцілувати мене, а вона й не дивиться на мене.

Хуанові нарікання викликали в мене побоювання, що Марія знову засумувала.

— А що, коли тобі присниться страшний сон,— спитав я в хлоп'яти,— а вона не встане й не посидить з тобою, як завжди?

— Тоді завтра я не допоможу їй рвати квіти, які вона поставить у твоїй кімнаті, й не принесу їй гребінців до басейну.

— Не слід так казати, вона тебе дуже любить. Піді скажи, що я тебе поцілував замість неї, і хай вона розповість тобі казку перед сном.

— Ні,— схопився Хуан на ноги, зрадівши, наче його опосіла щаслива думка.— Зараз я приведу її тобі й ти її посвариш.

— Я?

— Зараз приведу.

І він побіг шукати Марію. Невдовзі він повернувся, вдаючи, ніби силоміць веде її за руку. Марія, сміючись, запитала:

— Куди ж це ти мене тягнеш?

— Сюди,— відповів Хуан, садовлячи її поряд мене.

Я розповів Марії, про що ми розмовляли з її улюбленцем. Вона обхопила Хуанову голову обома руками й, прихилившись чолом до його чола, сказала.

— Ох, зраднику! Тоді й спи з ним.

Хуан заплакав і потягся до мене.

— Ні, мій голубчику, ні, любий. Твоя Мімія жартує,— і вона пригорнула хлоп'я до себе.

Але малюк і далі просився до мене на руки.

— Отже, ти мене не любиш, Хуане? — жалібно проказала Марія.— Гаразд, тепер ти вже дорослий чоловік, зараз ми перенесемо твоє ліжко до братової кімнати; я тобі більше не потрібна, житиму сама й плакатиму, бо ж ти мене розлюбив.

Вона затулила рукою очі, вдаючи, ніби плаче. Хуан почекав трохи, але, побачивши, що Марія не перестає плакати, поволі сповз з моїх колін, підійшов до неї і, потягнувши за руку, відкрив її обличчя. Пересвідчившись, що Марія весело всміхається, хлопчик теж засміявся, обхопив її рученятами й прихилився до неї головою.

— Я люблю тебе, люблю дуже-дуже. Я не гніваюсь на тебе, ніскільки не гніваюсь. Сьогодні я дуже гарно прочитаю молитву за те, що ти пошила мені штанці.

— А ну покажи, які штанці тобі пошили,— сказав я.

Хуан гордо виліз на канапу між мною та Марією, щоб я міг помилуватися першими в його житті штанцями.

— Які гарні! — вигукнув я, обіймаючи його.— Якщо любитимеш мене й будеш чемний, я попрошу, щоб тобі пошили багато штанців, і куплю тобі сідло, справжні шкіряні штани, остроги...

— І вороного коника,— урвав він мене.

— Еге ж, звісно.

Хуан міцно поцілував мене і, обхопивши за шию Марію, яка силкувалась відвернутися, винагородив поцілунком і її. Вклякши на коліна й склавши руки, він благоговійно прочитав молитву й зовсім сонний приліг на канапі коло Марії.

Я помітив, що Маріїна ліва рука щось ховає в куцерах Хуана, а на губах у неї промайнула лукава посмішка. Поглядом вона показала на обіцяне мені пасмо свого волосся. Я хотів був схопити його, та вона не дала, мовивши:

— А для мене?.. Може, це недобре, що я прошу в тебе...

— Пасмо мого волосся? — спитав я.

Вона похитала головою й додала:

— Я зберігатиму його в одному медальйоні з волоссям моєї матері.

XXXII

Наступного ранку я насилу приховував від батька, як неохоче збирався їхати з ним на ферми в долині. Як завжди, вирушаючи навіть у недалеку дорогу, він утручався в усі приготування, хоча в цьому не було ніякої потреби, й частіше ніж звичайно давав поради та накази. Ми мали провести цілий тиждень на долині, тому довелося запастися смачною домашньою їжею; та хоч батько й був охочий поласувати, він засміявся, коли побачив, скільки харчів накладають Емма й Марія в шкіряні сумки, що їх Хуан Анхель мав прив'язати до сідла.

— Бога ради, дівчата! Невже все це влізе туди?

— Аякже,— відповіла Марія.

— Але цього забагато навіть для єпископа. Ага! Певне, це ти найдужче постаралася догодити нам.

Марія стояла на колінах і вкладала в сумку харчі; вона обернулась до батька й саме тієї миті, коли я заходив до їдальні, збентежено мовила:

— Ви ж бо їдете так надовго.

— Не так уже й надовго, доню,— відповів батько, засміявшись.— Як на мене, то я щиро вдячний за все, а от у цього юнака там напевне пропаде апетит... Ти тільки поглянь,— звернувся він до мене.

— На що?

— На те, що вони вкладають. З таким запасом я, либонь, забарюся там на два тижні.

— Але це так мати звеліла,— сказала Марія.

— Не ображайся, любонько,— так називав він її жартома.— Все гаразд, от тільки я не бачу тут вина останнього привозу, а його неодмінно слід прихопити.

— Воно ж не вміститься,— всміхнувшись, сказала Марія.

— Зараз подивимось.

І батько сам пішов до погребу по вино. Повернувся звідти разом з Хуаном Анхелем, який приніс ще й кілька бляшанок лососини, й знову сказав:

— Зараз подивимось.

— І це теж? — вигукнула Марія, побачивши бляшанки.

Батько хотів вийняти якусь уже вкладену банку, але стривожена Марія не дала йому цього зробити.

— Ні, ні, цю не чіпайте.

— Чому, доню?

— Там ваші улюблені піріжечки, і потім... я сама їх спекла.

— То й піріжечки для мене? — пошепки спитав батько.

— Вони ж добре спаковані.

— Я просто кажу...

— Зараз я повернуся,— підхопилась на ноги Марія,— треба ще взяти носовички.

Вона кудись побігла й одразу ж повернулась.

Коли батько починав жартувати, то вже не міг зупинитися. Нахилившись з пляшкою в руках, він провадив тим самим тоном:

— Що ж, замість пиріжечків покладемо вина.

Марія не наважувалась і глянути на нього. Почувши, що сніданок подали, вона підвелась.

— Кличуть до столу, тату,— сказала Марія й звернулась до Емми: — Хай решту вкладе Естефана, вона впорається.

По дорозі до їдальні я зіштовхнувся з Марією біля дверей маминої кімнати й зупинив її:

— Зріж у мене пасмо чуба,— мовив я.

— О, ні! Сама — ні!

— Тоді покажи, яке.

— Так, щоб непомітно було,— і подала мені ножиці.

Марія відкрила медальйон, що висів у неї на шії, і, простягнувши мені, сказала:

— Поклади туди.

— А де ж волосся твоєї матері?

— Я покладу його зверху, щоб твого не було видно.

Так вона й зробила.

— Мені здається,— провадила Марія,— цього разу ти їдеш радо.

— Ні, ні. Я їду, аби тільки не завдавати прикрості батькові. Сама розумієш, я хочу допомогти й допомагаю йому.

— Авжеж, звісно. Так і має бути. Я теж постараюсь не показувати, як мені сумно, а то мати й Емма і собі засумують разом зі мною.

— Думай про мене весь час,— сказав я, поцілувавши волосся Маріїної матері та руку, що вклала його.

— О, так, так, увесь час! — відповіла вона, і в її погляді, як завжди, поєдналися ніжність і доброта.

Ми розійшлися в різні боки і зайшли до їдальні через різні двері.

XXXIII

Сім днів поспіль сонце сходило й заходило над нами, і найпізніші нічні години заставляли нас за роботою. Останнього вечора батько лежав на складаному ліжку й диктував, а я писав. Годинник у світлиці пробив десяту; я повторив останнє слово написаної фрази, але батько більше не диктував; тоді я подумав: він мене не чує,— обернувся й побачив, що він спить глибоким сном. Мій батько був людиною невтомною, та

нього разу робота виявилася заважкою і для нього. Я прикрутив лампу, прочинив вікна й двері і, вичікуючи, коли батько прокинеться, почав прогулюватися по довгій галереї, в кінці якої містився кабінет.

Стояла тиха, ясна ніч. Прозоре синє небесне склепіння палахкотіло всім блиском свого літнього вбрання. В чорних кронах сейб, що вишикувалися шеренгами обабіч будинку й замикали внутрішнє подвір'я, між гілками помаранчевих дерев метушилися кажани: час від часу чути було, як рипне гілка, спурхне наполохана пташка або прошелестить вітер.

Білий портик перед будинком, вікна якого виходили на внутрішнє подвір'я, вирізнявся на тлі темної долини. Його капітелі, здавалося, сягали висоти безформного громаддя далеких гірських кряжів, чиї верхівки осявали блискавки грози, що гриміла над Тихим океаном.

«Марія,— думав я, прислухаючись до шепотіння й дихання сонної природи,— Марія, певне, заснула, всміхаючись на думку, що завтра я знову буду біля неї... Але потім... Це «потім» буде жахливе: я маю їхати».

Мені причулося тупотіння коня, що мчав долиною; либонь, то вертався служник, якого ми ще чотири дні тому послали до міста й тепер нетерпляче чекали на нього — він мав привезти важливі листи. Вершник поволі наближався.

— Каміло? — вигукнув я.

— Так, господарю,— відповів він і, проказавши хвалу господові, простяг мені паку листів. Дзенькіт його острог розбудив батька.

— Що сталося, голубе? — спитав він у служника.

— Мене відправили ще о дванадцятій, господарю, але Каука розлилася аж до Гуаябо, тому я так забарився в дорозі.

— Гаразд, скажи Фелісіані, щоб нагодувала тебе, і потурбуйся про коня.

Подивившись на підписи під кількома листами й знайшовши зрештою того, що його чекав, батько сказав мені:

— Почнемо з цього.

Я прочитав уголос кілька рядків і, дійшовши до середини, мимоволі зупинився.

Батько взяв листа, стиснув губи й поїдав рядки очима, а коли дочитав його до кінця, кинув на стіл, мовивши:

— Цей чоловік убив мене! Прочитай, що він пише. Сталося те, чого й побоювалася твоя мати.

Я взяв листа, боячись переконатися в слушності своїх припущень.

— Читай уголос,— додав батько, ходячи сюди-туди по кімнаті й витираючи піт з чола.

— Тепер уже нічого не вдієш,— сказав він, тількино я скінчив.— Така сума й за таких обставин!.. Я сам у всьому винен.

Я урвав його, заходившись пояснювати, яким чином, на мою думку, можна зробити втрату не такою відчутною.

— Твоя правда,— зауважив батько, трохи заспокоївшись.— Так і зробимо. Але хто міг це передбачити! Певне, я до самісінької смерті не відучусь довіряти людям.

Це була правда: не раз уже за час своєї комерційної діяльності батько одержував тяжкі удари. Якось увечері, коли він був у місті сам, без родини, до його кабінету зайшов службовець, якого батько послав був до Чокоеса поміняти цінні папери на золото, бо мав розплатитися з чужоземними кредиторами. Посланець мовив:

— Я прийшов просити у вас грошей, аби розплатитися за мула, якого найняв, а потім пушу собі кулю в лоб, бо я грав і програв усе, що ви мені довірили.

— Усе дощенту? — спитав батько.

— Так, пане.

— Візьміть із шухляди скільки треба, щоб залагодити справу.

І, покликавши служника, наказав:

— Пан шойно приїхав. Скажи, щоб його нагодували.

Однак тоді були інші часи. В молоді літа невдачі переносяться легше, без нарікань: людина ще вірить у майбутнє. Але такі невдачі на схилі віку нагадують ворожі удари, завдані підступно, з-за рогу,— надто вже короткий шлях до могили... І як рідко друзі померлого лишаються друзями його вдови та дітей! Скільки таких, хто, стискаючи охололу руку нещасного друга, чатує на його останнє зітхання, аби одразу ж стати катом, мучителем осиротілої родини!..

Три години збігло після розмови, описаної мною за спогадами про ту фатальну ніч. Як багато таких ночей ще належало мені пережити в майбутні роки!

Батько, вкладаючись у ліжко, що стояло поряд мого, сказав:

— Ми повинні приховати біду, що сталася, від твоєї матері. Крім того, відкладемо на день наше повернення.

Я вийшов з дому ще до світанку, сподіваючись погамувати на свіжому повітрі гарячкове хвилювання, що мучило мене протягом безсонної ночі. Тільки крики кардиналів та курей гуачарак у ближньому лісі провістили світанок; природа мовби лінувалася прокидатись. З першим промінням сонця заметушилися птахи в платанових гаях; голуби парами розлетілися по луках; загомоніли зграйки папуг, заглушаючи шум бурхливого водоспаду; з квітучих крон дерев, що затіняли плантації какао, повільно й плавно злітали чаплі.

Більше ніколи не зможу я слухати цей спів, вдихати пахощі квітів, милуватися залитою сяйвом долиною так, як у веселі дні дитинства або в чудову пору юності: чужі люди живуть у моєму домі!

День уже хилився до вечора, коли ми з батьком почали підійматися по зеленому спадистому схилу, повертаючись додому в гори. Кобили, що паслися на узбіччі дороги, злякано форкаючи, розступалися перед нами, а кулики злітали з узбережних кущів, мовби намагалися налякати нас своїм криком і рвучким тріпотінням крил.

Ми вже виразно бачили західний бік галереї, де зібралася, чекаючи на нас, уся родина; батько знову нагадав мені, що слід приховати причину нашої затримки й поводитися спокійно.

XXXIV

Але не всі чекали нас на галереї. Я не бачив Марії серед гурту рідних. Неподалік від брами височів стрімчак, з якого було видно всю долину. На камені стояла Марія, а Емма вмовляла її зійти на землю. Ми підїхали до дівчат. Маріїне розпущене волосся блискучими темними кучерями спадало на зелену муслінову сукню; присівши, аби вітер не задирав широкого подолу сукні, Марія запевняла сестру, яка кепкувала з її невдалих спроб спуститися вниз:

— Сама ж бачиш, я не можу.

— Як же ти зуміла видертися туди, доню? — спитав батько, сміючись і дивуючись.

Марія, зникновівши через свою витівку, привіталася з нами й відповіла:

— Ми ж бо були самі...

— Словом, — урвав її батько, — нам слід поїхати геть, аби ти спустилася. А як це зробила Емма?

— Еммі легше було, бо я їй допомогла.

— Просто я не боялася.

— Що ж, рушаймо, — звернувся до мене батько. — А ти, доню, будь обережна...

Він добре розумів, що я залишусь. Маріїн погляд казав мені: «Не йди звідси». Батько знову сів у сідло й поїхав до будинку, мій кінь побіг услід за ним.

— Ось так ми видерлися сюди, — сказала Марія, показуючи мені тріщини й виступи на стрімчаку.

Коли я піднявся нагору, вона подала мені руку. Навряд чи це тремтливе ручення могло мені допомогти, але я поквапився схопитися за нього. Я сів біля Маріїних ніг, і вона мовила:

— Бачиш, яку витівку ми утнули. Що скаже батько? Чого доброго подумає, що ми обидві схибнулися.

Я дивився на неї мовчки. З того, як блищали в неї очі, що уникали мого погляду, як зблідло обличчя, я бачив, що в ту мить вона була така сама щаслива, як і я.

— Я йду сама, — повторила Емма; на першу її погрозу ми навіть не звернули уваги, і сестра відійшла на кілька кроків, удаючи, що й справді збирається покинути нас.

— Ні, ні, зачекай на нас, — почала благати Марія, звівшись на ноги.

Побачивши, що я й не ворухнувся, вона спитала:

— Ну що ж ти?

— Нам і тут добре.

— Еге ж, але Емма хоче піти від нас, а мати чекає на тебе. Допоможи мені спуститися, тепер я не боюся. Дай мені свого носовичка.

Марія згорнула носовичок і сказала:

— Тримай за цей кінець, а коли не вистачить руки, щоб допомогти мені, я схоплюся за інший.

Пересвідчившись, що ніхто не бачить, як вона спускається, Марія проробила все дуже спритно й уже внизу крикнула мені:

— А тепер ти!

Вибравши найнижче місце, я зістрибнув зі стрімчака на траву й простяг їй руку, щоб іти додому.

— Ну, а коли б я ще не приїхав, як би ти спустилася, дурненька?

— Сама. Я вже збиралася це зробити, коли ти підїхав, але побоялася впасти. Надто великий вітер віяв. Учора ми теж вилазили на стрімчак, і я легко спустилась. А чому ви так затрималися?

— Завершували справи, які можна було розв'язати лише на місці. А ти що робила весь цей час?

— Хотіла, щоб він якнайшвидше збіг.

— І більше нічого?

— Ще шила... й багато думала.

— Про що?

— Про те, про що тільки думають, а не говорять.

— Навіть мені?

— Саме тобі.

— Чому?

— Бо ти це й так знаєш.

— А ти не читала?

— Ні, мені сумно читати самій, а потім — мені набридло оповідання з «Домашнього читання» та «Вечорів на фермі». Я хотіла повернутися до читання «Атали», але ти сказав, що там є одне місце...

І вона кинулась наздоганяти Емму.

— Зачекай, Еммо... Куди ти так поспішаєш?

— Що ти робила позавчора о десятій вечора?

— Позавчора? А! — вигукнула вона, зупинившись. — Чого ти запитуєш?

— Тоді мені було дуже сумно, я теж думав про те, про що думають, але не говорять.

— Ні, ні, тобі можна.

— Що можна?

— Можна говорити.

— Розповіси мені, що ти робила позавчора, тоді і я скажу.

— Мені страшно.

— Страшно?

— Либонь, усе це дурниці. Ми сиділи з матір'ю на галереї, ось з того боку, я залишилася з нею, бо вона нарікала на безсоння. Раптом ми почули, як стукає вікно в твоїй кімнаті, я подумала, що його забули зачинити, взяла у світлиці свічку й пішла подивитися,

в чому річ... Якесь безглуздя! Мені страшно стає від самого спогаду.

— Розповідай же.

— Я відчинила двері й побачила, що на стулці вікна, яку розгойдував вітер, сидить чорний птах завбільшки з великого голуба. Він крикнув, я такого крику не чула від жодного птаха. Мабуть, світло засліпило його на мить, але він одразу ж спурхнув з місця і, пролетівши над моєю головою, загасив крилом свічку, а я злякалася й утекла. Тієї ночі мені приснилося... Але чому в тебе таке обличчя?

— Яке? — спитав я, не виказуючи хвилювання, що його викликала її розповідь.

Усе це сталося саме тоді, коли ми з батьком читали горезвісного листа, а чорний птах був той самий, що зачепив мене крилом за чоло під час нічної грози, коли в Марії повторився напад; той самий, що іноді викликав у мене трепет, кружляючи над моєю головою після заходу сонця.

— Яке? — перепитала Марія. — Я бачу, що даремно розповіла тобі.

— А чи тобі все це не примарилося?

— Ні, не примарилося.

— Що ж тобі приснилося?

— Цього я тобі не повинна розповідати.

— А потім розкажеш?

— О, можливо, ніколи.

Емма вже відчинила хвіртку на подвір'я.

— Зачекай на нас, — крикнула Марія, — тепер справді зачекай.

Ми наздогнали Емму, і дівчата, побравшись за руки, підійшли до галереї. Мене опосів незбагнений страх: я сам не знав, чого боюсь. Але згадав попередження батька й опанував себе, вдавав, як тільки міг, незворушний спокій, аж поки зайшов до своєї кімнати, — пославшись на те, що хочу перевдягтися з дороги.

XXXV

На наступний день, дванадцяте грудня, було призначене весілля Трансіто. Одразу ж після нашого приїзду ми повідомили Хосе, що до церкви приїдемо між сьомою й восьмою ранку. На вінчання зібралися моя мати, Марія, Феліпе і я, а сестра вирішила залишитися

удома, щоб приготувати подарунки, які треба було якомога раніше відправити до будинку в горах і вручити новоженцям, коли вони повернуться з церкви.

Після вечері сестра грала на гітарі, сидячи на канapé в кінці галереї, біля моєї кімнати, а ми з Марією розмовляли, спершись на поручень.

— Тебе щось непокоїть,— сказала вона,— але я нічого не збагну.

— Та що ти? Хіба не бачиш, який я щасливий? Я тільки й мріяв знову опинитися коло тебе.

— Ні, ти тільки намагаєшся вдавати. Я ж бачу те, чого ніколи раніше за тобою не помічала: ти з чимось криєшся.

— Від тебе?

— Еге ж.

— Маєш рацію. Мабуть, мені судилося критись усе життя.

— Ні, я не мала на увазі — завжди, тільки сьогодні ввечері.

— Завжди.

— Ні, тільки сьогодні.

— Ось уже скільки місяців я всіх ошукую...

— І мене теж?.. Мене? Ти мене ошукуєш!

Вона силкувалася прочитати в моїх очах те, чого так боялася. Я засміявся, і вона, зніяковівши, сказала:

— Поясни мені, в чому річ.

— Не можу.

— Ради бога, ради... ради того, що ти найбільше любиш, поясни.

— Все й так зрозуміло.

— О, ні!

— Дай доказати: щоб поквитатися за те, що ти подумала, я б тобі ніколи нічого не сказав. Але ти попрохала заради того, що, як ти сама знаєш, я найбільше люблю...

— Я не знаю, про що ти.

— Тоді вважай, що я тебе ошукую.

— Ні, ні. Зараз скажу. Але як я можу сказати тобі про це?

— Подумай.

— Я вже подумала,— відповіла Марія, помовчавши.

— Тоді скажи.

— Я хотіла б, щоб після бога й себе самого... Я хотіла б, щоб ти любив мене.

- Ні, не так.
- Тоді як? Ах! Отже, те, що ти казав, правда?
- Скажи інакше.
- Зараз. Але якщо ти й тепер не захочеш...
- Що?
- Нічого. Не дивись на мене.
- Я не дивлюсь.
- І тоді вона наважилась прошепотіти ледь чутно:
- Ради Марії, яка тебе...
- ...так любить,— докінчив я, стиснувши Маріїні руки, простягнені мовби на підтвердження її невинного благання.
- Ну, тепер скажи,— наполягала вона.
- Я ошукував тебе, бо не наважувався зізнатися, як дуже тебе кохаю.
- То чому ж ти цього не казав мені?
- Бо боявся...
- Чого боявся?..
- Що ти кохаєш мене менше, набагато менше, ніж я тебе.
- Тому? Отже, ти сам себе ошукував.
- Якби я сказав тобі про це...
- Але очі й так усе розповідають мимо нашої волі.
- Ти так гадаєш?
- Твої очі мене цього навчили. Тепер скажи, чому сьогодні ти такий сумний? Ти бачив лікаря цими днями?
- Так.
- Що він сказав тобі про мене?
- Те саме, що й раніше: це більше з тобою не повториться. Не думай ні про що.
- Зізнайся щиро: що він іще сказав? Адже він гадає, ніби я хворію на ту саму недугу, що й моя мати... і, може, він має рацію.
- О ні! Він ніколи цього не казав. Та й потім, ти вже здорова.
- Еге ж. Та все ж таки скільки разів... скільки разів я з жахом думала про цю недугу. Але вірю, що бог почув мене: я так палко йому молилася...
- Певне, я молився ще палкіше.
- Молись йому завжди.
- Завжди, Маріє. Знаєш, ти маєш рацію, я й справді сьогодні всіляко силкуюся бути спокійний, є на те

причина. Та, як бачиш, ти допомогла мені про все забути.

І я звірив їй новину, що її ми одержали два дні тому.

— До того ж отой чорний птах! — вигукнула вона, коли я скінчив, і з жахом подивилася на мою кімнату.

— Хіба можна так засмучуватися через дурниці?

— Мене засмутив сон, який я бачила тієї ночі.

— Ти й далі не хочеш розповісти мені його.

— Сьогодні ні, розповім іншого разу. Погмонимо трохи з Еммою, перш ніж ти підеш. Вона така люб'язна з нами...

Через півгодини ми розпрощалися, домовившись устати якомога раніше, щоб не спізнитися до церкви.

Хуан Анхель постукав у мої двері, коли ще не було й п'ятої. Вони з Феліпе зчинили на галереї такий шарварок, ладнаючи зброю й розподіляючи коней, що я прибіг до них на допомогу раніше, ніж вони чекали.

Та ось Марія відчинила двері світлиці: одну з двох чашок кави, що їх принесла Естафана, вона подала мені, побажала доброго ранку, а відтак запропонувала Феліпе другу чашку.

— О, сьогодні вип'ю! — мовив він, лукаво всміхаючись. — Ось до чого доводить страх. А карий просто шаленіє.

Марія була чарівна, і мої очі ясно їй про це сказали. Вишуканий чорний оксамитовий капелюшок, прикрашений картатою стрічкою, стягували під підборіддям такі самі стрічки; до крис капелюшка пришпилена ще зарощена троянда; блакитна вуаль прикривала лискучі товсті коси. Однією рукою Марія притримувала чорну спідницю, обперезану поверх чорного жилета голубим поясом з діамантовою застібкою. З плечей пишними згортками спадав широкий плащ.

— На якому коні ти поїдеш? — спитав я.

— На карому жеребці.

— Борони боже! — вигукнув я злякано.

— Чому? Боїшся, що він мене скине?

— Ще й як!

— О ні, я вже їздила на ньому. Адже тепер я не така, якою була раніше. Спитай у Емми, я куди хоробріша за неї. Ось побачиш, карий мене слухається.

— Так він нікому не дозволяє доторкнутися до нього. А ти на ньому давно не їздила, він може злякатися чорної спідниці.

— Обіцяю навіть не показувати йому батога.

Феліпе верхи на Чіво — так звали його гнідого жеребця — вже розминався на подвір'ї, стискаючи його своїми новими острогами.

Мати теж уже приготувалася до від'їзду. Я допоміг їй сісти на улюбленого світло-рудого коника, єдину, на її думку, лагідну істоту. Але я не дуже спокійний був, коли підсаджував Марію на карого. А вона, перш ніж сісти в сідло, поплескала по шиї коня, що неспокійно басував на місці, і він принишк у чеканні, жуючи вудила й прислухаючись до ледь чутного шелесту її одягу.

— Ось бачиш?— сказала Марія, вже сидячи в сідлі.— Він мене знає. Коли тато купив для тебе цього коня, в нього боліла передня нога, і я щодня стежила, аби Хуан Анхель добре доглядав за ним.

Кінь форкнув, повівши вухами; він, безперечно, впізнав Маріїн лагідний голос.

Ми рушили в дорогу. Хуан Анхель їхав слідом за нами, перекинувши через луку сідла клунки з вбранням, яке знадобиться жінкам, коли приїдемо в селище.

Маріїн кінь, пишаючись своєю вершницею, здавалося, хотів похизуватись легкою граційною ступою. Його агатово-чорна грива спадала з вигнутої шиї, а густий чубчик між маленькими чутливими вухами раз по раз прикривав блискучі очі. Марія трималася в сідлі так невимушено, наче їхала на покірному мулі.

Перегородом вона, мабуть, зовсім забула про страх. Помітивши, що я все ще побоююсь неспокійного норову коня, вона сказала мені тихенько, так, щоб її не почула мати:

— Зараз я підстьобну його, лишень разочок.

— Стережися, не роби цього.

— Лишень разочок, аби ти побачив, який він сумирний. Ти несправедливий до карого, тому дужче любиш свого сірого.

— Ну, якщо карий такий тобі відданий, то відтепер я зміню до нього ставлення.

— На ньому ти їздив тієї ночі до лікаря.

— Он як! Чудовий кінь.

— І після всього ти не цінуєш його по заслугі.

— А ти ще менше, коли хочеш стьобнути його аби стьобати.

— Ось побачиш, він буде сумирний.

— Обережно, обережно, Маріє! Прошу тебе, віддай мені батога.

— Гаразд, хай я спробую потім, коли виїдемо в чисте поле.

І вона засміялася, побачивши, яке занепокоєння викликала в мене її витівка.

— У чому річ?— спитала мати, порівнявшись з нами, коли я навмисне притримав коня.

— Нічого, пані,— відповіла Марія.— Просто Ефрат і досі боїться, що кінь скине мене.

— Ну, якщо ти...— почав був я, та Марія, киваючи, щоб я замовк, непомітно притиснула до губів пужально й одразу ж віддала мені батога.

— А що це ти так козиришся сьогодні?— спитала мати.— Минулого разу ти злякалася, сівши на цього коня.

— І довелося замінити його,— докинув Феліпе.

— Ви мене геть присоромили,— сказала Марія і, зашарівшись, подивилася на мене.— Адже пан уже був повірив, ніби відважнішої за мене нема нікого.

— Тож сьогодні ти не боїшся?— знову запитала мати.

— Правду кажучи, боюсь,— зізналася Марія.— Але не так, як раніше. Кінь став слухняніший, до того ж є кому втихомирити його, якщо він збунтує.

Коли ми виїхали в пампу, сонце, пробившись крізь туман, що огорнув гори позад нас, уже розливало золотаве сяйво над лісами, які, то петляючи довгою стрічкою, то збиваючись в окремі гурти, пожвавлювали одноманітність рівнини. Ми перебродили потічки, і вони, виблискуючи під сонячним промінням, зникали в темряві лісів, а Сабалетас, що звивався вужем удалині, нагадував струмінь рідкого срібла, обрамлений синюватими заростями.

Марія опустила на обличчя вуаль; крізь небесно-голубе мереживо, що маяло на вітрі, я час від часу бачив очі, які дивилися на мене, перед ними блякла вся розкіш довколишньої природи.

Проминувши рівнину, ми вїхали в густий ліс. Довго ні я, ні Марія не проронили жодного слова; лише Феліпе базікав без угаву, розпитуючи матір про все, що нам траплялося по дорозі.

Марія, скориставшись з нагоди, що ми опинилися поряд, спитала:

— Про що ти думаєш? Ти знову засмутився, як учора ввечері. Отже, ця неприємність і справді дуже серйозна?

— Я про неї і не думав, ти примусила мене забути про все.

— А той збиток непоправний?

— Може, все залагодиться. Зараз я думаю про щастя Брауліо.

— Тільки про його щастя?

— Мені легше уявити собі щастя Брауліо. Віднині він буде вельми щасливий. А я мушу їхати, мушу розлучитися з тобою на довгі роки.

Марія слухала, не дивлячись на мене, а коли нарешті підвела очі, я побачив, що радісний поблиск, який осяяв їх уранці, не згас. Відкинувши вуаль, вона спитала:

— Тож збиток не дуже великий?

— А чому ти так розпитуєш про нього?

— Не здогадуєшся? Отже, це тільки мені спало на думку? Що ж, тоді не втаємничуватиму тебе в свої думки. Краще вже гнівайся, бачачи, як я радію після того, що ти розповів мені учора.

— Тебе мої слова звеселили?

— Спочатку засмутили, коли ти розповів, але потім...

— Що потім?

— Я почала думати інакше.

— І замість смутку відчула радість?

— Не зовсім так, але...

— Стала така, як сьогодні.

— Я ж казала. Я знала, що тобі не сподобається мій настрій, і я не хочу, щоб ти думав, ніби я здатна на якусь дурницю.

— Ти? І як ти могла про мене таке подумати!

— Чом би й ні? Я, як будь-яка інша дівчина, здатна легковажно поставитися до серйозних речей.

— Ні, ти не здатна.

— Так, пане, так, принаймні ти так гадатимеш, аж поки я виправдаюсь перед тобою. Але побалакаймо трохи з матір'ю — боюсь, вона буде незадоволена, що ти надто багато базікаєш зі мною, а я тим часом наберуся хоробрості, щоб розповісти тобі про все.

Так ми й зробили, але вже через чверть години наші коні знову ступали поряд. Ми виїхали в поле

й побачили дзвіницю церкви, що біліла вдалині, й червоні черепичні дахи посеред зелених густих садків.

— Розповідай же, Маріє,— сказав я.

— Ось бачиш, ти сам хочеш, щоб я виправдалась. А що, коли виправдання виявиться недостатнім? Краще б я була приховала свою радість, але якщо ти сам не захотів навчити мене прикидатись...

— Як я міг навчати тебе того, чого сам не вмію?

— Чудова в тебе пам'ять! Уже забув, що ти казав мені вчора ввечері? Ось я й скористаюся з цього уроку.

— З сьогоднішнього дня?

— Поки що ні,— відповіла дівчина, сама сміючись зі своїх спроб бути серйозною.— Послухай, я сьогодні ніяк не могла радіти. Вчора ввечері, коли ми розлучились, мені спало на думку, що неприємність, яка спіткала батька, може призвести... О, що він подумав би, коли б дізнався?

— Поясни, в чому річ, і я скажу тобі, що він подумає.

— Якщо збиток такий великий,— нарешті наважилась Марія, розчісуючи гриву коневі пужалном батога, якого я повернув їй,— ти батькові будеш дуже потрібн... і він дозволить тобі залишитись і допомагати йому.

— Авжеж, авжеж,— відповів я, зворушений ніяковістю й тривогою, що світилася в її очах, коли Марія робила це зізнання: адже вона так боялася виявитись у чомусь винною.

— Отже, це й справді можливо?

— Я звільню батька від обіцянки послати мене завершувати освіту до Європи, а сам пообіцяю йому боротися разом з ним до кінця, щоб урятувати його добре ім'я. І він згодиться, мусить згодиться... Тоді ми з тобою не розлучимося ніколи... І ніхто нас не розлучить. Отож ми незабаром...

Не підводячи очей, Марія кивнула головою на знак згоди, і рум'янець на її обличчі, що його я розгледів крізь вуаль, яка тріпотіла на вітрі, був рум'янцем сором'язливого ангела.

Коли ми приїхали до села, Браулію, радісно привітавшись з нами, сказав, що священник чекає на нас. Мати з Марією перевдяглися, і ми рушили до церкви.

Старенький священник, побачивши нас зі свого будиночка, що стояв біля церкви, вийшов назустріч і за-

просив поспідати разом з ним, але ми вибачилися й чемно відмовилися.

Під час вінчання обличчя Брауліо, хоч і надто бліде, сяяло щастям. Трансіто не підводила очей, і голос у неї тремтів, коли настала її черга відповідати; Хосе стояв поряд зі священником, стискаючи рукою свічку, погляд його весь час перебігав від обличчя священника на обличчя доньки, і очі, хоч і не були сумні, ще не висохли від сліз.

Коли священник благословив поєднані руки молодих, Трансіто наважилася поглянути на чоловіка: погляд її світився коханням, відданістю й чистотою. То була обітниця, дана коханому після обітниці, принесеної перед господом богом.

Ми прослухали відправу. Коли всі вийшли надвір, Брауліо сказав, що поки сідлатимуть коней, вони вирушать додому, а ми наздоженемо їх у дорозі.

Через півгодини ми наздогнали молодих і Хосе; він вів за повідок стару сіру мулицю, на якій привезено подарунки для священника, овочі на продаж і святковий одяг для чоловіків. Трансіто перевдяглася в звичне святкове вбрання, і воно пасувало їй не менше, ніж вбрання молодої; з-під солом'яного капелюшка на чорну шаль з ліловою оздобою спадали її коси; рожева ситцева спідниця в пишних оборках, ледь піднята, щоб її не намочило росою, відкривала час від часу стрункі ніжки, а з-під шалі, що ненароком розкинулася, визирнула біла, вишита червоним та чорним шовком сорочка.

Ми притримали коней, щоб побути трохи з ними й зачекати на матір. Трансіто, йдучи поряд з Марією, знімала з її подолу соломинки, що поначіплялися на неї, коли ми проїздили через стерню. Вона мало говорила, але її чарівне обличчя аж світилося вдячністю і щастям.

Коли ми попрощалися, пообіцявши приїхати ввечері в гори, Трансіто всміхнулася Марії майже з сестринською ніжністю. Марія, тиснучи несміливо простягнену руку своєї названої доньки, мовила:

- Мене турбує, що ти весь час ітимеш пішки.
- Чому, панно?
- Панно?
- О, треба казати — весільна мати?
- Еге ж.

— Гаразд. Ми ж ітимемо повільно, правда ж? — звернулась вона до чоловіків.

— Звичайно,— відповів Брауліо.— І якщо ти сьогодні нарешті не посоромишся спиратись на мою руку, коли підійматимемося в гори, то не так утомишся.

Нас наздогнали мати й Феліпе. Мати запросила Хосе з усією родиною до нас на завтра на обід, і він пообіцяв прийти.

Дорогою назад між нами зав'язалася спільна розмова, і ми з Марією намагалися розважити матір, яка скаржилась на втому, як завжди після їзди верхи. А коли ми наближались до нашого будинку, Марія шепнула мені:

— Ти збираєшся поговорити з татом сьогодні ж?

— Так.

— Сьогодні не слід цього робити.

— Чому?

— А так, не треба.

— Коли ж тоді, на твою думку, я маю з ним поговорити?

— Якщо впродовж цілого тижня він не заведе мову про твій від'їзд, ти сам знайди нагоду сказати йому про все. А знаєш, коли це найкраще зробити? Того дня, коли ви довго працюватимете разом. Він сам відчує, як потрібна йому твоя допомога.

— Важко мені буде терпіти весь цей час, думаючи про те, погодиться він чи ні.

— А якщо він одразу ж відмовить?

— Ти цього боїшся?

— Так.

— Що ж тоді ми діятимемо?

— Ти скоришся долі.

— А ти?

— О, сама не знаю!

— Ти повинна вірити, що він погодиться, Маріє.

— Ні, ні. Якщо мої надії не справдяться, я знаю, це надто дорого коштуватиме мені. Зроби краще так, як я сказала, тоді, може, все буде гаразд.

XXXVI

Ми під'їхали до нашого будинку. Мене здивувало, що вікна в материній кімнаті зачинені. Я допоміг їй спішитись і почав допомагати Марії, коли назустріч

нам вибігла Елоїса, знаками показуючи, аби ми не зчиняли галасу.

— Тато ліг,— мовила служниця,— він занедужав.

Тільки ми з Марією здогадувалися про причину його недуги, тож презирнулися. Мати й Марія одразу ж пішли провідати батька, я попрямував слідом за ними. Розуміючи, як ми розхвилювалися, він сказав тремтливим від лихоманки голосом:

— Пусте, мабуть, я вранці був надто легко вдягнений, тож і застудився.

Руки й ноги в нього були крижані, чоло горіло.

Через півгодини Марія й мати вже перевдяглися по-домашньому. Подали сніданок, але вони не прийшли до їдальні. Коли я підвівся з-за столу, Емма сказала, що батько кличе мене.

Лихоманка посилювалася. Марія стояла, прихилившись до бильця ліжка, Емма була поряд неї, а мати сиділа в узголів'ї.

— Навіщо стільки світла, загасить якусь свічку,— сказав батько, коли я зайшов.

Насправді ж горіла тільки одна свічка на столі, до того ж її затуляла завіса ліжка.

— Ось і Ефраїн прийшов,— сказала мати.

Нам здалося, що батько не чує її. Через хвилину він мовби проказав сам до себе:

— Іншої ради не мав. Де ж Ефраїн? Треба послати листи.

Я підійшов і став так, щоб він побачив мене.

— От і добре. Принеси їх сюди, я підпишу.

Мати сиділа, похиливши голову на руку. Марія й Емма запитально дивилися на мене, намагаючись зрозуміти, чи й справді існують ті листи.

— Ось відпочинете краще, тоді все й пошлемо.

— Що за людина! Що за людина! — прошепотів батько й поринув у забуття.

Мати покликала мене до світлиці.

— Мені здається,— мовила вона,— треба покликати лікаря, як ти гадаєш?

— Гадаю, треба покликати. Навіть якщо лихоманка минеться, лікарева порада не завадить, а як...

— Ні, ні,— урвала мене мати,— коли він отак занедужує, то це завжди серйозно.

Вирядивши служника по лікаря, я повернувся до батька. Він знову покликав мене.

— Чи давно ви повернулись?

— Понад годину тому.

— А де мати?

— Зараз пошукаю її.

— Нічого їй не кажи.

— Звісно, тату, не турбуйтеся.

— Ти зробив приписку до листа?

— Так.

— І дістав із шафи всю кореспонденцію й розписки?

Безперечно, батька переслідувала думка про відшкодування збитку, якого ми зазнали. Мати почула нашу розмову і, тільки-но їй здалося, що батько задрімав, спитала мене:

— В батька неприємності? Він отримав погану звістку? Що це він приховує від мене?

— Нічого не сталося й нічого від вас не приховують,— відповів я, щомога намагаючись триматися невимушено.

— Тоді що означає це марення? І що то за людина, на яку він нарікає? Про які листи він увесь час говорить?

— І сам нічого не збагну, мамо.

Мати була незадоволена моєю відповіддю, але нічого іншого я не міг їй відповісти.

О четвертій годині приїхав лікар. Гарячка не спадала, батько то марив, то впадав у забуття. Всі домашні засоби проти застуди не принесли ніякої полегкості.

Лікар зажадав приготувати теплу воду і все необхідне, аби поставити батькові пиявиці, і вийшов разом зі мною до моєї кімнати. Поки він складав рецепт на ліки, я спробував розпитати в нього про батькову недугу.

— Може, це запалення мозку,— відповів лікар.

— А що то за болі у нього в печінці?

— Одне одного не стосується, але й на це слід звернути увагу.

— Отже, ви вважаєте, батько серйозно хворий?

— Запалення мозку звичайно починається саме так. Та коли вчасно взятися за недугу, то її напевно вдається вилікувати. Ваш батько останнім часом дуже перевтомлювався?

— Так, дуже. До вчорашнього дня ми об'їздили ферми на рівнині, і він багато працював.

— А чи не було в нього якихось неприємностей, серйозних прикrostей?

— Мабуть, я маю все відверто вам розповісти. Три дні тому батько отримав звістку, що діло, на успіх якого він так розраховував, пішло шкереберть.

— І це дуже його схвилювало? Даруйте, що так детально розпитую, але мені треба все знати. Коли ви будете навчатися, а потім і під час практики ви переконаєтеся, що недуги, спричинені душевними стражданнями, можуть виливатися в симптоми інших, краще відомих медицині хвороб, або ж ускладнюватися ними.

— Я певен: нещастя, про яке я вам розповів,— головна причина батькової недуги. Але застерігаю вас: мати моя нічого не знає про те нещастя, батько не хоче засмучувати її.

— Розумію. Ви добре вчинили, розповівши мені всю правду: повірте, я знайду засіб допомогти йому, знаючи причину недуги. Щиро вам співчую! Тепер усе ясно. Ходімо,— додав він, беручи склянку з ліками,— сподіваюся, цей напій принесе йому полегкість.

Була вже друга година ночі. Гарячка анітрохи не спала. Лікар, який досі сидів біля хворого, пішов відпочити, наказавши покликати його, якщо батькові погіршає.

В ледь освітленій кімнаті стояла глибока тиша.

Мати сиділа в кріслі біля узголів'я ліжка. З руху губів і погляду, втупленому в зображення Христа, що висіло над дверима до світлиці, можна було здогадатися, що вона молиться. Мабуть, з окремих батькових слів вона здогадувалася, яке лихо нас спіткало. Марія, відкинувши завісу, вклякла на коліна й намагалась зігріти ноги хворому, який знову почав скаржитись на лихоманку. Я підійшов до неї і прошепотів:

— Іди полеж бодай трохи.

— Навіщо? — спитала вона, підвівши схилену на руку голову. Ця голова, на якій розкуйовдилось вночі волосся, була ще прекрасніша, ніж в учорашніх прикрасах під час ранкової прогулянки.

— Тобі не можна не спати цілу ніч.

— Ні, ні, не турбуйся. Котра година?

— Вже близько третьої.

— Я анітрохи не втомилася. Вже скоро почне світати, йди краще ти поспи, а як треба буде, я тебе покличу.

— Як ноги, зігрілися?

— О, ні, дуже холодні.

— Дай я заміню тебе ненадовго, а потім піду спати.

— Гаразд,— сказала Марія й тихенько підвелася.

Вона подала мені шітку і, всміхаючись, пояснила, як треба розтирати ступні. Коли я її змінив, вона прошепотіла:

— Я лише на хвилинку, подивлюся, як там Хуан, і повернусь.

Малюк прокинувся й покликав Марію, не побачивши її поряд з собою. Почувся лагідний Маріїн голос, що вмовляв Хуана спокійно лежати, потім звук поцілунків. Годинник відбив третю годину. Марія повернулася й знову сіла на своє місце.

— Чи не час дати ліки? — спитав я.

— Здається, час.

— Спитай у матері.

Мати взяла зі столу ліки, а я свічку, і ми підійшли до хворого. Почувши материн голос, батько розплющив запалені очі, але одразу ж затулив їх від світла рукою. Він трохи підвівся й знову поскаржився на біль у печінці; обвівши кімнату затуманеним поглядом, батько щось проказав, ми вловили лише слово «спрага».

— Це погамує спрагу,— сказала мати, подаючи склянку.

Батько знову звалився на подушки і, піднісши руки до голови, прошепотів:

— Тут...

Ми вмовили його ще раз спробувати піднятись, але сили покинули його.

По материному обличчю видно було, якого страху нагнав на неї батьків стан.

Сівши на краєчок ліжка й спершись на подушку, Марія ніжно мовила до хворого:

— Тату, спробуйте підвестись, випийте ліки. Я допоможу вам.

— Спробую, доню,— ледь чутно відповів він.

Підтримуючи лівою рукою батька за плечі, вона поклатла його голову собі на груди. Марієне чорне волосся змішалось з його благородною сивиною.

Батько випив ліки, і мати віддала мені склянку, а Марія обережно опустила батька на подушки.

— Ох, Ісусе! Як він ослаб! — прошепотіла вона, коли ми відійшли до столу, щоб поставити на місце свічку.

— Це снотворне, — сказав я, заспокоюючи її.

— Але він уже менше марить. Що сказав тобі лікар?

— Що слід зачекати, перш ніж вдатися до рішучих заходів.

— Іди відпочинь, ми самі впораємося. Чуєш? Уже пів на четверту. Я розбуджу Емму, вона залишиться зі мною, а ти вмов матір теж прилягти бодай ненадовго.

— Ти зовсім зблідла, тобі потім буде дуже погано.

Марія стояла перед маминим туалетним столиком і, відповідаючи мені, зазирнула в дзеркало й поправила руками волосся.

— Не така я вже й бліда. Ось побачиш, нічого не станеться.

— Якщо ти зараз трохи відпочинеш, то, може, нічого й не станеться. Я покличу тебе, коли розвидниться.

Зрештою я домігся, щоб вони залишили мене самого, і сів в узголів'ї ліжка. Батько спав неспокійно, час від часу знову починав марити.

Цілу годину в моїй уяві поставали жахливі картини всього того, що може статися після такого нещастя, і на одну думку про це в мене стискалося серце.

Надворі розвиднялося: крізь шпарки дверей і віконних жалюзі пробивалися смужки світла, вогник свічки побляк, уже чути було спів ранкових пташок і гамір домашньої птиці.

Зайшов лікар.

— Вас хтось покликав? — спитав я.

— Ні, просто зараз я вже повинен бути тут. Як минула ніч?

Я розповів йому про свої спостереження. Він помацав пульс, дивлячись на годинник.

— Нічого не змінилося, — проказав він мовби сам до себе. — А ліки? — звернувся лікар до мене.

— Випив удруге.

— Повторимо, а щоб зайве його не турбувати, одразу ж поставимо й гірчичники.

Все це ми зробили за допомогою Емми.

Лікар мав стурбований вигляд.

Недуга вперто не відступала протягом трьох днів, хоч як лікар намагався подолати її; симптоми були такі грізні, що навіть він не завжди міг приховати тривогу, яка охопила його.

Якось опівночі лікар непомітно викликав мене до світлиці.

— Ви розумієте, в якому небезпечному стані ваш батько,— мовив він.— У мене лишилася єдина надія на велике кровопускання, хворого вже до цього підготували. Якщо цей засіб і вжиті ввечері ліки не викличуть до світанку сильного збудження й марення, то важко буде домогтися кризи. Час попередити вас,— провадив лікар, після деякої мовчанки,— що, коли вранці не настане криза, я буду безсильний щось вдіяти. А поки що постарайтеся вивести звідси пані: станеться чи ні те, чого я добиваюсь, їй не можна тут залишатися. Зараз уже повернуло за північ, і ви можете вмовити її трохи прилягти. Як можна, попросіть і панночок вийти звідси.

Я сказав йому, що вони напевне відмовляться піти звідси, а якщо й згодяться, то мати ще більше занепокоїться.

— Бачу, перебрали на себе турботу про все, не втрачаючи мужності, якої вимагають обставини,— мовив лікар, старанно оглядаючи при світлі свічки ланцети, привезені в кишеньковому несесері.

— Одначе не слід втрачати надію.

Ми вийшли із світлиці й заходилися готувати останній засіб порятунку.

Батько й далі лежав непритомний, марення не припинялося цілий день і півночі. Відчувалося, що сили хворого згасають, він лежав непорушно, не озивався на жодне наше слово, і лише по очах, які подеколи розплющувались, можна було зрозуміти, що він нас чує; дихав він хрипко й уривчасто.

Мати плакала в узголів'ї, припавши обличчям до подушки й стискаючи батькову руку. Емма й Марія разом з Луїсою, яка змінила на ніч своїх дочок, готували ванну, де лікар збирався зробити кровопускання.

Майн попросив більше світла; Марія підійшла до ліжка зі свічкою. По її обличчю мимоволі котилися сльози, поки лікар оглядав батька.

О першій ночі, скінчивши кровопускання, яке вважав останнім засобом, лікар сказав:

— О пів на третю я повинен оглянути його. Якщо ненароком засну, розбудить мене.— І кивнувши на хворого, додав: — Йому треба дати повний спокій.

Виходячи, Майн майже весело кинув дівчатам кілька жартівливих слів про те, як важливо старим людям вчасно лягати спати; за цей жарт йому можна було тільки подякувати: адже він хотів бодай якось заспокоїти їх.

Мати повернулася подивитися, чи не настало за цей час якогось покращення, але нам пощастило перекопати її, що лікар покладає надії тільки на наступний день. Зморена, вона заснула в Емминій кімнаті, де разом з нею залишилася Луїса.

Годинник відбив другу годину.

Марія й Емма знали, що лікар чекає появи нових симптомів, тому з тривогою стежили за батьковим сном. Хворий, здавалося, трохи заспокоївся; він навіть раз попросив води, хоча й кволим голосом, але досить виразно, і це розбудило в них надію, що кровопускання дало якісь наслідки.

Емма, хоч як вона силкувалася перебороти сон, заснула в кріслі, що стояло в узголів'ї ліжка. Марія спершу прихилилася до спинки канапи, на якій ми сиділи, але зрештою не витримала й опустила голову на подушку. Її профіль чітко вирізнявся на багряній тканині; шовкова шаль сповзла з пліч і темніла на біло-сніжній батистовій спідниці з пишними оборками, що були схожі у напівтемряві на морську піну. В глибокій тиші ледь чути було її дихання, ніжне, як дихання дитини, що заснула на руках у матері.

Годинник відбив третю ночі. Бій годинника розбудив Марію, вона спробувала підвестися, але сон знову здолав її. З-під довгої пишної спідниці визирала майже дитяча ніжка, взута в розцяткований блискітками червоний черевичок.

Я з безмежною ніжністю милувався Марією, позираючи то на батькове ліжко, то на неї, подумки я пестив її чоло, прислухався до биття її серця, чекав бодай одного слова, яке втаємничило б мене в її сновидіння, а Маріїні уста, здавалося, ось-ось прошепочуть це слово.

Жалібний стогін хворого урвав мою блаженну замріяність і повернув мене назад у жахливу дійсність.

Я підійшов до ліжка. Батько, спершись на лікоть, пильно вдивлявся в мене й зрештою сказав:

— Подай мені мій одяг, уже надто пізно,

— Зараз ніч, тату,— відповів я.

— Як ніч? Я хочу встати.

— Не можна,— лагідно відповів я.— Хіба ви не бачите, що вам це важко буде зробити?

Батько знову впав на подушки й тихо проказав якісь незрозумілі слова. Його бліді, схудлі руки ворушилися так, наче він рахував на пальцях. Мені здалося, що батько щось шукає, і я подав йому свій носовичок.

— Дякую вам,— сказав батько мені, мовби звертався до когось чужого, і, витерши носовичком губи, став шукати на ковдрі кишеню, щоб сховати його.

На якусь хвилю він знову задрімав. Тільки-но я підійшов до столу, щоб засікти час, як батько почав марити: він сів на ліжку, розсунув запону і, мертвно-блідий, дивлячись на мене переляканими очима, мовив:

— Хто це тут?.. Егей! Егей!

Хоча все це скидалося на божевілья, марення було добрим передвістям, але мене опосів непогамовний страх, я спробував знову вкласти батька в ліжку. Втупившись у мене майже несамовитим поглядом, він спитав:

— Його тут нема? Він щойно встав з цього стільця.

— Хто?

Батько вимовив ім'я, якого я й боявся.

За чверть години він знову підвівся й сказав зміцнілим голосом:

— Не дозволяй йому заходити, хай зачекає. Дай же мені одяг.

Я благав його не вставати, але він владно сказав:

— Ото безглуздя!.. Де мій одяг?!

Я подумав, що Марія, якій вдавалося в такі хвилини заспокоювати батька, могла б мені допомогти, але не наважувався відійти від ліжка, боячись, щоб батько не встав. Однак він був такий кволий, що не міг навіть довго сидіти й знову ліг, мабуть, заспокоївшись. Тоді я підійшов до Марії, взяв її за руку, що лежала на колінах, і тихенько заговорив до неї. Вона, не прибираючи руки, підвелась, не розплющуючи

очей; але, тільки-но побачивши мене, квапливо накинула на плечі шаль і, схопившись на ноги, спитала:

— Що сталося?

— Почалося марення, і я хочу, щоб ти допомогла мені, якщо напад буде надто сильний.

— Скільки часу минуло? Давно це почалось?

— Майже годину тому.

Марія підійшла до ліжка, зрадівши з доброї ознаки, і, відійшовши навшпиньки, прошепотіла:

— Але ж він знову заснув.

— Побачиш, це ненадовго.

— Чому ж ти мене раніше не розбудив?

— Ти так міцно спала, що шкода було будити.

— Емма теж спить? Через неї і я заснула.

Марія підійшла до Емми.

— Поглянь, яка вона гарненька. Сердешна! Розбудити її?

— Ось бачиш, ти сама зрозуміла, як шкода порушувати такий солодкий сон.

Марія торкнулася нижньої губки своєї сестри, потім, обійнявши обома руками її голову й прихилившись чолом до її чола, тихенько заговорила до неї. Емма злякано розплющила очі, але одразу ж усміхнулася й лагідно потисла Марії руки.

Раптом батько підвівся, цього разу зовсім легко. Якийсь час він мовчки озирає темні кутки кімнати. Дівчата наполохано дивилися на нього.

— Іду! — озвався він нарешті. — Зараз іду!

Батько пошукав щось на постелі і, звертаючись до невидимого співрозмовника, що, як йому здавалося, чекав на нього, додав:

— Даруйте, що примушую вас чекати.

Потім крикнув мені:

— Де ж мій одяг? Що це означає? Одяг!

Марія і Емма залякли на місці.

— Вашого одягу тут немає, — відповів я. — По нього пішли.

— Навіщо його забрали звідси?

— Його треба було замінити.

— Гаятись не можна, — проказав батько, витираючи піт з чола. — Коні вже осідлані?

— Так, пане.

— Підіть скажіть Ефраїмові, що я чекаю на нього.

Треба їхати, поки не пізно. Швидше, швидше! Хуане Анхелю, каву! Ні, це нестерпно!

І батько сів на краєчок ліжка, збираючись встати. Марія підбігла до нього.

— Ні, ні, тату, не вставайте.

— Чому ж? — різко спитав він.

— Якщо ви встанете, лікар буде незадоволений: вам погіршає.

— Який лікар?

— Лікар, який лікує вас, адже ви хворі.

— Я здоровий, чуєш, здоровий! Досить! — І він знову намагався підвестись. — Де ж цей хлопчисько? Чому ж він не йде?

— Треба покликати Майна, — прошепотів я Марії.

— Ні, ні, — відповіла вона, притримавши мене за руку й намагаючись приховати цей рух від батька.

— Але зробити це конче треба.

— Не залишай нас самих. Скажи Еммі, хай пошле по нього Луїсу.

Я так і зробив, Емма вийшла.

Батько наполягав на своєму вже роздратовано. Довелося дати йому одяг, і, затягнувши запону, я заходився допомагати йому вдягатись. Він зіскочив з ліжка, тільки-но одягся. Обличчя в нього було смертельно бліде, брови похмуро супились, губи тремтіли, наче від гніву, очі гарячково блищали, він водив ними, шукаючи невидимого ворога. Ранка на нозі кривавилась і заважала йому ходити, хоч він і спирався на моє плече. Марія стояла, опустивши руки. Я бачив її занепокоєння й бажання допомогти мені, але вона боялася підійти ближче.

— Відчини двері, — сказав батько, попрямувавши до молитовні.

Я скорився. В молитовні було темно. Марія, випередивши нас, принесла туди свічку й поставила перед чудовим зображенням Пречистої Діви, на яку сама була так схожа. Вона щось прошепотіла й уся в сльозах утупилася благальними очима в ікону богородиці. Батько зупинився на порозі. Погляд його став спокійнішим, і він уже не так важко спирався на мою руку.

— Не бажаєте сісти? — спитав я.

— Так... гаразд... Ходімо... — відповів він майже лагідно.

Я вже встиг укласти його в постіль, коли зайшов лі-

кар. Ми розповіли йому про все, він перевірів пульс і, мабуть, був задоволений.

Через півгодини Майн ще раз оглянув хворого, який уже міцно спав. Лікар приготував напій і, передаючи його Марії, мовив:

— Дайте йому ці ліки й лагідно, як тільки ви вмієте, примусьте випити все до краплі.

Марія не без остраху взяла склянку і підійшла до ліжка. Я підняв свічку. Лікар, сховавшись за запоною, крадькома стежив за хворим.

Марія ніжно заговорила до батька. Він прокинувся й одразу ж застогнав, тримаючись за бік. Марія вмовила його випити ліки; впізнавши її, батько сказав:

— Ложечкою. Я не можу підвестися.

Марія почала напувати його.

— Солодке? — спитала вона.

— Так, але поки що досить.

— Вам дуже хочеться спати?

— Еге ж. Котра зараз година?

— Незабаром почне розвиднятися.

— А де мати?

— Трохи прилягла. Випийте ще кілька ложечок, то краще заснете.

Він заперечливо похитав головою. Марія запитально подивилася на лікаря, — той кивнув їй, що треба батькові випити все до краплини. Хворий відмовлявся, а вона, вдаючи, ніби куштує напій, проказувала:

— Так, дуже смачно. Ще ложечку, ще одну — і годі.

Батько спробував усміхнутись і випив. Марія витерла йому губи своїм носовичком, лагідно примовляючи, як ото вона прощалася перед сном з Хуаном:

— От і добре. А тепер спати, спати.

І опустила запону.

— З такою доглядальницею, як ви, — зауважив лікар, поки вона ставила свічку на стіл, — жодний мій хворий не помер би...

— Отже, тепер?.. — урвала його Марія.

— Ручаюсь, що все буде гаразд.

XXXVIII

Днів через десять батько почав одужувати, і в наш дім повернулася радість. Коли недуга загрожує забрати улюблену людину, загроза ця мовби оновлює наші

гарячі почуття до неї, і тепер, коли небезпека минула, в турботах, якими ми оточили батька, виявлялась любов, здатна обеззброїти саму смерть.

Лікар радив нічим не порушувати спокій хворого. Ми всіляко уникали будь-яких розмов про справи. Коли батько вже встав з ліжка, ми запропонували йому вибрати книжку для читання вголос, і він вибрав собі «Щоденник Наполеона на острові Св. Єлени», — ця книжка завжди його глибоко зворушувала.

Всівшись у маминій кравецькій кімнаті, Емма, Марія або я читали по черзі вголос, а коли іноді помічали, що батько засумував, Емма, намагаючись розважити його, грала на гітарі.

Батько часто розповідав нам про своє дитинство, про своїх батьків і братів або жваво описував подорожі, що їх здійснив у молоді літа. Подеколи він жартував з матері, ганячи звичай провінції Чоко, а потім весело сміявся, слухаючи, як вона палко захищає рідний край.

— Скільки років я мав, коли ми одружилися? — якось спитав він після спогадів про перші дні подружнього життя й пожежу, яка зовсім розорила їх через два місяці по весіллі.

— Двадцять один, — відповіла мати.

— Ні, любя, тільки двадцять. Я обдурих пані (так він називав тещу), побоюючись, що вона матиме мене за надто молодого. Коли чоловіки починають старіти, жінки забувають їхній вік, і я непомітно виправив рахунок своїм рокам.

— Тільки двадцять років? — здивовано вигукнула Емма.

— Як чуєш, — відповіла мати.

— А ви, мамо, скільки років мали? — запитала Марія.

— Я мала шістнадцять, на рік більше, ніж ти маєш зараз.

— А ти попроси її розповісти, за яку поважну вона видавала себе в п'ятнадцять років, коли я вирішив одружитися з нею і навернувся до християнства.

— Розкажіть, мамо, — попросила Марія.

— Спершу спитай у нього, — мовила мати, — яку ухвалу прийняв він через оцю, як він сказав, поважність.

Ми всі повернулися до батька, й він відповів:

— Одружитися.

Нашу розмову перебив Хуан Анхель, який привіз із міста пошту. Він подав мені кілька газет і два листи, обидва від пана А., але один з них був досить давній.

Тільки-но я побачив підпис, я передав листи батькові.

— А! — сказав він, повертаючи їх мені. — Цих листів я й чекав.

У першому листі пан А. писав, що зможе вирушити до Європи не раніше, ніж через чотири місяці, і попереджав, щоб батько не поспішав готувати мене до від'їзду. Я не наважувався й глянути на Марію, побоюючись розхвилювати її ще дужче, ніж був схвилюваний сам: але тут мені спало на думку, що коли навіть і доведеться зрештою їхати, все ж таки попереду в нас іще понад три місяці щастя. Марія була бліда й удавала, ніби щось шукає в скриньці для шитва, яку тримала на колінах. Батько спокійно дочекався, поки я дочитав першого листа, і мовив:

— Нічого не вдієш... Прочитай-бо й другий.

Я прочитав перші рядки і, зрозумівши, що не зможу приховати свою ніяковість, відійшов до вікна, де начебто було краще видно, і відвернувся від усіх. У суттєвій для мене частині листа було написано буквально так:

«Тиждень два тому я написав вам, що змушений відкласти свою поїздку на чотири місяці; однак мені несподівано пощастило подолати всі перешкоди, і я поспішаю повідомити вас, що 30 січня буду в Калі, де розраховую зустріти Ефраїна, і ми разом 2 лютого вирушимо в порт.

Мені було дуже прикро дізнатися про тяжку недугу, яка прикувала вас до ліжка, але невдовзі одержав приємну звістку, що вам уже не загрожує небезпека. Вітаю вас і всю вашу родину з вашим одужанням.

Отже, сподіваюсь, тепер нічого не завадить вам зробити мені приємність і прислати до мене Ефраїна, до якого, ви самі це знаєте, я ставлюся з особливою пошаною. Будьте люб'язні, покажіть йому цю частину мого листа».

Коли я знову сів на своє місце, то зустрів батьків пильний погляд. Марія з Еммою тим часом вийшли до світлиці, і я пересів у Маріїне крісло, що стояло в найтемнішому кутку.

— Яке сьогодні число? — спитав батько.

— Двадцять шосте.

— Нам лишається тільки місяць, спати ніколи.

В батьковому голосі й виразі його обличчя я вловив спокій, що свідчив про його тверде рішення.

Зайшов служник і доповів, що кінь, якого я годину тому наказав осідлати, готовий.

— Коли повернешся з прогулянки,— сказав батько,— ми відповімо на цього листа, і ти сам відвезеш до села: адже завтра ти, так чи інакше, муситимеш об'їхати всі ферми.

— Я не затримаюсь,— відповів я, виходячи.

Мені треба було приховати свій душевний біль, розпрощатися на самоті з надіями, які, повабивши мене, розсіялися, змиритись з неминучістю цього жахливого від'їзду; я мусив плакати на самоті, щоб Марія не бачила моїх сліз... Ох, якби вона знала, які муки катували зараз моє серце, вона перестала б сподіватись.

Я спустився в заплаву, туди, де річка, наближаючись до рівнини, стає не такою бурхливою; спочатку розгалужуючись на могутні рукави між трав'янистими зеленими горбами, з яких збігають у неї піністі потоки, вона мчить серед узбережних гуайяв, відтак протікає під гірськими скелями, де її дзюрчання нагадує останнє прощання із самотністю й безлюддям, і, зрештою, губиться далеко, зовсім далеко в голубій пампі, осяяній зараз багряними й золотавими відблисками призахідного сонця.

Коли я повертався, піднімаючись по звивистих стежинах, літня ніч панувала в усій своїй красі. Біла піна річки світилась і сяяла, хвилі перешіптувалися з вітерцем, що погойдував верхівки очерету. В тремтливому плесі заплав відбивалися зорі, а там, де над бистриною таємничим склепінням сплелись гілки дерев, фосфоричними спалахами миготіли кажани. Тільки дзижчання нічних комах порушувало тишу сонливих лісів і час від часу нічний птах, сторож темної хащі, із зловісним свистом кружляв над моєю головою.

Коли я під'їхав до будинку й передав коня Хуану Анхелю, в кімнатах ще горіло світло, але було вже тихо.

Батько чекав на мене, походжаючи по світлиці; всі інші зібралися в молитовні.

— Ти припізнився,— сказав батько.— Якщо хочеш, зараз напишемо листа.

— Спершу я хотів би поговорити з вами про мою поїздку.

— Гаразд,— сказав він, сідаючи на канапу.

Я залишився стояти спиною до свічки, що горіла на столі.

— Після того як сталося нещастя,— сказав я,— після збитку, весь тягар якого я можу оцінити, я повинен сказати вам: не треба йти на жертви, яких вимагатиме завершення моєї освіти. Ще до того як інтереси родини потерпіли від цієї втрати, я казав, що найбільше мені хотілося б допомагати вам у роботі. На вашу відповідь тоді мені нічого було заперечити. Зараз обставини змінилися, і це дає мені надію, що ви згодитесь зі мною. Я охоче відмовляюсь від вашої пропозиції послати мене вчитись і вважаю за свій обов'язок звільнити вас від даної мені обіцянки.

— Все це досить справедливо,— відповів батько.— Хоч зараз у тебе є ще й особливі причини боятися цієї поїздки, і я не можу не визнати, що ти керуєшся благородними почуттями. Але мушу попередити тебе, що рішення моє непохитне. Витрати, потрібні на завершення твоєї освіти, не можуть погіршити мого становища, а коли твоя кар'єра буде забезпечена, то родина збере чималий врожай з посіяного мною насіння. Крім того,— додав батько, походивши мовчки якийсь час по світлиці,— гадаю, ти не позбавлений благородного честюлюбства настільки, щоб так прикро занедбати успішно розпочату справу.

— Я зроблю все, на що тільки здатний,— відповів я, остаточно втративши надію,— зроблю все, щоб виправдати ваші сподівання.

— Так і має бути. Ідь спокійно. Я певен, що до твого повернення мені пощастить віддати борги. Таким чином, через чотири роки твоє становище зміцніє, і Марія стане твоєю дружиною.

Батько знову помовчав і, зупинившись нарешті переді мною, мовив:

— Нумо ж писати листа. Принеси сюди все необхідне — мені краще не ходити до кабінету.

Він продиктував довгого теплого листа до пана А. й запропонував матері, яка саме під ту хвилину зазирнула до світлиці, послухати його зміст. Ось що я читав, коли до кімнати зайшла Марія разом з Естефаною, щоб подати батькові чаю:

«Тридцятого січня Ефраїм буде готовий вирушити до Калі. Там ви його зустрінете й зможете, як і збиралися, другого лютого поїхати до Буенавентури».

Далі йшли звичні формули ввічливості.

Марія, до якої я сидів спиною, поставила на стіл біля батька чашку й блюдечко. Світло осяяло її обличчя: вона була бліда як полотно. Взявши в Естефани чайник, Марія схопилася лівою рукою за бильце мого стільця й змушена була сісти на канапу, поки батько клав у чашку цукор. Він простяг чашку Марії, вона підвелася, щоб налити йому чаю, але в неї так тремтіли руки, що чай вихлюпнувся, і батько, подивившись на Марію, сказав:

— Досить, доню, досить...

Він збагнув причину її хвилювання. Провівши Марію поглядом до дверей їдальні, він подивився на матір з мовчазним запитанням: «Бачиш?»

Ніхто з нас не промовив і слова. Незабаром вийшов і я — під тим приводом, що треба віднести до кабінету письмове приладдя.

XXXIX

О восьмій годині задзеленчав дзвіночок, запрошуючи до їдальні, але я відчував, що ще не здатний зустрітись з Марією.

Мати постукала до мене в двері.

— Невже тебе так здолав смуток? — спитала вона, зайшовши до кімнати.— Хіба не можеш, як це бувало, взяти себе в руки, аби не завдавати прикрості батькові; та й хто ж, як не ти, повинен підтримати Марію.

В її голосі бриніла м'яка наполегливість і глибока ніжність. Описавши всі вигоди, що їх обіцяє мені навчання в Європі, але й не приховавши суворих випробувань, які чекають там на мене, вона скінчила такими словами:

— Ці чотири роки твоєї відсутності Марія буде для мене не тільки улюбленою донькою, а й жінкою, яка зуміла заслужити твоє кохання й принесе тобі щастя. Я постійно розмовлятиму з нею про тебе й допоможу їй чекати твого повернення як нагороди за вашу розсудливість.

Тоді я підняв опущену на руки голову, і, подивившись

одне на одне крізь сльози, ми обмінялись мовчазними обіцянками.

— Тепер іди до їдальні,— сказала мати, виходячи,— і постарайся приховати свій смуток. Ми з батьком багато говорили про тебе, і, сподіваюсь, він знайде спосіб утішити тебе.

У їдальні не було нікого, крім Марії та Емми. Звичайно, коли батько не виходив до нас, я сідав на чолі столу. Дівчата чекали на мене, сидючи на своїх місцях обабіч столу. Якийсь час ми мовчали. З їхніх облич, кожного по-своєму прекрасного, не сходив глибокий смуток. Але обличчя сестри не було таке бліде, очі не світилися таким затьмареним блиском, як це буває після пролитих сліз. Емма сказала:

— Отже, завтра ти їдеш на ферму?

— Так, але пробуду там тільки два дні.

— Візьми з собою Хуана Анхеля, хай він побачиться з матір'ю; хтозна, може, їй там стало гірше.

— Неодмінно візьму. Іхінію пише, що Фелісіана нездужає, а лікаря Майна, який провідує її, вчора негайно викликали до Калі.

— Передай Фелісіані найпалкіше вітання,— звернулась до мене Марія,— скажи їй, що коли вона досі не одужає, то ми попросимо матір і всі разом провідаємо її.

Емма порушила мовчанку, що знову була запала:

— Сьогодні приходили Трансіто, Лусія й Брауліо, дуже шкодували, що не застали тебе, передавали тобі вітання. Ми хочемо поїхати до них у неділю: вони були такі уважливі, коли тато хворів.

— Ліпше поїдемо в понеділок, на той час я вже повернусь.

— Бачив би ти, як вони засмутились, дізнавшись, що ти їдеш до Європи...

Марія відвернулась, мовби розшукуючи щось на сусідньому столику, але я помітив сльози, що заіскрилися в її очах.

Саме цієї миті увійшла Естефана й сказала, що мати кличе Марію.

Я походжав сюди-туди по їдальні, сподіваючись перехопити Марію, перш ніж вона піде до себе. Емма без угаву зверталася до мене, намагаючись розвіяти мої болісні думки, вона розуміла, як мені тяжко.

Стояв тихий вечір, жоден листочок на трояндових кущах не ворухнувся, у кронах дерев не чути було навіть шелесту, тільки невгавне дзюрчання річки порушувало величну, німу тишу. На синіх схилах гір білили пухнасті хмаринки, погойдуючись під вітром, наче білосніжний газовий шарф на темно-голубій туніці одаліски; прозоре небесне склепіння накрило численні вершини, немов перекинута чаша з блакитного кришталю, всяйна діамантами.

Марія запізнювалася. Ввійшла мати й попросила мене піти з нею до світлиці. Я вирішив, що вона знову хоче втішити мене своїми ласкавими обіцянками.

У світлиці на канапі я побачив батька, поряд з ним сиділа, не підводячи очей, Марія. Батько показав мені на вільне місце поряд з нею. Мати сіла в крісло.

— Ну що ж, доню,— звернувся батько до Марії, яка, й далі понуривши очі, крутила в руках черепаховий гребінець,— хочеш, я знову спитаю тебе про те, про що запитував, коли вийшла мати, а ти відповіси при Ефраїні?

Батько всміхнувся, але Марія повільно захитала головою на знак відмови.

— Тоді що нам робити? — наполягав він.

Марія крадькома глянула на мене, і цей її погляд відкрив для мене все: дні нашого щастя ще не скінчилися!

— Чи то правда,— знову спитав батько,— що ти обіцяєш Ефраїнові стати його дружиною, коли він повернеться з Європи?

Помовчавши, Марія знову підвела на мене чорні очі і, одразу ж відвівши зніяковілий погляд, мовила:

— Якщо він цього хоче...

— А ти не знаєш, чи він хоче? — майже сміючись, спитав батько.

Марія, замовкнувши, зашарілась, і яскравий рум'янець увесь вечір не сходив з її щік.

Мати дивилась на неї з материнською ніжністю. Мені здалося на мить, що це знову мені сниться той самий сон, у якому я чую сповнений кохання Маріїн голос, бачу її блискучі від сліз очі.

— Адже ти знаєш, що я хочу цього. Правда ж? — спитав я.

— Еге ж, знаю,— прошепотіла Марія.

— Тоді поясни Ефраїну,— сказав батько, вже не всміхаючись,— на яких умовах ти і я даємо йому цю обіцянку.

— За умови,— проказала Марія,— що він поїде з радстю... наскільки це можливо.

— А ще, доню?

— А ще — що він добре навчатиметься, щоб повернутись якнайшвидше... так?

— Так,— відповів батько, цілуючи її в чоло,— і щоб бути гідним тебе. Решту умов ставитимеш ти. Отже, згоден? — звернувся він до мене, підводячись з канапи.

Я не міг вимовити ані слова й тільки міцно стиснув обома руками його простягнуту руку.

— Тож до понеділка,— сказав він.— Запам'ятай як слід мої настанови й частіше перечитуй пам'ятну записку.

Мати підійшла до нас, обійняла обох одразу, аж губи мої мимоволі торкнулися Маріїної щоки, і залишила нас удвох.

Моя рука знайшла на канапі Маріїну руку, і ми довго просиділи, не зводячи одне з одного очей, аж поки вона сказала:

— Який тато добрий, правда ж?

Я тільки похитав головою — голос не корився мені.

— Чому ти мовчиш? Тобі подобаються його умови?

— Так, Маріє. А які умови поставиш ти, щоб я міг заплатити за це щастя?

— Одну-однісіньку.

— Яку саме?

— Сам знаєш.

— Так, так. Але сьогодні ти повинна назвати її.

— Щоб ти кохав мене ціле життя,— і її рука ще міцніше стиснула мою.

XL

Приїхавши наступного ранку на ферму, я застав там лікаря, який замінював Майна біля Фелісіаніного ліжка. На вигляд він радше скидався на капітана у відставці, ніж на лікаря. Він сказав мені, що нема ніякої надії на врятування хворої: в неї остання стадія гепатиту й ніякі ліки вже не допомагають. Зрештою він порадив запросити священика.

Я зайшов до кімнати, де лежала Фелісіана. Хуан Анхель був уже там і здивувався, що мати не відповідає на його привітання. Безнадійний стан Фелісіани мене глибоко засмутив.

Я звелів, щоб за хворою доглядали ще кілька служниць, наказав перенести її до зручнішого приміщення, хоч вона несміливо заперечувала, і послав до села по священика.

Цій жінці судилося померти далеко від своєї батьківщини; Фелісіана так ніжно полюбила мене відразу, як з'явилася в нашому домі, на її руках так часто засинала маленька Марія... Ось історія Фелісіани, яку сама вона розповідала своєю простою, але пристрасною мовою, розважаючи мене вечорами в часи мого дитинства.

Магмау ще в ранній юності став видатним ватажком ашанті — могутнього племені Західної Африки. Він виявив неабияку відвагу й спритність у численних війнах, що їх вів верховний вождь Сай Туто Куаміна проти племені ашімі до самісінької смерті їхнього вождя Орсуе; ашанті здобули повну перемогу над узбережними племенами, що повстали під проводом Мачарті, якого Магмау особисто вколошкав на полі бою, — все це принесло йому шану й багатство. Верховний вождь довірив Магмау очолити все своє військо, на заздрість суперникам непереможного вояка, які так і не змогли змиритися з виявленою йому честю.

Але недовго тривав спокій, що настав після перемоги над Мачарті; народів ашанті загрожувало англійське військо, і всі сили царства вирушили в похід.

Зав'язався бій, і небавом англійці пересвідчилися, що навіть їхній смертоносний зброї нелегко подолати мужність африканців. Довго ніхто не міг перемогти, Магмау, весь у золоті, грізний у своєму шаленстві, об'їздив війська, надихаючи їх власною безстрашністю, і голосом своїм глушив грім ворожих батарей. Та марно він раз по раз посилав накази проводирям запасних загонів, закликаючи їх нападати на ослаблений фланг ворога. Ніч перервала битву; а коли вранці Магмау оглянув своє військо, то побачив, що більша його частина перебита й чимало воїнів розбіглося. Отож легкодухість проводирів занапастила перемогу. Тоді Магмау зрозумів, що на нього чекає поразка, і приготувався вступити в останній бій і загинути. В цей страшний час до війська приїхав верховний вождь і, побачивши все,

попросив у ворога миру. Англіїці згодились і уклали угоду з Сай Туту Куаміною. Відтоді Магмау втрапив ласку верховного вождя.

Відважний ватажок, обурившись за таку несправедливість і не бажаючи радувати суперників своєю образою, надумав полишити батьківщину. Перед від'їздом він вирішив принести жертву своєму богові — подарувати водам Тандо голови й кров своїх найгарніших рабів. Наймолодшим і найстрункішим серед них був Сінар — син Орсуе, бідолашного вождя племені ашімі: хлопець потрапив до полону в кривавий день поразки й загибелі свого батька. Побоюючись нещадного гніву ворога, ашімі, що разом з Сінаром опинились у полоні, приховали від переможців благородне походження сина Орсуе.

Цю таємницю знала тільки єдина донька Магмау — Най. Вона була ще маленька, коли Сінар увійшов рабом до будинку переможця Орсуе; спершу її полонила лагідність і доброта юного вояка, а потім його розум і краса. Він навчив її танцювати танці свого рідного краю, співати ніжних пісень про кохання, що їх співали в країні Бамбук¹, розповідав їй чудові легенди, якими розважала його в дитинстві мати, і якщо інколи по темній щоці раба котилася сльоза, Най казала:

— Я попрошу батька відпустити тебе на волю, і ти повернешся до себе додому, якщо тут почуваш себе таким нещасливим.

Сінар не відповідав, але сльози на його очах не висихали, і він дивився на свою юну господиню так, що рабинею почувалася вона.

Якось Най у супроводі челяді вирушила прогулятися на околицю Кумасії, Сінар вів гарного страуса, на якому, наче на м'яких подушках, поважно сиділа його господиня; він гнав його так швидко, що невдовзі вони випередили всіх інших. Але ось Сінар зупинився, очі в нього горіли, з урочистою посмішкою він кивнув Най на рівнину, що простелилася перед ними.

¹ Історики й географи, зокрема Канту та Мальте-Бран, твердять, що африканські негри дуже залюблені в танці, пісні й музику. А що мелодія «бамбуко» анітрохи не схожа на музику американських тубільців і іспанські мотиви, то неважко здогадатися, що її принесли з Африки перші раби, яких до Кауки завезли конкістадори, тим більше, що сьогоднішня її назва, як нам здається, є похідною від назви країни Бамбук. (*Приміт. автора*).

— Най,— сказав він,— ось дорога до моєї країни. Я втечу від ворогів, і ти підеш зі мною: ти будеш правителькою племені ашімі і єдиною моєю дружиною. Я любитиму тебе дужче, ніж свою сердешну матір, яка оплакує зараз мою загибель. Наші нащадки будуть непереможні, бо в їхніх жилах зіллється моя й твоя кров. Хто наважиться стати мені на дорозі? Поглянь.

По тих словах він відкинув широку накидку з пантерової шкіри, що спадала з його пліч, і під нею блиснули руків'я двох пістолів і ефес турецької шаблі, застромленої за червоний пояс.

Уклякши на коліна, Сінар припав губами до ніг Най, занутивши голову в м'яке пір'я страуса, а страус тихенько посмикував дзьобом пишні шати своєї господині.

Вражена Най мовчки слухала ніжну й лячну мову раба; нарешті, отямившись, вона пригорнула до своїх колін прекрасну голову Сінара й сказала:

— Ти не хочеш бути невдячним, ти кажеш, що кохаєш мене, забереш із собою й зробиш правителькою свого народу. Але я не повинна бути невдячною перед батьком, він любив мене раніше, ніж ти, а моя втеча спричинить його розпач і смерть. Зачекай, і ми поїдемо з його згоди. Зачекай, я кохаю тебе, Сінаре...

І Сінар затремтів, відчувши на своєму чолі гарячі губи Най.

Минали дні, а Сінар чекав, бо був щасливий у своєму рабстві.

Коли Магмау вирушив придушувати повстання племені Мачарті, Сінар не пішов зі своїм господарем, як інші раби. Він сказав Най:

— Волію померти, ніж воювати проти народу, який був союзником мого батька.

І тоді перед тим коли військо мало вирушити в дорогу, Най напоїла свого коханого, всупереч його власній волі, снадійним зіллям. Тож син Орсуе не зміг піти в похід, на довгі дні його здолав непереможний сон, перервати який могла тільки Най, змочивши йому губи живлющою пахучою олією.

Та коли англійці оголосили війну Сай Туту Куаміні, Сінар підійшов до Магмау й попросив:

— Візьми мене з собою на війну, я готовий битися разом з тобою проти білих зайд. Присягаюсь, я буду гідний скуштувати серце ворога, засмажене жерцями, почеплю на шию намисто із зубів білявих воїнів.

Най дала Сінару дорогоцінний бальзам для лікування ран, прикрасила священним пір'ям головний убір свого коханого і, покропивши запахуюю водою, обсіпавши золотим порошком його темні груди, зросила їх слізьми.

Того кривавого дня, коли ватажки ашанті, заздрячи славі Магмау, не дали йому отримати перемогу над англійцями, рушнична куля перебила Сінарові ліву руку.

Війна скінчилась, було укладено мир, і глибоко принижений ватаг війська ашанті повернувся до рідного дому. Довгі дні Най витирала сльози гніву з батькових очей і таємно доглядала Сінара, лікуючи його рану.

Коли Магмау вирішив покинути батьківщину й принести криваву жертву річці Тандо, він звернувся до доньки з такими словами:

— Ходімо, Най, шукати інший, не такий невдячний край для моїх онуків. Найславетніші вожді Гамбії, де побував я в юнацькі літа, раді будуть прихистити мене й нададуть тобі перевагу перед вродливими жінками своєї батьківщини. В руках моїх ще вдосталь сили, щоб битися з ворогом, а багатство дасть нам владу й щастя під будь-яким дахом... Та перш ніж покинути цю землю, ми мусимо вмиловити гнів Тандо, що карає мене за любов до слави, і принести їй у жертву найкращих наших рабів; найпершим буде Сінар...

Почувши ці жахливі слова, Най зомліла, і з її вуст зірвалось ім'я Сінара. Рабині підняли й винесли її, а розлючений Магмау наказав привести до нього Сінара. Нетямлячись від гніву, він схопив шаблю й крикнув:

— Рабе! Ти зважився підвести очі на мою доньку. Я так покараю тебе, що ти їх заплющиш навіки!

— Воля твоя,— спокійно відповів юнак.— Не вперше закривавиться твоя шабля кров'ю вождів ашімі.

Ці слова так приголомшили Магмау, що рука його схибила й крива шабля дзенькнула об кам'яні плити підлоги.

Най вирвалась із рук переляканих рабинь, убігла до кімнати, де були Магмау й Сінар, і, обхопивши батькові коліна, обливаючи його слізьми, скрикнула:

— Даруй нам, володарю, або ж убий обох!

Старий воїн викинув грізну зброю, впав на канапу й прошепотів, затуливши очі руками:

— Вона кохає його!.. Орсуе, Орсуе! За тебе помстися...

Най сіла на батькові коліна, обійняла його і, обціловуючи його сивину, мовила крізь сльози:

— Тепер у тебе буде двоє дітей: ми доглядатимемо тебе, коли ти постарієш, а Сінарова рука захистить тебе в бою.

Магмау підвів голову, кивнув Сінарові підійти до нього, й, подавши йому праву руку, похмуро мовив:

— Ця рука вбила твого батька, вирвала серце з його грудей... і мої очі втішалися видовиськом його передсмертних мук...

Най, притиснувшись губами до губів батька, примусила його замовкнути, повернулась до Сінара й, простягнувши до нього свої прекрасні руки, ніжно мовила:

— Ці руки лікували твої рани, мої очі проливали сльози за тебе...

Сінар укліяк на коліна перед своєю коханою та своїм господарем, і той після тривалої мовчанки сказав йому, обіймаючи доньку:

— Ось дар, який я принесу тобі як запоруку моєї дружби того дня, коли пересвідчуся в твоїй.

— Присягаюсь своїми богами й твоїм богом,— відповів син Орсуе,— дружба моя непорушна навіки.

Минуло два дні, і темної ночі Най, Сінар та Магмау покинули Кумасію, взявши з собою тридцять рабів — чоловіків і жінок, а також караван верблюдів і страусів; одні з них везли людей, інші були нав'ючені коштовностями, посудом, золотим піском, мушлями, що правили в тих краях за розмінну монету, водою й запасом харчів на довгу дорогу.

Багато днів тривала повна небезпек подорож. На щастя мандрівників, стояла гарна погода й жодного разу вони не натрапляли на розбійників. Дорогою закохані Най та Сінар намагалися розвіяти смуток Магмау веселими піснями, а вечорами, при світлі місяця, танцювали перед його шатром під звуки лір і ріжків зі слонової кістки, на яких грали раби.

Зрештою вони дісталися до країни народу комбуманес на берегах Гамбії, місцеве плем'я влаштувало врочисте свято й офірування на честь вельможних гостей.

Із незапам'ятних часів комбуманеси вели запеклу

війну з камбесами; війна ця точилась не тільки через племінну ворожнечу, а й через злочинну зажерливість. І ті, й ті продавали європейським работорговцям захоплених у боях бранців в обмін на зброю, порох, сіль, залізо й спиртне; якщо ж бракувало бранців, то вожді обох племен продавали своїх одноплемінців, а бувало й таке, що всі вони продавали рідних синів.

Відвага й досвідченість Магмау та Сінара у військовій справі стали у великій пригоді комбу-манесам: вони перемогли в усіх боях сусідів і домоглися успіху, досі не баченого. Магмау довелося зробити вибір: убивати бранців або продавати їх європейцям. Він вирішив вимінювати їх, але домігся від вождя комбу-манесів, щоб той під страхом суворої кари заборонив своїм підданим продавати власних служників та дітей.

Якось увечері, коли Най пішла зі своїми рабнями скупатись у Гамбії, а Сінар нетерпеливо чекав на неї в затінку баобаба, де в мирні дні вони полюбляли усамітнюватись, двоє рибалок припливли на пірозі до берега неподалік від Сінара. В пірозі, крім рибалок, було двоє європейців. Один з них насилу вибрався на землю і, вклякши, став молитись: бліде проміння надвечірнього сонця, цідячись між листям, осяяло його обличчя, засмагле й обрамлене буйною, майже сивою бородою. Б'ючи поклони в молитві, він поклав на пісок свого бриля з широкими крисами, і річковий вітер розвіював його довгий кудлатий чуб. Він був у чорному до п'ят одязі, весь брудний і обшарпаний, а на грудях блищав мідний хрест.

І тут його побачила Най, яка прийшла на побачення зі своїм коханням. Тим часом рибалки винесли на берег мертве тіло другого європейця, що був одягнений так само, як і його супутник.

Рибалки розповіли Сінару, що знайшли цих білих у курені з пальмового листя за дві ліги вище за течією Гамбії; молодий європеець помирав, а старий напучував його, виголошуючи молитовні заклинання якоюсь незнайомою мовою.

Літній священник іще якийсь час молився, нікого не помічаючи. Коли він звівся на ноги, Сінар, узявши за руку Най, що злякалася чужинця, його дивного обличчя і вбрання, запитав у старого, хто він, звідки й чого сюди приїхав. І з подивом почув, що той, хоч і вельми важко, відповідає йому мовою ашімі:

— Я прийшов з твоєї країни, я бачу на твоїх грудях зображення червоного змія — знак вождя ашімі, і розмовляєш ти їхньою мовою. Сам я родом з Франції, і проповідую любов та злагоду. Чи дозволяють звичаї цієї країни ховати в землю чужинця? Твої одноплемінці оплакали двох інших моїх братів і поставили хрести на їхніх могилах; багато хто в твоїй країні носить на грудях золоті хрестики. Чи ти дозволиш мені поховати на вашій землі чужинця?

Сінар відповів:

— Здається, ти кажеш правду. Видно, ти не такий дурний, як усі білі, хоч і схожий на них. Але в мене тут більше немає влади. Ходімо з нами, я поведу тебе до вождя комбу-манесів, ми заберемо з собою тіло твого друга й дізнаємось, чи дозволить вождь поховати його у своїх володіннях.

По дорозі до міста Сінар розмовляв з місіонером, а Най, прислухаючись, намагалася зрозуміти їх. Рибалки несли за ними на плащі тіло молодого священика.

З розмови з чужинцем Сінар зрозумів, що той каже правду: місіонер розповів, що в країні ашімі править Сінарів брат, і всі там вважають, що Сінар загинув. Місіонер пояснив, як йому пощастило запобігти ласки племені ашімі: він успішно вилікував багатьох хворих і серед них, цілком випадково, улюблену рабіню вождя. Ашімі дали йому провідників і харчі, щоб він зміг дістатись до узбережжя разом зі своїм єдиним товаришем, що лишився живий. Але в дорозі на них напав ворожий загін, дехто з провідників розбігся, інших перебив ворог. Переможці покинули священиків у пустелі самих без харчів, мабуть, побоюючись, аби переможені не повернулися з підкріпленням. Довго вони йшли, тримаючи шлях по сонцю й харчуючись лише плодами в оазах, зрештою дістались до берега Гамбії, але жорстока лихоманка підточила його молодого друга, і коли рибалки знайшли їх, він уже помирав.

Магмау й Сінар привели священика до вождя комбу-манесів, і Сінар сказав:

— Перед тобою чужинець, він благає дозволити йому поховати в землі тіло свого брата, а сам просить трохи тут перепочити, щоб потім знову повернутись до своєї країни. На знак подяки він обіцяє вилікувати твого сина.

Тієї ж ночі Сінар і двоє його рабів допомогли місіонерові поховати небіжчика. Вклякши перед викопаною рабами могилою, старий затягнув пісню, сповнену глибокого смутку, і при місячному світлі на сивій бороді священика заіскрилися сльози, що скропили чужу землю, яка прихистила його безстрашного друга.

XLI

Збігло близько двох тижнів відтоді, як з'явився французький місіонер у країні комбу-манесів. Може, тому, що лише Сінар розумів його мову, чи тому, що тільки Сінарові подобалось розмовляти з європейцем, він щодня ходив з ним на довгі прогулянки, і Най помітила, що кожного разу її коханий повертається замислений і сумний. Вона подумала, що чужинець приніс Сінарові якусь невтішну звістку з його батьківщини, але, поміркувавши, вирішила, що розбуджені розповідями священика спогади вселили смуток у душу сина Орсуе й він прагне знову побачити рідний край. Проте Сінарове ніжне кохання не тільки не пригасало, а ставало ще палкіше, і Най при першій-ліпшій нагоді розповіла йому про своє занепокоєння.

Спекотний день наближався до кінця, Сінар сидів на березі, глибоко засмучений; цей смуток, колись, у дні його рабства, так розчулював Най. Побачивши коханого, вона тихенько підійшла до нього. Дівчина була в короткій чепурній червоного кольору шовковій спідниці зі срібними зірочками, в довгій, схрещеній на грудях блакитній шалі, червоному тюрбані, сколотому золотими шпильками, агатових браслетах і намисті; в цих шатах вона мала вигляд іще спокусливіший, ніж завжди. Най сіла біля Сінара, але він не вийшов із своєї задуми. Зрештою вона мовила:

— Ніколи не повірила б, що з наближенням бажаного часу, коли батько збирається видати мене за тебе, ти так сумуватимеш. Хіба батько вже менше любить тебе? Чи, може, я не така ніжна з тобою або не здаюся тобі такою вродливою, як того дня, коли ти освідчився мені?

Сінар не спускав очей зі швидкоплинної води Гамбії і мовби навіть не чув, що казала Най. Вона мовчки дивилася крізь сльози й зрештою заридала. Тоді Сінар рвучко обернувся і, побачивши її сльози, ніжно поцілював кохану.

— Ти плачеш? — запитав він. — Так зустрічаєш довгожданий день щастя?

— Ой, ще ніколи ти не був такий глухий до мого голосу, ніколи не траплялося такого, щоб мій погляд не зустрів лагідної відповіді в твоїх очах. Ось чому я плачу.

— Коли ж було так, — сказав він, — щоб твій найтихіший поклик та не розвіяв мого сну? Коли міг я не відчувити твого наближення, навіть не бачачи, не чекаючи на тебе?

— Ось і зараз, хвилину тому. І те, що ти сам цього не помітив, Сінаре, лише підтверджує твою байдужість і моє горе.

— Даруй мсні, Най! Даруй мені, бо я думав про тебе.

— Що розповів тобі цей чужинець? — питала Най. Вона витерла сльози і, граючись, перебирала корали й зуби в намисті воїна. — Чому ти весь час усамітнюєшся з ним, хоча не раз казав, що кожна хвилина, проведена без мене, — для тебе мука? Він розповів тобі, що жінки в його країні біліші за слонову кістку, а їхні очі голубіші за глибокі води Тандо? Моя мати колись казала це мені, але я забула тобі розповісти... Йй багато чого оповів про країну білих людей один чужинець, схожий на цього, з яким ти так здружився; як розповідала мати, вона теж була заприятелювала з тим білим. Та коли він покинув Кумасію, мати моя стала байдужою для Магмау; вона почала поклонятись іншому богові, і мій батько... Мій батько вкоротив йй віку.

Най замовкла, а Сінаре знову поринув у свої невеселі думки. Та ось, мовби отямившись, він узяв за руку свою кохану й повів її на верхівку стрімчака — перед ними стелилась безмежна пустеля й несла свої води могутня річка.

— І Гамбія, і Тандо, — сказав Сінаре, — зароджуються в лоні гір. Мати анітрохи не схожа на своїх дітей. А ти знаєш, хто створив гори?

— Ні.

— Йх створив бог. А чи ти бачила, щоб Тандо колись повертала свою течію в зворотний бік?

— Ні.

— Тандо, наче сльози, губиться у величезному океані. Рев морських хвиль глушить шум річки, наче

громовий ураган, що ламає велетенські дерева, ніби сухі билинки, він заглушив би твій голос. Чи ти знаєш, хто створив море?

— Ні.

— Блискавка, що, роздерши хмари, падає на верхівку баобаба й зриває його гілки, як зів'ялі квітки з тонкого стебла; зорі, що прикрашають небо, немов агати й перлини на твоїй сукні; місяць, на який ти любиш дивитися, коли я тебе обіймаю; сонце, що пестить твою шкіру й відбивається в твоїх очах, сонце, перед яким вогонь наших жертвовників нагадує блимання світлячка,— все це витвори єдиного бога. Він не хоче, щоб я кохав іншу жінку, крім тебе; він наказує мені любити тебе, як самого себе. Він хоче, щоб я сміявся, якщо смієшся ти, щоб я плакав, якщо плачеш ти, щоб на знак вдячності за твоє кохання до мене захищав тебе, як власне життя; якщо ти помреш, я плакатиму на твоїй могилці, поки не з'єднаюся з тобою на небі, де ти чекатимеш на мене.

Най, обійнявши Сінарові плечі, не спускала з нього ніжних, самовідданих очей: ще ніколи її коханий не був такий чарівний. Пригорнувши Най до грудей, Сінар палко поцілував її в губи.

— Так сказав мені чужинець і порадив навчити тебе. Його бог стане нашим богом.

— Так, так,— обіймаючи коханого, відповіла Най.— А після нього твоєю єдиною любов'ю буду я.

XLII

Того дня, коли вождь комбу-манесів наказав розпочати врочисте свято з нагоди весілля Сінара, тільки-но зійшло сонце, місіонер, Сінар і Най потайки спустилися на берег Гамбії. Розшукавши затишне місце, місіонер звернувся до молодих з такими словами:

— Бог, любити якого я навчив вас, бог, якому молитимуться ваші діти, перетворить на храм тінь цих пальм, що ховає нас від людських очей; цієї миті він дивиться на вас. Помолімося йому, хай пошле він вам своє благословення.

Вийшовши разом з нареченими на берег річки, священник повільно й врочисто прочитав молитву, а вони повторили її, вклякши на коліна. Відтак, покропивши їхні голови водою, він охрестив їх.

Якийсь час священник палко молився, потім сказав Сінарові й Най подати одне одному руки і, перш ніж благословити їх, виголосив слова, які Най запам'ята-ла на все життя.

Останню ніч свята всі знатні люди племені бенкетували й веселилися в домі Магмау. Гості повдягали найрозкішніше вбрання й коштовності. Магмау вирізнявся серед воїнів могутньою поставою й пишними шатами, а Най затьмарила своєю вродою і знадою всіх найпрекрасніших дружин і рабень комбу-манесів. Просторі світлиці освітлювали смолоскипи із запахущої смоли, встромлені в черепи камбесів, забитих у бою рукою Магмау. Як тільки стихав грім войовничої музики, озивалося млосьне й ніжне бреньчання лір. Міцні хмільні напої лилися рікою, і гостей одного за одним долав глибокий сон. Утікши від галасливих гостей, Сінар ліг відпочити в своїй кімнаті, а Най сиділа біля нього й махала над його головою віялом зі страусового пір'я.

Раптом у лісі пролунали постріли, вони дедалі наближались до будинку Магмау. Громовим голосом Магмау гукнув на Сінара, і той, схопивши шаблю, кинувся на його клич. Най обійняла чоловіка, Магмау крикнув йому:

— Камбеси!.. Вони йдуть сюди!..— марно намагався він привести до тями й підняти на ноги відважних воїнів — у глибокому сні вони лежали на канапах і на підлозі.— Вас усіх переб'ють!

Небагато змогло підвестися, решта так і не прокинулися.

Дзенькіт зброї і войовничі зойки наближались. На краю поселення, біля річки, вже палахкотіли підпалені хижі, і багряне сяйво освітлювало бій, відбиваючись у миготливих шаблях.

Магмау й Сінар, не звертаючи уваги на жіночі крики й благання Най, кинулися в гушавину бою, а безладні юрми воїнів бігли до будинку вождя ашанті й хрипкими голосами кликали його і Сінара. Вони всі разом намагались боронитися, захищаючи входи до будинку Магмау, але даремно — не допомогла й мужність чужоземних вождів, які відчайдушно билися й надихали воїнів комбу-манесів.

Куля прошила серце Магмау, і він упав на землю. Така сама доля спіткала й більшість його товаришів.

Сінар бився до кінця, мужньо боронячи Най та власне життя, аж поки ватаг камбесів, піднявши в правіці закривавлену голову французького місіонера, крикнув йому:

— Здавайся, і я подарую тобі життя!

Тоді Най простягла руки, щоб цей воїн зв'язав їх. Вона знала, що чекає на неї. Впавши перед переможцем, вона заволодала:

— Не вбивай Сінара, я — твоя рабиня.

Але Сінар упав на землю, поранений ударом шаблі в голову, і його зв'язали так само, як і її.

Розлючені переможці вдерлися до будинку. Погамувавши зрештою жадобу крові, вони заходилися зв'язувати бранців і грабувати.

Відважні комбу-манеси заснули під час бенкету й не прокинулися зовсім... або ж прокинулися рабами.

І ось тепер уже не переможці й переможені, а господарі й раби вийшли на берег Гамбії. В її плесі відбивалися спалахи згарища, що догоряло. Камбеси квапились посадовити в каное багато захоплених бранців. Та тільки-но ці каное відчалили від берега, як пролунав оглушливий рушничний залп: загін комбу-манесів, хоч і пізно вступивши в бій, захопив зненацька останнє каное, що відпливало, і ворожі тіла спливали на поверхні плеса.

Вже розвиднялося, коли каное переможців причалили до правого берега. Частина воїнів лишилася в них, інші висадили на землю бранців і повели під вартою в глиб лісу, туди ж відступали після битви й бойові загони.

За всі довгі години дороги до морського узбережжя Най жодного разу не підійшла до Сінара, і він бачив, як без угаву по її обличчю котилися сльози.

Через два дні, рано-вранці, коли сонце ще не розігнало останні нічні тіні, Най та інших бранців привели на узбережжя. А за день до цього її розлучили з чоловіком. Біля берега на бранців чекали кілька каное, а далеко в морі, що дибалося під поривами свіжого вітру, біліли вітрила бригантини.

— Де Сінар? Чому він не з нами? — запитала Най у одного з вождів, ув'язнених разом з нею, ідучи до каное.

— Його відправили вчора, — відповів вождь, — певне, він уже на вітрильнику.

Опинившись на бригантині, Най намагалася розшукати Сінара серед бранців, якими був переповнений трюм. Гукала на нього, але ніхто не озивався. Вона знову й знову озиралась довкола. Ім'я коханого з плачем виривалось з її грудей, і зрештою вона впала ниць, наче скошена билинка.

Опритомніла вона на палубі вітрильника від цього жахливого, що підірвав її останні сили, сну й помітила, що довкола простелилася тільки туманна морська далина. Най навіть не попрощалася з рідними горами.

Усвідомивши всю глибину свого горя, вона розплачливо заридала, але якийсь білий з екіпажу грубо примував на неї, а коли вона звернулась до нього з гнівними словами, які можна було зрозуміти з виразу її обличчя, він шмагонув її батогом і... Най знову знепритомніла.

Вони пливли багато днів. Якось уранці Най разом з іншими рабами сиділа на палубі. Капітан дозволив їм дихати свіжим повітрям, мабуть, побоюючись, щоб хтось не помер від пошесті, яка почалася серед бранців. Почувся крик матросів: «Земля!»

Най підвела голову з колін і побачила далеко на обрії темно-синю смугу. Через кілька годин бригантина зайшла до порту на Кубі, де мали висадити частину бранців. Жінки, розлучаючись з донькою Магмау, ридали й обіймали її ноги, чоловіки прощались, уклякши на коліна й не намагаючись приховувати сліз. З Най лишилося дуже мало людей, і вони почували себе майже щасливими.

Наступного дня, заповнивши трюми новим вантажем, бригантина вирушила в море. Далі плисти було ще важче через несприятливу погоду. Збіг цілий тиждень, і якогось вечора капітан, оглядаючи трюми, побачив, що двоє з відібраних ним найкремезніших рабів лежать мертві. Один з них сам наклав на себе руки й тепер лежав увесь залитий кров'ю, що цебеніла з рани: в його грудях стирчав морський кинджал, підібраний, либонь, на палубі. Другий помер від лихоманки. З обох зняли кайдани, якими вони були прикуті до загального ланцюга, і невдовзі Най побачила, як матроси витягли трупи й пожбурили в море.

З Най лишилися тільки одна рабиня та трое вождів з племені комбу-манесів; і з цих останніх друзів іще

один помер того ранку, коли вони наближалися до берега. Цей берег, як почувла Най, називався Дар'єн. Бригантина, яку гнав по морю дужий північний вітер, увійшла в затоку і неподалік від Пісісі кинула якір.

Настала ніч, і капітан наказав посадити в шлюпку Най та трьох рабів, що залишились, сів сам і показав матросам плисти просто на вогник, який миготів на березі. Незабаром вони дістались до суходолу. Перш ніж висадити рабів, їм зв'язали руки одним мотузком, і один з матросів повів їх угору крутою стежкою. Коли вони дійшли до певного місця, капітан свиснув, мовби подаючи комусь умовний сигнал, а потім усі пішли далі. Через якийсь час він знову свиснув, йому відповів такий самий свист, і тоді вони побачили будиночок, що причаївся серед густих, кронистих дерев. На галереї будиночка стояв білий чоловік, однією рукою він підняв ліхтар, а другу приклав дашком над очима, придивляючись до мандрівників, що наближались. Несамовитий гавкіт величезних собак примусив їх зупинитись. Господар і служники втихомирили собак, і капітан піднявся по встановлених на підпорках східцях. Він обнявся з господарем і завів з ним розмову: очевидно, вони говорили про рабів. Капітан раз по раз показував на них рукою. Рабам наказали також піднятися по східцях. Цієї миті на галерею вийшла досить-таки гарна біла жінка, з якою капітан тепло привітався. Господар дому, оглянувши трьох супутників Най, залишився не дуже задоволений ними, але, подивившись на неї, він одразу ж повернувся до білої жінки й заговорив з нею милозвучнішою мовою, ніж та, якою він розмовляв з капітаном. Ця мова видалася ще приємнішою на вустах жінки, і Най з вдячністю прочитала в її очах співчуття.

Господар дому був ірландець на ймення Вільям Сардік, що поселився два роки тому на березі затоки Ураба́, неподалік від Турбо, а дружина його, що її, як зрозуміла Най, звали Габрієла, виявилась креолкою родом з Картахени.

XLIII

У ті часи в Чокі́ було багато золотих копалень. Коли зважити на примітивні способи розробок, видобуток золота вважався досить великим. На цю роботу

господарі посилали партії рабів. Чимала частина чужоземних товарів, що споживалися в Кауці, а також ті, що призначалися для продажу в Чоко, доставлялися по річці Аtrato. Комерсанти-імпортери постійно відвідували ринки Кінгстона й Картахени. В Турбо було збудовано склади.

Отже, неважко зрозуміти, як мудро вибрав Сардік місце для свого усамітненого пристановища: він вів комісійні оборудки з негоціантами — скуповував золото, вимінював в узбережних жителів черепахові панцирі, кокосові горіхи, хутро, какао й каучук за сіль, спиртне, порох, зброю й дешеві витребеньки. Все це, не кажучи вже про вигоди від сільського господарства, було досить прибуткове, і він міг втішати себе надією повернутися багатієм до рідного краю, звідки приїхав злидарем. Чимало підсобляв йому брат Томас, який поселився на Кубі,— капітан работоргівельного судна.

Бригантина, вивантаживши товари, привезені з Африки, й ті, що їх узяла на борт у порту Гавани, завантажилася місцевими виробами, що їх заготував Вільям упродовж кількох місяців. Служники контрабандистів з величезною обережністю проробили все за дві ночі, і капітан зібрався відпливати.

Цей грубий чоловік, що був такий немилосердний до товаришів Най, почав ставитися до неї самої шанобливіше від того дня, коли, шмагонувши бідолашну рабину батоном, побачив, як вона знепритомніла біля його ніг. Най зрозуміла, що капітан готується відпливати, і не могла стримати стогону й ридань на думку, що цей чоловік незабаром знову побачить африканський берег, звідки її силоміць вивезли. Вона впала перед ним навколішки, стала цілувати йому ноги і, в нестямі думаючи, що він може зрозуміти її, благала:

— Не залишай мене саму тут, я стану твоєю рабиною, ми розшукаємо Сінара, і ти матимеш двох рабів... Ти — білий, ти плаваєш по морях, то дізнаєшся, де зараз Сінар, і ми розшукаємо його... Ми поклоняємось тому самому богові, що й ти, і будемо вірні тобі, тільки ніколи не розлучай нас.

Най була прекрасна у своїй скорботній нестямі. Капітан мовчки дивився на неї, на його вустах з'явилася глумлива посмішка, яку не змогла приховати навіть густа руда борода, по обличчю пробігла лиховісна

тінь, а очі зблиснули, наче в шакала, що обнюхує самницю. Зрештою, взявши її руку й притиснувши до грудей, він пояснив на мигах, що коли вона кохатиме його, то вони попливуть разом.

Най гордо, наче королева, звелася на ноги, повернулась і вийшла до сусідньої кімнати. Там її зустріла налякана Габріела і, знаком наказавши мовчати, повела за собою. Креолка пояснила, що Най учинила добре, і обіцяла ніжно любити її, кивнувши на небо й розп'яття. Як же вона здивувалася, коли Най упала навколішки перед розп'яттям, ніби благала всевишнього дати їй те, в чому відмовляли люди.

Минуло півроку. Най поволі починала розуміти іспанську завдяки наполегливості Габріели, що навчала її своєї мови. Габріела довідалася, як африканка навернулася до християнської віри, і те, що їй пощастило зрозуміти з розповіді Най, ще більше заприязнило її з бідлашною жінкою. А на очах дочки Магмау майже ніколи не висихали сльози: тільки-но Най чула щебет американської пташки, що нагадувала пташку з її батьківщини, або бачила квітку, схожу на ті, що ростуть у лісах Гамбії, вона знову гірко ридала. Коли ірландець ненадовго виїздив з дому, Габріела дозволяла Най ночувати в себе у кімнаті й часто чула, як та кликала уві сні батька або чоловіка.

Най прощалася з кожним із своїх товаришів, і в бідлашної рабині розривалося серце з розпуки. Зрештою настав день прощання з останнім із них. Саму Най не продавали й поводитися з нею не так жорстоко, як з іншими; сердешна Най чекала дитини, і господар сподівався продати її вигідніше, коли вона народить. Зажерливий контрабандист торгував кров'ю вождів.

Най вирішила, що Сінарова дитина ніколи не буде рабом.

Якось, коли Габріела розповідала їй про небеса, вона спитала зі щирістю дикунки:

— А якщо діти рабів помирають хрещеними, вони можуть стати ангелами?

Креолка здогадалась про жахливий задум Най і вирішила розповісти їй, що в цій країні її син може стати вільним, коли йому виповниться вісімнадцять років.

Най тільки з жалем проказала:

— Вісімнадцять років!

Через два місяці вона народила сина й попрохала одразу ж охрестити його. Як тільки Най поцілувала своє немовля, вона зрозуміла, що бог послав їй велику радість. Вона стала матір'ю Сінарового сина; її серце сповнилося гордості, й на вустах знову розквітла усмішка, що, здавалося, назавжди зникла з її обличчя.

Саме тепер у Сардіка зупинився перепочити перед нелегким плаванням по Атрато молодий англієць, який повертався з Антільських островів у гірські краї Нової Гранади. Він привіз із собою прекрасну трирічну дівчинку, яку, мабуть, дуже любив.

Це були мій батько й Естер, що тільки починала звикати до свого нового імені — Марія.

Най зрозуміла, що в дівчинки немає матері, і перейнялась до неї особливою ніжністю. Мій батько спершу боявся довіряти дитину негритянці, хоча Марія жвавішала тільки тоді, коли сиділа на руках у рабині або гралася з її сином. Але Габріела заспокоїла батька, розповівши все, що знала про дочку Магмау, і ця розповідь розчулила чужинця. Він одразу ж зрозумів, якої необережності припустилася дружина Сардіка, сказавши йому, коли привезли африканку до Нової Гранади. Річ у тім, що з 1821 року закони країни забороняли ввезення рабів: отже, і Най, і її син були вільними людьми¹. Проте він вдав, що не помітив необережності Габріели, і вирішив вичекати слушної нагоди, щоб попросити Вільяма продати йому Най.

Тим часом у домі Сардіка з'явився якийсь північно-американець. Він повертався на батьківщину, продавши в Сітарá привезене ним борошно, і вичікував прибуття до порту кораблів з Картахени, які теж мали привезти крам для мого батька. Най сподобалась цьому янкі, й він сказав за обідом Вільяму, що хотів би повезти з собою гарненьку рабiniu в подарунок дружині. Вільям згодився продати Най, і американець, поторгувавшись цілу годину, заплатив ірландцеві за рабiniu сто п'ятдесят золотих кастельяно.

Най дізналася від Габріели, що її продали, і побачила жалюгідну купку золота, яку білі важили в неї на

¹ Закон, ухвалений 1812 року, не скасовував рабства взагалі, а тільки забороняв ввезення нових рабів.

очах,— це була плата за рабину. Най лише прикро всміхнулася на думку, що її виміняли за жменьку золота. Габріела не приховувала від неї, що в тій країні, куди повезуть Най, її син буде рабом.

Най сприйняла слова Габріели байдуже, але надвечір, перед заходом сонця, коли мій батько, тримаючи за рученя Марію, прогулювався по березі моря, вона підійшла до нього, пригортаючи до грудей свого синочка. Батька приголомшили той смуток і несамопитий гнів, що їх виражало її обличчя. Впавши навколішки, Най сказала каліченою іспанською мовою:

— Я знаю, в тій країні, куди мене везуть, мій син буде рабом. Якщо ти не хочеш, щоб я задушила його цієї ночі, то купи мене, і я ціле життя служитиму тобі й любитиму твою доньку.

Мій батько все залагодив за гроші. Підписавши з північноамериканцем нову купчу на досить вигідних для того умовах, батько дописав до контракту кілька рядків і простяг його Габріелі, щоб вона прочитала вголос для Най. У додатку до купчої він відмовлявся від права власності на Най та її сина.

Янкі, вражений вчинком англійця, спитав:

— Не можу зрозуміти вашої поведінки. Що виграє ця негритянка, ставши вільною?

— Річ у тім,— відповів батько,— що мені потрібна не рабиня, а нянька, котра любитиме мою крихітку.

І, посадовивши Марію на стіл, за яким щойно писав, він, її рученятами, передав папір Най, а сам сказав Сінаровій дружині таке:

— Зберігай це повік. Ти вільна й вирішуй сама, хочеш залишитись тут чи поїхати й поселитись разом з моєю дружиною та дітьми в тому чудовому краю, де всі ми живемо.

Най узяла вольну з Маріїних рученят і, піднявши дівчинку на руки, обцілювала її. Потім схопила руку мого батька, доторкнулась до неї губами і, обливаючись слізьми, піднесла її до губів свого сина.

Так з'явилися в домі моїх батьків Фелісіана та Хуан Анхель.

Через три місяці Фелісіана знову погарнішала і, змирившись, наскільки це було можливо, зі своєю долею, жила вже разом з нами. Мати її полюбила й завжди ставилась до неї особливо тепло й поштиво.

Останнім часом, коли Фелісіана стала хворіти, вона попросилася жити в Санта-Р., де доглядала за садком і молочарнею. Але найбільше вона любила, коли ми з батьком приїздили з гір на рівнину.

Ще дітьми ми з Марією на знак вдячності за любов і ласку Фелісіани, горнучись до неї, називали її Най, та невдовзі помітили, що це ім'я викликає в неї смуток. Якось, сідючи ввечері біля мого ліжечка, вона розповіла мені одну зі своїх фантастичних казок, а відтак надовго замовкла, і мені здалося, що вона плаче.

— Чому ти плачеш? — спитав я.

— Коли ти виростеш, — лагідно й ніжно сказала вона, — і багато подорожуватимеш, то візьмеш із собою мене й Хуана Анхеля, гаразд?

— Так, так, — відповів я захоплено. — І ми поїдемо до того краю, де живуть прекрасні принцеси з твоїх казок... ти мені їх покажеш... А як називається той край?

— Африка, — відповіла Най.

Тієї ночі мені снилися золоті палаци й звуки чарівної музики.

XLIV

Священик причастив Фелісіану, що помирала. Залишивши біля її ліжка лікаря, я осідлав коня і поїхав до села підготувати все до похорону й відправити того фатального листа панові А.

Коли я повернувся, Фелісіана мала трохи бадьоріший вигляд, і в лікаря з'явилася деяка надія. Фелісіана розпитала мене про кожного члена сім'ї і, назвавши Марію, мовила:

— Побачити б мені її перед смертю! Я попросила б її опікуватись моїм сином!..

І, мовби вибачаючись переді мною за ту перевагу, яку вона надала Марії, докинула:

— Коли б не ця дівчинка, що було б з ним і зі мною...

Ніч була для хворої вельми тяжка. Наступного дня, о третій годині, лікар зайшов до мене й сказав:

— Сьогодні вона помре. Як звали її чоловіка?

— Сінар.

— Сінар! Он воно що! Весь час у маренні вона вимовляла це ім'я.

В мене зовсім не було бажання розповідати лікареві зворушливу історію Най, і я подався до її кімнати.

Лікар мав рацію: вона помирала, і уста її шепотіли одне й те саме ім'я, яке нічого не означало ні для служниць, що оточили її, ні для її сина.

Я нахилився, щоб вона могла мене почути.

— Най! Най!

Вона розплющила очі, що вже гаснули.

— Ти впізнаєш мене?

Вона ледь помітно похитала головою.

— Хочеш, я помолюсь за тебе?

Знову вона легенько кивнула головою.

О п'ятій годині я велів забрати Хуана Анхеля від смертного ложа матері. Її колись прекрасні очі померкли й запали, ніс загострився, тонко окреслені, хоч і повні, уста запеклись від гарячки, зуби втратили свій блиск. Ослабленими руками Най судомно притискала до грудей розп'яття й марно намагалася повторити за мною ім'я Ісуса, єдиного, хто, як вона вірила, міг звести її з чоловіком.

Уже споночило, коли Фелісіана сконала.

Після того як служниці обрядили її і, поклавши в труну, накрили білою плащаницею, труну підняли на чорний стіл за чорною запоною, на різках якого горіли чотири свічки. Хуан Анхель, охрипши від ридань, стояв в узголів'ї домовини й обливав слізьми чоло матері.

Я наказав старшому служникові покликати на ніч усіх інших рабів читати молитви. Вони прийшли в сумному мовчанні; чоловіки й діти прилаштувались на галереї; жінки вклякли на коліна довкола труни; вікна кімнати виходили на галерею, і всі могли молитися разом.

Коли молитви було прочитано, одна з рабинь затягла першу строфу пісні, сповненої скорботного смутку, — несамовиту тугу раба, що молиться. Решта підспівували хором, і дзвінкі ніжні голоси жінок та дітей зливалися з низькими голосами чоловіків.

Я запам'ятав кілька строф тієї пісні:

Сумно, тяжко у темниці
Цілий вік свій вікувати —
Тут за ґратами не гріють
Чорні стіни каземату.

Дзвонять день і ніч кайдани,
А я нишком сльози витру —
В цій страшній глухій неволі
Навіть не почуєш вітру.

Я помру, не вздрівши більше
Гір моєї батьківщини,
І залишусь спочивати
В тихім гаї на чужині.

Лунала скорботна пісня, при світлі поховальних свічок блищали сльози, що котилися по обличчях, і я теж не зміг стримати сліз.

Майже всі раби розійшлися, кілька жінок залишились молитися по черзі цілу ніч, і двоє чоловіків збивали мари, на яких понесуть труну до села.

Стояла пізня ніч, коли мені нарешті вдалося вкласти в ліжку розбитого горем Хуана Анхеля. Я також приліг у своїй кімнаті, але голоси жінок, що молилися, і удари мачете, якими рубали бамбук для марів, будили мене, тільки-но я заплющував очі.

О четвертій годині Хуан Анхель іще спав. Восьмеро чоловіків підняли мари й вирушили в дорогу, я пішов з ними. Я звелів управителю Іхінію тримати хлопчика вдома до мого повернення: мені хотілося позбавити його болісного прощання з матір'ю.

Ніхто з тих, хто йшов за труною Фелісіани, не проронив і слова. Їм на дорозі зустрічалися селяни, що везли на ринок продукти, і цих селян дуже дивувала така мовчанка. За місцевим звичаєм, сільські жителі не сидять біля небіжчика, а влаштовують бридку пиятику в ті ночі, коли родичі й сусіди збираються в домі скорботної родини нібито помолитися за упокій душі.

Коли скінчилася заупокійна служба, ми понесли домовину на кладовище. Могили вже викопали. Біля кладовищенської брами нас наздогнав Хуан Анхель — вислизнувши з-під нагляду Іхінію, він прибіг провести матір.

Труну поставили на краю ями, але хлопчик обхопив її руками й не давав опустити в землю. Мусив втрутитись я: обійнявши Хуана Анхеля й витираючи йому сльози, я сказав:

— Твоєї матері тут уже нема. Вона тепер на небі, й бог не простить тобі твого розпачу.

— Я залишився сам! Зовсім сам! — повторював сердега.

— Ні, ні,— вмовляв я його,— з тобою я, я дуже люблю тебе й завжди любитиму. З тобою Марія, моя мати, Емма... Всі ми постараємося замінити тобі твою матір.

Труну з тілом опустили в яму. Один з рабів кинув на неї перший заступ землі. Хуан Анхель, нетямлячись, накинувся на нього й вирвав з його рук заступ; усі ми заціпеніли від жаху.

Того дня, близько третьої години, поставивши хрест на могилі Най, ми з її сином вирушили знову в гори.

XLV

Минуло кілька днів, і смуток, що гнітив мою матір, Емму й Марію після смерті Фелісіани, починав розвіюватись, хоча ми постійно згадували її і розмовляли про неї. Всі ми намагались утішити Хуана Анхеля своїм піклуванням і любов'ю, адже це було те найкраще, що ми могли зробити для його матері. Батько пояснив хлопчиків, що він вільна людина, і хоча за законом повинен лишатися до певного віку під його опікою, може вважати себе просто служником у нашому домі. Маленький негр уже дізнався про мій від'їзд і сказав, що найбільше йому хотілося б провести мене, тож батько й пообіцяв виконати його прохання.

Незважаючи на розмову, що відбулася ввечері перед моєю поїздкою до Санта-Р., взаємини мої з Марією не змінилися: примара таємниці й далі огортала наше кохання. Нам вряди-годи щастило погуляти вдвох між квітниками й у садку. Тоді Марія забувала про нашу майбутню розлуку, вона гралася й бігала довкола, збираючи квіти у фартушок, а потім показувала їх мені й примушувала вибирати найгарніші для моєї кімнати; щоправда, інколи вона відбирала їх назад у мене, вдаючи, ніби вони потрібні їй для завітчення молитовні. Я допомагав їй поливати її найулюбленіші рослини, а вона при цьому підкачувала якомога вище рукави, оголюючи свої чудові руки й не здогадуючись, що я милуюся ними. Ми сідали на краю урвища в заростях деревника й дивилися на бурхливу течію річки, що петляла по кам'янистому ложу в глибині зеленої долини. Марія любила показувати мені, як у хмарах,

осіяних зблисками вечірнього сонця, виникають сплячі леви, велетенські коні, руїни замків з яшми й бірюзи, і з дитячим захопленням раділа, вигадуючи ці дива.

Та коли якась дрібниця нагадувала нам про майбутню нашу розлуку, Марія не відбирала в мене своє ручення і, зупинившись, шукала затуманеним поглядом відповіді в моїх очах.

Якось увечері — цей щасливий вечір навіки запам'ятається мені! — багряні відблиски призахідного сонця змішувалися на ніжно-ліловому небі з блідим промінням місяця, що сховався; проміння це було схоже на світло лампи під алебастровим абажуром. Вітерець пустотливо спускався з гір на долину; птахи поспішали до своїх гнізд поміж густого листя. Ми повільно йшли садком, Марія тримала мою руку в своїх, а пасма її волосся, що їх розвихрював вітерець, раз по раз торкались мого чола. Вона схилила голову мені на плече, і ми обоє мовчали. Раптом наприкінці алеї посеред трояндових кущів Марія зупинилась і, зиркнувши на вікно моєї кімнати, сказала:

— Ось тут це сталося, я була вдягнена... ти пам'ятаєш?

— Повік, Маріє, повік пам'ятатиму!.. — відповів я, цілуючи її руку.

— Розумієш, тієї ночі я прокинулась, неспроможна погамувати свій трепет: мені приснилося, що ти цілуєш мені руку, як зараз... Бачиш цей недавно посаджений трояндовий кущик? Якщо ти мене забудеш, він не розквітне, а як будеш завжди вірний мені, він подарує найгарніші троянди, і я принесу їх Пречистій Діві, адже це вона подасть мені знак, що ти й далі кохаєш мене.

Я всміхнувся, розчулений такою ніжністю й щирістю.

— Та невже ти не віриш у це? — поважно спитала Марія.

— Гадаю, Пречистій Діві не треба буде так багато троянд.

Ми підійшли до мого вікна. Тут Марія забрала в мене свою руку і, оперезавши стан шаллю, нахилилась над струмком, що протікав поряд. Зачерпнувши в пригорщі води, вона вклякла біля моїх ніг на коліна й полила з рук крихітний паросток.

— Це пагін гірської лілії.

— То ти посадила її тут?

— Так, бо...

— Знаю, знаю. Але сподівався, що ти забула.

Її розпущене волосся спадало до самого долу, і кілька пасем заплутались під вітром у трояндовому кущі.

— А знаєш, чому ти знайшла тоді тут букет лілій?

— Ще б пак! Бо комусь спало на думку, ніби я не хочу більше ставити йому квіти на стіл.

— Поглянь на мене, Маріє.

— Навіщо? — запитала вона, не відриваючи очей від паростка, мовби уважно вивчала його.

— Кожна лілія, яка виросте тут, буде жорстоким докором за кожну мить сумніву. Хіба я знав, що гідний... Давай посадимо лілії якомога далі від цього місця.

Я вкляк поряд з нею на одне коліно.

— Ні, добродію, ні! — відповіла Марія занепокоєно й прикрила паросток обома руками.

Я підвівся із землі і, схрестивши руки, почав чекати, поки вона робила чи вдавала, що робила свою справу. Марія крадькома зиркнула на мене і, зрештою розсміявшись, підвела осяяне радістю обличчя в нагороду за свою вдавану суворість.

— Отже, ти дуже розгнівався, правда ж? Зараз розповім вам, добродію, навіщо мені потрібні лілії, що виростуть з цього пагону.

Спершись на мою руку, Марія хотіла підвестись, але знову впала навколішки: її не пускало волосся, що заплуталось у трояндовому кущі; ми вивільнили його, і коли вона, поправляючи зачіску, труснула головою, я помітив у її очах якийсь новий вираз. Узявши мене під руку, вона мовила:

— Ходімо. Вже вечоріє.

— Тож навіщо ці лілії? — спитав я, поки ми повільно підіймались по галереї.

— Навіщо потрібні троянди з молодого куща, ти вже знаєш, так?

— Знаю.

— Отож і лілії — майже для того самого.

— Не розумію.

— Тобі хотілося б у кожному моєму листі отримувати пелюстку цієї лілії?

— О, так!

— Ці пелюстки замінять слова, які не завжди можна написати, а інколи й надто важко придумати, адже

ти так і не навчив мене гарно писати листи... А крім того, звісно...

— Що звісно?

— Ми обоє винні.

Марія замовкла, намагаючись притолочити своїми вишукано взутими ніжками сухе листя, що його приніс на алею вітер, а потім тихо додала:

— Я не хочу йти завтра в гори.

— Але ж Трансіто може образитись на тебе. Ось уже цілий місяць, як вона вийшла заміж, а ми жодного разу не були в неї. І чому ти не хочеш?

— Тому що... А просто так. Скажи, що ми дуже зайняті підготовкою до твого від'їзду... або ще щось... Хай вона прийде сюди разом з Лусією в неділю.

— Що ж, гаразд. Постараюся повернутись якомога раніше.

— Так, так. Тільки не треба ніякого полювання.

— А це вже нова умова. І Карлос сміятиметься, коли довідається, що ти її мені поставила.

— Хто ж йому про це розповість?

— Либонь, я сам.

— Навіщо ж?

— Щоб розважити його за невдалий постріл в оленя.

— І справді. З ягуаром, певне, було б зовсім інакше, Карлос його просто перелякався б.

— Ти ж не знаєш, що в Карлосовій рушниці, коли він стріляв, був набій без кулі. Брауліо викинув її.

— А чому Брауліо таке прийшло в голову?

— Щоб поквитатися. Карлос і пан де М. поглумилися того дня над собаками Хосе.

— Брауліо недобре вчинив, чи не так? Зате оленя лишилося живе. Бачив би ти, як воно любить мене. Я навіть Майо примусила полюбити його, вони тепер частенько сплять поряд. Воно таке чудове! Певне, за ним дуже плаче його мати!

— Що ж, тоді випусти його, хай іде собі.

— А вона й досі шукає його в лісі?

— Гадаю, вже ні.

— Чому?

— Брауліо запевняє, що олениця, яку він невдовзі застрелив у тій самій ущелині, звідки вибігло оленя, й була його мати.

— Ох! Що він за людина!.. Ніколи більше не забувай оленів.

Ми піднялись на галерею, і Хуан, простягнувши рученята, кинувся назустріч Марії. Вона взяла його на руки й понесла, а він одразу ж похилив сонну голівку на її біло-рожеве, як перламутр, плече, красу якого іноді не могли приховати ні шаль, ні пишні волосся.

XLVI

Ополудні наступного дня я вже повертався з гір. Сонце, що стояло в zenіті на безхмарному небі, кидало вогненне проміння, наче прагнуло спалити все, що не могло сховатися під кронами дерев. Дерева огорнула тиша: жоден листок не шелестів на гілках, жоден птах не залопотів крильми. І тільки коники-стрибунці безугавно прославляли сонячний день — красу грудня; прозорі струмки бурхливо перетинали стежинки, шукаючи для себе сховку під тамариндами або сливами й зникали в густих заростях м'яти. Здавалося, долину й гори осявало сліпуче світло, що відбилося від величезного дзеркала.

Вслід за мною спускались Хуан Анхель і Майо. Я ще здалеку побачив Марію, вона йшла разом з Хуаном і Естефаною. Собака кинувся до них і, скавулячи, застрибав довкола, бурхливо виявляючи свою радість; Марія розгублено шукала мене очима й нарешті побачила, як я перестрибнув через садову огорожу. Я попростував до неї. Її напіврозпущені коси безладно спадали на шаль і білу спідницю; лівою рукою вона підбирала поділ, а правицею обмахувала обличчя гілкою чебрецю.

Коли я підійшов привітатись, вона вже сиділа під помаранчевим деревом на розстеленому Естефаною килимі.

— Яке сонце! — вигукнула Марія. — Тобі слід було б повернутися раніше...

— Неможливо було.

— Це майже завжди неможливо. Хочеш, скупайся, а я зачекаю.

— Ні, що ти!

— Коли не хочеш тільки тому, що в басейні чогось бракує, то я можу принести.

— Троянди?

— Так. Коли ти прийдеш, вони вже будуть тут.

Хуан грався, розгойдуючи гілку з помаранчами, що звисла майже до самого моріжка, потім укліяк перед Марією навколішки, щоб вона розстебнула на ньому сорочечку.

Цього дня я приніс величезний букет лілій. Крім тих, що їх дали мені Трансіто й Лусія, я багато ще назбирав по дорозі; найгарніші я вибрав для Марії, а решту взяв з рук Хуана Анхеля й кинув у басейн. Марія вигнула:

— Ой, як шкода! Такі гарні!

— Русалки,— сказав я,— завжди купаються в затоках серед лілій.

— А хто ці русалки?

— Жінки, які хотіли б бути схожими на тебе.

— На мене? Де ж ти їх бачив?

— Доводилось бачити в річці.

Марія засміялась, а що я віддалявся, то вона сказала:

— Я не забарюсь, ось побачиш.

Через півгодини вона зайшла до світлиці, де я чекав на неї. Як завжди після купання, очі її блищали, на щоках з'явився ніжний рум'янець.

Помітивши мене, вона зупинилась.

— Ти чому тут?

— Знав, що ти прийдеш.

— А я — що ти чекатимеш.

Вона сіла на канапу й замислилась, а потім спитала:

— Чому так буває?

— Що?

— Що це стається завжди.

— Але ж ти не кажеш, що саме.

— Коли я замислюю, аби ти щось зробив, і ти це робиш.

— А чому я теж завжди відчуваю, коли ти повинна прийти або запізнишся? Цього не можна пояснити.

— Хотіла б я знати, якщо так буває тепер, то чи тоді, коли ти поїдеш до Європи, зможеш вгадати, що я роблю, чи зможу я відчутти, чи ти думаєш...

— Про тебе, так?

— Так. Ходімо до матері в кравецьку кімнату, а то я чекала на тебе й нічого сьогодні не зробила. Маги просила мене скінчити своє шитво до вечора.

- Ми будемо там самі?
- Але ж чому ми повинні неодмінно бути самі?
- Мені всі заважають.
- Тс!..— приклала Марія палець до губів.— Чуєш? Вони в буфетній. А ті жінки дуже гарненькі? — запитала вона, всміхаючись і сідаючи за шитво.— Як їх називають?
- О... дуже гарненькі.
- І живуть у лісах?
- На березі річки.
- Завжди у воді й на сонці? Мабуть, вони не такі вже й біленькі.
- Вони ховаються в затінку густих дерев.
- А що ж вони там роблять?
- Не знаю, що вони роблять, знаю тільки, що більше я їх не бачу.
- А чи давно тебе спіткало таке лихо? Чому ж вони не чекають на тебе? Якщо вони такі гарненькі, то ти, певне, засмучений?
- Вони такі... ні, ти не знаєш, які вони.
- Тоді поясни мені. Які ж вони?.. Ні, пане! — відрубала Марія, ховаючи під клаптем батисту, що лежав у неї на колінах, руку, яку я хотів узяти.
- Дай мені руку.
- Краще я шитиму, а ти розповідай, які вони... як їх називають?
- Зараз я тобі відкрию таємницю.
- Гаразд.
- Вони ревнують до тебе.
- Гніваються на мене?
- Еге ж.
- На мене?
- Раніше я думав тільки про них, а потім...
- Потім?
- Забув їх через тебе.
- О, тоді я можу пишатися.
- Маріїна рука тепер лежала на підлокітнику крісла, мовби чекаючи, щоб я її взяв. Марія вела далі:
- А в Європі є русалки?.. Скажи, любий, є в Європі русалки?
- Так.
- Тоді... Хтозна!
- Але ті напевне малюються й носять корсети та черевички.

Марія намагалась шити якнайкраще, але правиця її тремтіла. Розплутуючи нитку, вона нишком зиркнула на мене.

— Я знаю одного хлопця, який дуже хотів би подивитись на гарно взуті ніжки і... А квіти з басейну понесе вода.

— Це означає, що мені час іти?

— Це означає, що мені буде шкода, коли вони марно пропадуть.

— І ще щось.

— Так, правда, мені якось соромно, що нас так часто бачать удвох... Зараз придуть Емма і мати.

XLVII

Батько вирішив поїхати до міста раніше за мене, щоб залагодити деякі невідкладні справи, а також підготувати все для моєї подорожі.

Чотирнадцятого січня, напередодні його від'їзду, о сьомій вечора, після того як ми з ним попрацювали кілька годин, він наказав принести до його кімнати частину мого багажу, що його він збирався прихопити з собою. Мати пакувала валізи, присівши навколішки на килимі, Емма й Марія допомагали їй. Залишалось тільки повкладати мій одяг: Марія зібрала зі стільців кілька костюмів і, подивившись на них, спитала:

— Ці теж?

Мати, не відповідаючи, простягла по них руку і, поки вкладала, кілька разів витерла носовичком очі.

Я вийшов. Повертаючись назад з паперами, що їх треба було покласти у валізу, я побачив на галереї Марію: вона стояла, спершись ліктями на поручень.

— Що з тобою? — спитав я. — Чому ти плачеш?

— Я не плачу...

— Згадай, що ти мені обіцяла.

— Так, так, я пам'ятаю: зібратися з силами й мужньо все витримати. Якби ти міг поділитися своєю мужністю зі мною... Я ж бо не обіцяла ні тобі, ні матері зовсім не плакати. Якби вираз на твоєму обличчі не свідчив про горе ще більше, ніж мої сльози, я, либонь, не плакала б... А втім, хто їх побачить?

Я витер своїм носовичком її мокрі щічки й сказав:

— Зараз я повернусь. Зачекай на мене.

— Тут?

— Еге ж.

Вона стояла на тому самому місці. Я сперся поряд з нею на поручень.

— Поглянь,— сказала вона, показуючи на темну рівнину.— Поглянь, вечори стають дедалі сумніші. А де ж ти будеш серпневими вечорами?

Помовчавши, вона додала:

— Якби ти не приїздив... Якби ти, як цього хотілося татові, не повертався сюди до свого від'їзду в Європу...

— Так було б краще?

— Краще?.. Краще?.. І ти міг би так подумати?

— Ти чудово знаєш, що я не міг би так думати.

— Зізнаюсь чесно, а я подумала, коли тато сказав це, марячи під час хвороби. А ти — ніколи?

— Ніколи.

— Навіть у ті десять днів?

— Я кохав тебе так само, як і зараз. Але лікар і батько...

— Так, мати мені все розповіла. Як мені тобі віддячити?

— Ти вже дала мені все, що я міг просити в нагороду.

— Те, що тобі справді дороге.

— Ти кохаєш мене так само, як я кохав тебе тоді, як кохаю зараз. Дуже кохаєш...

— О, так! Хай це буде невдячність, але я кохаю тебе не у винагороду за те, що ти зробив.

І Марія ледь торкнулася чолом наших сплєтених рук.

— Раніше,— провадила вона, повільно підводячи голову,— я померла б від сорому після таких слів... Може, я чиню погано...

— Погано, Маріє? Але ж ти вже майже моя дружина.

— Я ніяк не можу звикнути до такої думки. Так довго все це здавалося нездійсненним...

— А тепер? Тепер?

— Я й уявити собі не могла, що колись ми з тобою будемо ось так... Що ти шукаєш? — спитала Марія, відчувши, як я обмацую її руку.

— Ось що,— відповів я, знімаючи з підмізинного пальця її лівої руки перстень, на якому були вигравіювані ініціали її батьків.

— Ти хочеш узяти його собі? А я не пропонувала тобі його тільки тому, що ти не носиш перснів.

— Я поверну тобі цей перстень у день нашого весілля. А поки що візьми ось цей: мати дала мені його, коли я їхав до школи. На внутрішньому боці написані наші з тобою імена. Він для мене замалий, а для тебе буде якраз, правда?

— Гаразд, але його я тобі вже ніколи не поверну. Пам'ятаю, в день від'їзду ти опустив цей перстень у потічок, тоді я роззулась і знайшла його. Мати ще так розгнівалась, бо я вся намокла.

Нараз якась тінь, чорніша за Маріїне волосся, майнула в нас перед очима. Марія глухо скрикнула і, затуливши обличчя руками, з жахом промовила:

— Чорний птах!

Затремтівши, вона схопилась за мою руку. Трепет переляку пробіг і по мені. Гучне лопотіння крил фатального птаха вже стихло. Марія залякла на місці. З кабінету зі свічкою в руці вийшла мати, стривожена Маріїним зойком: та аж пополотніла.

— Що сталося? — запитала мати.

— Той птах, що ми його бачили в Ефраїмовій кімнаті!

Свічка затремтіла в материній руці, але мати спокійно мовила:

— Ну, що ти, дитинко, хіба можна так лякатися?

— Ви не знаєте... але вже нічого, від серця відлягло. Ходімо звідси,— сказала вона, подивившись на мене вже заяснілими очима.

Дзвіночок кликав на вечерю, і всі попростували до їдальні. Марія підійшла до матері й прошепотіла:

— Не розповідайте татові, як я злякалась: він сміятиметься з мене.

XLVIII

Наступного ранку о сьомій годині батьків багаж уже забрали, і ми обоє сиділи за кавою в дорожніх костюмах. Я збирався провести батька до маєтку пана

де М., з яким хотів попрощатися, так само, як і з іншими сусідами. Коли привели наших верхових коней, уся родина зібралась на галереї. Емма й Марія вийшли з моєї кімнати, я мимоволі звернув на це увагу. Поцілувавши в щоку матір, батько перецілував у чоло Марію, Емму й усіх дітей, закінчивши Хуаном, який нагадав йому про обіцянку привезти маленьке сідло для його улюбленого іграшкового коника.

Перш ніж зійти зі сходів, батько ще раз зупинився перед Марією, поклав їй руку на голову, марно намагаючись зазирнути в очі, і тихенько мовив:

— Тож ми домовились, що ти будеш весела й розважлива. Чи не так, люб'язна панно?

Марія схвально похитала головою, на її сором'язливо потуплені очі набігли сльози, але вона їх одразу ж витерла.

Я попрощався до вечора. Марія стояла поряд зі мною і, поки батько сідав у сідло, непомітно для інших прошепотіла:

— Ні на хвилину пізніше п'ятої.

З усієї родини доня Херонімо вдома був лише Карлос. Він зустрів мене широкими обіймами й одразу ж почав умовляти провести з ним цілий день.

Ми оглянули цукроварню з дорогим обладнанням, але споруджену без особливого смаку й майстерності; обійшли садок — чудовий витвір пращурів — і закінчили стайнями, де стояло кілька прекрасних коней.

Коли ми курили після сніданку, Карлос сказав:

— Боюся, що тепер я вже не побачу колишньої радості на твоєму обличчі. А пам'ятаєш, як ти веселився в шкільні літа, примушуючи мене розповідати про якусь нову примху Матільди. Одне слово, якщо тебе так засмучує від'їзд, то ти з радістю залишився б удома... Хай їй грець, цій розлуці!

— Але ж ти через неї нічого не програєш, — жартував я. — Коли я повернусь, ти матимеш лікаря задарма.

— Правильно, друже. Гадаєш, я на це не розраховую? Вчись добре, аби якнайшвидше повернутись. Якщо доти мені віку не вкоротить пропасниця, яку я підчепив на цих рівнинах, то лікуватимеш мене від водянки. Нудьга тут страшенна. Всі навперейми запрошують мене провести святвечір у Бузі. Щоб відмовитись, довелося вигадати, буцімто я вивихнув щиколотку;

хай гнівається на мене вся зграя моїх двоюрідних сестричок. Зрештою доведеться підшукати собі якусь справу у Боготі, хоч би возити туди шкурки й вовняну тканину, як Емігдіо... та нагледіти собі там...

— Дружину? — урвав я його.

— Тільки поглянь на нього! Гадаєш, я не думав про це? Безліч разів! Щовечора будую сотню планів. Уяви тільки: з шостої вилежуюсь у ліжку, чекаю, коли придуть негри на молитву, потім — коли покличуть пити шоколад, і потім доводиться вислуховувати нескінченні розмови про корчування, розчищення й садження цукрової тростини... А вранці запах тростинних вичавок б'є в ніс, і всі мої повітряні замки розвіюються, як дим.

— Але ж ти можеш читати!

— Що читати? І з ким поговорити про прочитане? З цим телепнем управителем, який з п'ятої вечора вже позіхає?

— Отже, ясно: тобі конче треба оженитися, ти знову думаєш про Матільду й хочеш привезти її сюди.

— Саме так. Відтоді як я зрозумів, що зробив страшну дурницю, зібравшись одружитися з твоєю троюрідною сестрою (хай простять мене господь і вона), мені з голови не виходить ця думка. Але знаєш, чим це скінчилося? Я насилу зміг собі уявити, що Матільда стала моєю дружиною й живе в нашому домі, а тоді аж розреготався, коли подумав, що станеться з нею бідолашною.

— Але ж чому?

— Друже, Матільду не можна відривати від Боготи, як хрестильницю церкви Сан-Карлос, як пам'ятник Болівару, як швейцара Ескамілью. Адже вона загине, коли її пересадять на інший ґрунт. І як я зможу запобігти цьому?

— Постарайся, аби вона покохала тебе назавжди. Забезпеч їй усілякі зручності, вишукані розваги... зрештою, ти багатий і задля неї схочеш узятись до діла. А потім, хіба вона бодай раз у житті бачила такі рівнини, ліси й річки? Хіба можна побачити їх і не полюбити?

— Ну, ти вдався до поезії. А мій батько й усі ці селяки? А мої тітоньки зі своєю пихою і лицемірством? А ця самотність? А спека?.. І ще дідько його знає що?..

— Заспокойся,— урвав я його, засміявшись.— Не бери все так близько до серця.

— Гаразд, облишмо це. Краще якомога швидше повертайся лікувати мене. А коли ти повернешся, то одружишся з панною Марією, чи не так?

— З божої ласки...

— Хочеш, я буду твоїм дружкою?

— З радістю.

— Широ дякую. Отже, домовились.

— Скажи, щоб привели мого коня,— попросив я після нетривалої мовчанки.

— Ти вже їдеш?

— Мені дуже шкода, але вдома чекають на мене. Розумієш, нам незабаром доведеться розлучатись... А я ще повинен попрощатися сьогодні з Емігдіо й моїм кумом Кустодіо, всі вони живуть не так близько.

— Ти їдеш точно тридцятого?

— Так.

— Залишилося тільки два тижні. Що ж, не затримуватиму тебе. Зрештою, ти насміявся зі мною донеохочу, хоч і сьорбнув чимало нудьги.

Ні Карлос, ні я не могли приховати, з якою прикрістю ми розлучаємось.

Переїздячи вбрід Амайміто, я почув, як хтось на мене гукнув. Це був мій кум Кустодіо. Він виїхав з лісу верхи на буланому коні, в сідлі з високою лукою. Був він у синій смугастій сорочці, закасаних до колін штанях і широкій куртці з розпірками вздовж стегон. Слідом за ним їхав на буланій шкапі, що зігнулася під тягарем літ і в'язок бананів, недоумкуватий хлопча, який виконував на фермі обов'язки і свинопаса, і пташника, і садівника.

— Сам бог звів нас, кумоньку,— сказав, під'їздячи до мене, Кустодіо.— Якби я не гукнув вас, то ми й не побачилися б.

— Ні, я саме до вас і їду, куме.

— От маєш! А я ледь не забрів був у хаші сельви, шукаючи мула. Коли б я не пройшов випадково лощиною і не помітив стерв'ятників, то й досі ходив би. Я подався прямо туди, а мого сердешного мула вже до половини з'їли, навіть шкіру не вдалося здерти. Вона ж бо так знадобилася б на нові штани, ці вже хоч і зовсім викинь.

— Не побивайтесь, куме, мулів у вас чимало, ще встигнете поганяти їх з в'юками. Ідьмо.

— Турбот, пане, чимало,— сказав кум і поїхав попереду мене.— Часи настали нелегкі. Самі поміркуйте: мед — по реалу; патока — й казати нічого; цукор, якщо біленький вийде,— песо; сири — задарма; а свиням хоч увесь врожай кукурудзи згодуї — однаково, що в річку викинув. Від торгівлі вашої куми — хоч і надривається вона, бідолашна,— навіть на свічки не набереш. Вариш мило, але жоден брусок не повертає того, що на нього витрачаєш. А тут іще сторожі, ці жахливі ненажери, оббирають до нитки. Та що там казати! Ось купив я в пана, дона Херонімо, ділянку молодого бамбука,— та це ж страшний здирник! Чотириста срібних монет і десять телят на додачу заправив!

— А звідки взялись оці чотириста? Від мила?

— Таке кажете, куме! Довелось навіть скарбничку Саломе розбити, щоб розплатитися.

— А як Саломе, і далі така сама працююча?

— Як же інакше? Хрестиком вишиває — просто замилуєшся, і всім помічниця, одне слово,— викапана мати. Та скажу правду, дівчинка завдає мені чимало клопоту.

— Саломе? Вона така розумненька, така скромна!..

— Так, куме. І така добра, як ви знаєте.

— Що ж сталося?

— Ви справжній лицар і мій приятель, тож краще я вам усе розповім, ніж йти до парафіяльного священика, хоч він людина святої душі й не від світу цього. Поштовхайте тільки, я перший переїду через болото, тут треба добре стежку знати, щоб не заляпатися.

І, обернувшись до недоумкуватого хлопчини, який сонливо погойдувався, сидячи серед бананових в'язок, крикнув:

— Дивись на дорогу, йолопе, а то коли кобила застрягне, я й бананів не пошкодую, покину тебе тут.

Недоумкуватий безглуздо зареготав і щось буркнув у відповідь. Кум повів далі:

— Знаєте ви Тібурсіо, того мулата, якого виховав покійний Мурсіа?

— Чи це не той, що хотів одружитись із Саломе?

— Так, так, той самий.

— Не пам'ятаю, хто його виховав, але я його добре знаю; зустрічався з ним і у вас, і в Хосе. Ми навіть не раз полювали разом. Славний хлопець.

— До того ж має вісім добрих корів та й свиней чимало, будинок, двох непоганих коней. Адже пан Мурсія, хоч і відлякував усіх своєю суворістю, та був доброю людиною, він усе це залишив хлопцеві. Тібурсіо син тієї мулатки, через яку в бідолашного старого жовч вилилась: він її викупив у Кілічао, а вона через кілька місяців померла. Я все це знаю, бо в ті часи наймався на поденну роботу до пана Мурсії.

— Що ж сталося з Тібурсіо?

— Та я й веду до того. Отож, пане, місяців вісім тому став я помічати, що хлопець тільки й шукає нагоди забігти до нас. Невдовзі я його хитрощі розгадав і зрозумів, що йому нічого іншого не треба, аби тільки побачитися з Саломе. Сказав я про це щиросердно своїй Канделярії, а вона мені відповіла, що, мовляв, в мене весь цей час полуда була на очах, бо це вже давня казка. Яюсь суботнього вечора стою я на чатах, знаю, що Тібурсіо не пропустить своєї нагоди, і що ви думаете, дівчина, тільки-но зачувши його, біжить йому назустріч. Тоді в мене вже ніякого сумніву не лишилося... Нічого поганого я сказати не можу, чого нема, того нема. Тільки минає день за днем, а Тібурсіо й словом не прохоплюється про весілля. Тут я подумав: стільки упадав коло Саломе, йолопом буде, якщо не одружиться; вона ж не якась там голодранка, такої дружини йому ще й пошукати треба. Та нараз Тібурсіо перестав приходити, десь запропав, а Канделярія нічого не може домогтися від дочки. Мене Саломе шанує, як це й повинно бути, але мені незручно розпитувати. Ось так від самого святвечора Тібурсіо десятою дорогою обминає наш дім. Скажіть, мені здається, ви друг панича Хустініано, брата дона Карлоса.

— Та я його бачив востаннє ще тоді, коли ми дітьми були.

— Ну, якщо зголити дону Карлосу бакенбарди, то вийде дон Хустініано, вони ж бо схожі між собою, мов викапані. Гарний хлопець, нічого не скажеш, аби тільки був таким, як його брат. Не знаю, де він побачив Саломе, може, коли я укладав угоду з його батьком: хлопець приходив з ним таврувати бичків. І ось від того самого дня жоден банан не лізе мені в горло.

— Все це погано.

— Кажу вам щиру правду, хоча ваша кума, якщо дізнається про це, запевнить вас, що я скибнувся й сам

не знаю, що роблю. Але на кожную недугу повинні бути ліки. Чимало я розмірковував, поки зрозумів, що маю робити.

— Постривайте, куме. Спершу скажіть, якщо не вважатимете моє запитання нескромним, як Саломе ставиться до Хустініано?

— Дайте мені спокій, пане. Тому я й страждаю дні й ночі, немов сплю на кропиві... Куме, дівчинка впіймалася на гачок... Убити її мало... Ох, тільки потрапив би мені той гаспид до рук... Вона закохалася, синку, ось чому я й вирішив розповісти вам усе, може, ви допоможете мені вибратись з халепи.

— А чому ви вважаєте, що Саломе закохалась?

— Таке скажете! Хіба я не бачу, як у неї очі стрибають, тільки-но вглядить білого панича, як вона метушиться, коли подає йому воду або свічку,— адже він завжди мовби помирає зі спраги і тільки те й робить, що курить; отож він то по воду прибігає до нашого дому, то вогнику попросить, а недільними вечорами навідується до старої Домінги. Знаєте її?

— Ні.

— Скажу вам, вона з тих, хто вміє наврочувати. Ніхто не спроможний переконати Канделярію, що то не ця летюча миша зурочила нашу мавпочку. Пам'ятаєте, яка вона розумненька була, як вас звеселяла? А тепер сердешна весь час чухає черевце й стогне, наче дитина.

— Либонь, вона скорпіона проковтнула, куме.

— Звідки? Та її ніяк не можна було примусити щось холодне з'їсти. Повірте мені, ота чаклунка наслала на неї. Та не про це йдеться. Якось пішов я шукати кобилу й зустрів цю старушенцію на плантації гуайяви й бачу — йде вона до нас. Ну, а я завжди тримався на поготові, перехопив її і сказав: «Слухайте, бабуню Домінго, повертайте назад, тут люди працюють, а не теревені правлять. Забирайтеся звідси по-доброму, не потрібні ви мені в моєму домі». Вона затремтіла, а я, побачивши, що налякав її, одразу ж подумав: це добром не скінчиться. Бабця почала бурмотіти то се, то те. Але я негайно дав їй відсіч: «Я не такий уже телепень, як ви гадаєте,— кажу їй,— і якщо знову побачу вас тут, шкуру спущу, я не я буду, якщо не спущу!»

Обуренню мого кума не було краю. Він перехрестився й повів далі:

— Господи милосердний, прости мені! Ця негідниця зведе мене в могилу, колись не втримаюсь від гріха. Подумати лишень! Стільки сил поклав добрий чоловік, поки виростив дочку, а тепер раків пекти йому за свою улюблену дитину?

Розлючений кум, мабуть, уже ладен був розчулитись, і я поклався вхопитись за останні його слова.

— Розкажіть, як ви надумали виплутатися з цієї халепи? Бачу, справа таки кепська.

— А ось послухайте: колись ваша мати запропонувала була прислати до неї Саломе на кілька тижнів; хай, мовляв, дівчинка навчиться шити й вишивати, а Канделярії того тільки й хотілося. Та тоді не вдалося цього зробити... Адже я ще не знав вас так, як тепер!

— Куме!

— Ось вам хрест святий, кажу щирю правду. Тепер річ інша: хотілося б, щоб ваша мати потримала дівчинку в себе кілька місяців. До вашого дому той гаспид бігати не стане. Саломе візьметься за розум, а я його пошлю під три чорти. Правильно я кажу?

— Авжеж. Сьогодні ж побалакаю з матір'ю. І вона, і мої сестри будуть дуже раді. Обіцяю вам, усе залагодиться.

— Хай вам бог віддячить, куме. Якщо так, то я дам вам змогу погомоніти із Саломе віч-на-віч. Запропонуйте їй перебратися до вас, скажіть, що ваша мати чекає на неї. А потім мені розповісте, що вам удалося з неї витягти, і тоді все в нас піде, як по маслу. Та якщо вона впреться, клянусь всевишнім, і дня не мине, як я відвезу її на найгіршій шкапі до жіночого монастиря, в Қалі, куди й муха не залетить. І якщо не вийде заміж як слід, то молитиметься там і вчитиметься читати по книгах до кінця своїх днів.

Коли ми проїздили через недавно куплену кумом Кустодію ділянку, він сказав:

— Ось бачите, скарб, а не земля, такі кущі — найперша ознака доброго ґрунту. Одне погано — води немає.

— Та ви, куме, матимете стільки води, скільки вам треба,— відповів я.

— Не жартуйте. Тоді я цю землю не продав би й за подвійну ціну.

— Мій батько дозволяє вам брати воду з долішніх

лугів. Я розповів йому про ваш клопіт, і він здивувався, чому це ви раніше не звернулись до нього.

— Яка пам'ять у вас, кумоньку! І таку новину ви приберегли наостанок... Перекажіть господареві, я йому щиро вдячний; він знає, я вмю віддячувати, він може покластись на мене, я до його послуг. Канделярія буде вельми рада: води досхочу — для садка, для перегінного куба, для худоби... Уявіть собі, наш потічок наче ниточка, та й то всю воду в ньому каламутять свині мого сусіди Рудесіндо, — скільки вони шкоди завдають, не підрахувати. Одне слово, якщо хочеш, аби в домі було чисто, жени кобилу до Амайміто, бо вже краще жавель привозити, ніж брати воду з Онди — то не вода, а чистий купорос.

— Це мідь, куме.

— Може, й так.

Дізнавшись, що батько дозволяє йому брати в нього воду, Кустодію так зрадів, що примусив свого коня пройтися дивною іноходдю, якої сам його навчив.

— Чий це кінь? У нього не ваше тавро.

— Подобається вам? Це кінь кращий за мого рябого, він уже й вуздечки слухається, і рівною ступою ходить, і хвіст тримає — любо подивитись. Я його цілий тиждень виїжджував, аж рука відпадає, адже такого звіра пошукати, та й норовистий, як сам дідько... Він трохи погладшав, тож я зараз не дуже годую його.

Ми підїхали до будинку Кустодію, він підстрожив коня й спритно розчахнув браму на подвір'я. Тільки-но рипучі стулки зачинились за нами з гуркотом, від якого затремтів гребінь на солом'яному дашку, кум нагадав мені:

— Поговоріть хутенько із Саломе, спритно вивідайте про все, що можна.

— Не турбуйтеся, — відповів я, намагаючись підвести до галереї свого коня, який злякався розвішаної там білизни. Поки я збирався спішитись, кум уже встиг накинути на голову свого норовистого коня куртку й став поряд мене, притримуючи стремено й повідок. Потім прив'язав коней, зайшов до будинку, гукаючи жінок:

— Канделяріє! Саломе!

У відповідь озвалися тільки індики.

— Жодної собаки, — пробурчав кум. — Наче хап ухпив їх.

— Іду, йду! — долинув з кухні голос куми.

— Глухарі! До нас кум Ефраїм приїхав!
— Зачекайте трошки, куме! Ми тут солодкий пиріг поставили, боїмося, що підгорить!
— А куди Фермін запропав? — поцікавився Кустодію.

— Пішов з собаками дикого вепра вистежувати, — озвався дзвінкий голосок Саломе.

Вона визирнула з дверей кухні, але саме тепер кум допомагав мені скидати шкіряні штани для верхової їзди.

Хижка в Кустодію — вкрита соломою, із земляною долівкою, але дуже чистенька й недавно побілена. Довкола ростуть кавові, анонові й динні та інші дерева. Бракує тільки одного: свіжої проточної води; недаремно надія одержати її так піднесла настрої господареві.

Обстанову їдальні складали кілька табуретів, обтягнених невичиненою шкірою, ослін зі спинкою, стіл, накритий тепер накрохмаленою скатертиною, і посудна шафа з чистенькими тарілками, блюдцями й мисками різних кольорів та розмірів. Рожева ситцева завіска затулювала двері, що вели до спальні, над карнизом висіло зображення богородиці, а обабіч літографії стояли статуетки святого Йосифа та святого Антонія.

Невдовзі з кухні вийшла моя весела кругловида кума, відсапуючись від гарячого вогню й тримаючи в правій руці колотівку. Дорікнувши мені, що я зовсім забув про них, вона сказала:

— А ми із Саломе й справді чекали вас на обід.

— Чому ж бо?

— До нас приходив Хуан Анхель по яйця, тож пані й наказала йому попередити, що ви сьогодні приїдете. Покликала я Саломе з річки, вона там прала білизну, і, спитайте в неї, вона не дасть збрехати, кажу: «Ну, якщо й сьогодні кум не заїде до нас пообідати, то я вже візьму його в шори».

— Отже, на мене чекає справжній бенкет?

— Ось побачу, як вам припаде до смаку санкочо¹, яке я сама варю. Шкода тільки, воно ще не доварилось.

— Навпаки, так навіть краще! Я маю час скупатися. Ну ж бо, Саломе, — мовив я, ставши в дверях кухні, поки мої кум і кума пошепки радились у їдальні, — що ти тут мені наготувала?

¹ Санкочо — суп із зелених бананів, коріння, м'яса або риби.

— Желе й ось ще одну страву готую,— відповіла вона, не перестаючи щось товкти в ступі.— Якби ви тільки знали, як я чекала на вас...

— Це тому, що... приготувала так багато смачних страв?

— І тому теж. Постривайте хвилинку, я вмийсь, тоді зможу подати вам руку, хоча не варто було б, бо ви вже мені не друг...

Вона говорила, не дивлячись на мене, чи то жартуючи, чи то ніяковіючи, але мимоволі розтуляла в усмішці свої вологі м'які губки, блискаючи сліпучо-білими зубами; на щічках у неї палахкотів ніжний рум'янець, що надає небаченого чару обличчю метисок. Її оголені гарні руки жваво щось товкли в кам'яній ступі, стрункий стан згинався, розпущене волосся спадало на плечі, прикриваючи зборки вишитої білої сорочки. Труснувши головою, дівчина закинула волосся за спину, помила руки й, витираючи їх об боки, сказала:

— Вам подобається дивитись, як я товчу зерно в ступі? Знали б ви,— додала вона пошепки,— як мене клопоти потовкли!

Саломе стала так, щоб з кімнати її не було видно, і, подавши мені руку, мовила:

— Якби ви бодай раз навідались до нас в останній місяць, то могли б зробити мені велику послугу. Погляньте, де там мій татусь.

— Нікого там нема. А чи не можу я зараз зробити тобі цю послугу?

— Тепер — хто його знає.

— Розкажи, в чому річ. Адже ти знаєш, я все для тебе зроблю з радістю.

— Якщо я скажу «ні», то буду просто брехухою. Відтоді, як ви привели того англійського пана, що вилікував мене від лихоманки, а потім увесь час розпитували про мене, поки я одужала, я зрозуміла, що ви й справді мене любите.

— Дуже радий, що ти це знаєш.

— Я маю так багато вам розповісти, але боюсь, нічого не вийде. Я навіть дивуюся, що тут мамі нема... Чуєте, здається, вже йде.

— Ми знайдемо нагоду поговорити.

— Ох, пане! Невже ви поїдете сьогодні, а я так і не розповім вам про все!

— Тож ідете купатися, кумоньку? — спитала, за-

йшовши, Канделярія.— Зараз я принесу вам духмяне простирадло, а ви йдіть разом із Саломе та вашим хрещеником. Вони zarazом принесуть води, і Саломе поміє каструлі; адже німий їздив по банани, а після того, що треба було наготувати для вас та передати священникові, залишився тільки один глек води.

Почувши слова доброї жінки, я зрозумів, що чоловік цілком утаємничив її в свої наміри. Саломе крадькома підморгнула мені, мовби сказавши: «Ось тепер пощасть».

Я вийшов з кухні і, походжаючи по їдальні, поки жінки готували все для купання, розмірковував про те, що дарма мій кум так пильнує за Саломе: кожен батько, навіть не такий кмітливий, як він, не міг не бачити, яке звабливе її прегарне обличчя в мушках, горда постава й стрункий стан.

Мої роздуми урвала Саломе. Стоячи в дверях і намагаючи солом'яного капелюшка, вона сказала:

— Ходімо?

І, давши мені понюхати простирадло, перекинута через плече, спитала:

— Чим пахне?

— Тобою?

— Мальвою, пане!

— Хай буде мальвою.

— Просто в мене у скрині завжди повно мальви. Ходімо, не думайте, що це далеко. Ми спустимося й підемо через плантацію какао, а як вийдемо на той бік, то там уже два кроки ступити.

Фермін з каструлями та гарбузовою посудиною йшов попереду. Це й був мій хрещеник. Мені було тринадцять років, а йому два, коли я став його хрещеним батьком на прохання його батьків, які завжди відчували до мене особливу приязнь.

XLIX

Ми вже виходили з подвір'ячка позад кухні, коли кума кинула нам навздогін:

— Не затримуйтеся! Обід ось-ось звариться.

Саломе хотіла взяти на засув хвіртку, що виходила на плантацію какао, але я зробив це сам і тут почув її голос:

— Що нам робити з Ферміном? Він такий базіка.

— Сама подумай.

— Гаразд. Ось відійдемо трохи далі, я його якось одурю.

Ми ввійшли в темну тінь плантації, здавалося, їй немає кінця-краю. Чудові ніжки Саломе, що визирали з-під голубої спідниці, миготіли на чорній стежці й сухому листі. Мій хрещеник ішов позад нас, кидаючи шкаралущі какао й агвіатові зернята птахам, які щебетали в густій зелені дерев. Порівнявшись з високим букаре, Саломе зупинилась і мовила братові:

— А що, коли корови скаламутять воду? Певне, саме зараз вони пішли вгору до водопою. Єдиний порятунок — якнайшвидше відігнати їх. Біжи, братику, прожени їх і попилнуй, щоб вони не з'їли гарбуза, якого я залишила в дуплі. Тільки обережно, не розбий посуд і не загуби нічого. Ну ж бо, біжи!

Вдруге не треба було наказувати Фермінові, правда, Саломе наказала, хоч і лагідно, але рішуче.

— Ось бачите? — спитала дівчина, сповільнивши крок і невміло вдаючи, ніби знічев'я роздивляється на верхівки дерев. Потім перевела погляд на свої ноги, мовби рахувала кожен повільний крок. Я нарешті порушив мовчанку:

— Що ж з тобою сталося?

— Самі бачите, я й не знаю, як розповісти вам...

— Чому?

— Ви ж бо сьогодні якийсь сумний... а зараз аж надто поважний.

— Це тобі здалося. Ну, кажи, а то потім не зможеш цього зробити. Я теж хочу розповісти тобі дещо цікаве.

— Невже? Тоді починайте ви.

— Ні, ні в якому разі, — відрубав я.

— Он як! Ну тоді слухайте. Тільки обіцяйте — нікому ні слова.

— Авжеж.

— Так ось, Тібурсіо виявився баламутом і невірною людиною, він увесь час вигадує всілякі дурниці, аби допекти мені. Ми вже цілий місяць як посварилися, але не з моєї вини.

— Не з твоєї? Ти певна?

— Слово честі... Присягаюсь вам...

— А як він сам пояснює, чому так змінився, адже він кохав тебе?

— Тібурсіо? Непорядний він хлопець. Не кохає він мене анітрохи. Спершу я зрозуміти не могла, чого це він усе супиться, а потім здогадалась: забрав собі в голову, нібито я заграю з першим-ліпшим. Подумайте самі, як це терпіти чесній дівчині? Вигадує всілякі нісенітниці, навіть вас приплів.

— І мене теж?

— Та він сам зізнався!

— Що ж він таке вигадує?

— Сказати вам, та ви не повірите: все це тому, що він побачив, як я радію, коли ви приходите. Хіба ж я можу не радіти?

— Але зрештою він зрозумів, що то все його вигадки.

— А скільки я наплакалась та навмовлялася, поки напоумила його!

— Повір, мені дуже прикро, що я спричинився до вашої сварки.

— Ви тут ні до чого. Як не до вас, то до когось іншого він присікався б. Я вам ще не розповіла найголовнішого. Мій татусь об'їжджав огирів для панича Хустініано, а тому треба було прийти до нас відібрати бичків для покупки. Якось прийшов цей панич, а Тібурсіо й застав його тут.

— Тут?

— Гаразд, не глузуйте, вдома, звісно. І як на мій гріх, застав його ще одного разу.

— Тож виходить, уже двічі, Саломе.

— Та це ще не все: він застав його ще в неділю, коли панич зайшов до нас напитися води.

— Отже, тричі.

— І більше жодного разу. Хоч той знову приходив, але Тібурсіо його не бачив. Та, здається, хтось йому розповів.

— І все це, кажеш, не варте уваги?

— І ви туди ж гнете? Що ж мені робити? Хіба винна я, що цей білий панич унадився сюди? А якщо це погано, то чому татусь не скаже йому, щоб він більше не приходив?

— Інколи нелегко залагодити найпростішу справу.

— Ось сам бачиш — так я й сказала Тібурсіо. Правда, є один спосіб усе залагодити, але про це я не наважилась завести мову.

— Який? Щоб Тібурсіо якнайшвидше одружився з тобою, чи не так?

— Коли він і справді так мене кохає... Але якщо він... Якщо він міг повірити, ніби я вертихвістка...

Очі в Саломе налилися слізьми, і, ступивши кілька кроків, вона витерла їх.

— Не плач,— сказав я,— запевняю тебе, він нічого поганого не думає. Просто ревнує. Ось побачиш, усе буде гаразд.

— Не сподівайтесь, надто вже Тібурсіо кирпу гне. Хтось наплів йому, ніби він син лицаря, ось він і хизується. Та хай собі! А чи я якась там колишня рабиня, відпущена на волю, як він. Тепер Тібурсіо залицяється до інших дівчат, аби тільки подратувати мене, я вже його знаю. Ой як добре буде, коли пан Хосе пошле його під три чорти!

— Ти несправедлива. Що особливого в тому, що Тібурсіо найнявся на роботу до Хосе? Не гайнує марно часу, куди було б гірше, якби він бив байдики.

— Я ж бо бачу Тібурсіо наскрізь. Хай би він менше закохувався...

— Гадаєш, якщо ти припала до вподоби цьому хлопцеві, то йому всі підряд подобатимуться?

— Саме так.

Я засміявся, а Саломе, відвернувшись, спитала:

— Чого це вам стало так весело?

— Хіба не бачиш, що вигадуєш про Тібурсіо те саме, що він про тебе?

— Господи милосердний! Що ж бо я вигадую?

— Просто ревнуєш.

— Що ні, то вже ні.

— Ні?

— А як він сам того домагається? Я певна, що цей шалапут, аби тільки пан Хосе згодився, одружився б з Лусією, а дайте йому волю, то й з обома, але Трансіто вже заміжня.

— Скажу тобі, що Лусія ще в дитячі літа покохала брата Брауліо, і він незабаром приїде. Можеш не сумніватися, мені це розповіла Трансіто.

Саломе замислилась. Ми дійшли до кінця плантації, вона сіла на стовбур зваленого дерева, погойдуючи черевичком стебла беладонни.

— Вважаєте, він добре поводитьсь? — спитала Саломе.

— Ти дозволиш розповісти Тібурсію про нашу розмову?

— Ні, ні. Нізачо в світі, не треба.

— Я тільки запитав, чи не можна.

— Розповісти про все?

— Про самі нарікання, без болісних слів.

— Та коли я згадаю, що він вигадує про мене, сама не знаю, що кажу... Розумієте, мабуть, краще не треба нічого йому розповідати, а то, коли він більше мене не кохає, почне молоти язиком, ніби я лише те й роблю, що побиваюся, й жити без нього не можу.

— Тоді, Саломе, твому горю нічим не зарадиш.

— Що ж мені робити?! — вигукнула вона, залившись слізьми.

— Годі тобі, не плач,— сказав я, відриваючи її руки від обличчя,— надто дорогі твої сльози, щоб проливати їх струмками.

— Якби так думав і Тібурсію, не плакала б я ночами, поки не засну, а тепер через нього, невдячного, й татусь дивиться на мене скося.

— Хочеш, поб'ємося об заклад, що завтра Тібурсію прийде до тебе просити пробачення?

— Ой, чесно кажучи, я була б вам до кінця своїх днів вдячна,— відповіла Саломе, схопивши обома руками мою руку й притиснувши її до щоки.— Обіцяєте?

— Та я не я буду, якщо не доможусь цього.

— Дивіться, ловлю вас на слові. Але бережіться і не прохопіться Тібурсію, що ми з вами були тут зовсім самі і... Бо тоді він згадає ще той, інший день — і, вважайте, все пропало. А тепер,— додала вона, видираючись на тин,— відверніться, не дивіться, як я стрибаю, або ж давайте стрибнемо разом.

— Чому ти почала соромитись? Раніше такого не бувало.

— А я з кожним днем дедалі більше вас соромлюся. Лізьте ж!

Але для Саломе перебратись на другий бік виявилось набагато важче, ніж для мене, і вона застрягла на тину.

— Пошукайте брата, гукніть його,— сказала вона.— Тепер без нього я вже ніяк не зможу скочити вниз.

— Дозволь, я допоможу тобі, бо вже пізно, а кума...

— Вона не така, як той... І потім, як я спущусь? Бачите, я зачепилась...

— Облиш дурниці й зіпрись на мене як слід,— сказав я, підставляючи плече.

— Тоді добре тримайтесь, бо я важка, як... пір'їнка,— засміялася Саломе й спритно зістрибнула на землю.— Тепер хизуватимусь: я ж бо знаю, чимало білих дівчат хотіли б так стрибати через тин.

— Лепетуха ти.

— Це однаково, що базіка? Тоді я ображусь на вас.

— Що зробиш?

— Здоровенькі були!.. Не розумієте? Розгніваюсь на вас. А хотілося б подивитись, яким ви буваєте, коли сердитесь. Так і хочеться.

— А що, коли розсерджусь, і ти не зможеш задобрити мене?

— О-о-ой! Ніби я не бачила, що у вас серце так і тане, варто тільки мені заплакати.

— Ну, це коли я знаю, що ти плачеш не з кокетування.

— Не з чого? Як ви сказали?

— Ко-ке-ту-ван-ня.

— А що це означає? Скажіть, бо я й справді не знаю... Напевне щось погане... Тож ви вважаєте, воно в мене є, так?

— Ще б пак! Воно просто пашисть від тебе.

— Розкажіть, розкажіть. Я й кроку не ступлю, поки не поясните мені.

— Тоді я піду сам,— відповів я і подався до річки.

— Ісусе! Та я ладна його у воді втопити! А яким простирадлом ви витиратиметесь? Ні, ви поясніть, що від мене пашисть. Я вже сама здогадуюсь.

— Тоді скажи...

— Це... Це любов?

— Вгадала.

— Але що ж робити? І чому я кохаю цього хвалька? Якби я була біла, тільки дуже біла, і багата, дуже багата, я покохала б вас, правда?

— Ти так гадаєш? А що ж тоді робити з Тібурсіо?

— З Тібурсіо? Щоб не бігав за всіма, зробимо його управителем і ось так триматимемо.— Саломе міцно стиснула кулак.

Дівчинна широко засміялась.

Ми вийшли на берег річки; Саломе поклала про-

стирадло на траву, де я вмовстився в затінку, а сама вклякла на великому камені й хлюпнула собі в обличчя води. Вмившись, вона дістала з-за пояса хустку, щоб витертись, але я подав їй простирадло й сказав:

— Краще скупайся.

— Либонь, либонь, потім скупаюсь, вода зовсім тепла. Вам самому теж треба освіжитись. Скоро прийде Фермін, і, поки ви одягатиметесь, я теж скупнусь у нижній заплаві.

Вона підвелась і подивилася на мене з лукавою усмішкою, пригладжуючи волосся мокрими руками.

— А знаєте, мені снилося, що все це так і є.

— Що Тібурсіо розлюбив тебе?

— Таке скажете! Ні, що я біла... Коли я прокинулась, так прикро мені стало, що наступного дня, в неділю, цілу службу божу я тільки й згадувала свій сон. А потім цілий тиждень, коли прала ось там, де ви сидите, все про те саме розмірковувала й...

Невинні зізнання Саломе урвав крик, що долинув до нас від плантації какао: мій кум скликав свиней. Саломе трохи злякалась і, озираючись довкола, сказала:

— І куди це Фермін пропав?.. Купайтесь швидше, а я піду вгору по річці, пошукаю його. Раптом він піде, не чекаючи на нас.

— Залишайся тут, він і сам знайде тебе. Просто ти почула батьків голос: боїшся, що батькові не сподобається, що ми сидимо вдвох і розмовляємо?

— Що розмовляємо — нічого, але... то хто його знає.

Спритно стрибаючи по узбережному камінні, Саломе зникла серед гіллястих дерев.

Кумові крики не стихали, і я подумав, що його довіра до мене теж не безмежна. Напевне він віддалік ішов слідом за нами серед дерев какао і, тільки-но згубивши нас з очей, почав скликати свиней. Кустодіо не знав, що його доручення вже досить вправно виконане і що, незважаючи на всі чари його доньки, не було на світі глухішого й сліпішого до неї серця, ніж моє.

Я попростував до хижки слідом за Саломе й Ферміном, які несли гарбузові посудини з водою. Саломе зробила підкладку з хустки, що її постелила на голову й поклала на неї грубий глек, який несла, не підтримуючи руками, вишукано згинаючи свій тонкий стан.

Коли ми прийшли, дівчина пошепки подякувала мені: «Бог віддячить вам»,— і з грайливою посмішкою дала:

— А я в подяку вам, коли ви купались, кинула у воду вище по течії квіти, чи ви їх бачили?

— Так, але подумав, що десь там розважається зграйка мавп.

— Ну й недотепа ви! Я трохи не гепнулась на землю, коли лізла на верхівку бобового дерева.

— І ти, дурненька, повірила, ніби я не здогадувався, хто кидав квіти у воду?

— Мені Хуан Анхель розповів, що у вашому маєтку кидають квіти в басейн, коли ви купаєтесь, ось я і кинула в річку найкращі лісові квіти.

За обідом я мав нагоду пересвідчитись, як уміло Саломе й моя кума запікають банани й сир, підсмажують пончики, готують желе. Коли Саломе подалась до кухні, я встиг розповісти кумові, чого насправді хочеться його доньці й що я збираюся зробити для її примирення з нареченим. Старий щиро всміхнувся від задоволення; він почав жартувати з моєї супутниці по прогулянці, нібито вона вже надто запопадливо частує мене, і всіляко показував, що більше не гнівається на неї.

На четверту годину спека спала, і хижка перетворилася на перекинутий догори дном Ноїв ковчег: качки цілими виводками засновигали по їдальні, кури з кудкудаканням бігали по подвір'ю, й під сливою, де біля корита, що стояло на козлах, мій кінь хрумав кукурудзу, індики надимались і хизувались, перекрикуючи двох папуг, а ті кликали якусь Беніту — мабуть, куховарку, свині кувікали й рохкали, силкуючись просунути рило між штахетинами зачиненої хвіртки. Крізь цей гамір чулися приязні накази кума й крики куми, яка проганяла качок і скликала курей.

Почалося довге прощання. Кума пообіцяла помолитися святому чудотворцю, щоб він благословив мене в дорогу й на швидке повернення. Коли я прощався із Саломе, вона стиснула мою руку і, дивлячись на мене, либонь, більш ніж привітно, мовила:

— Пам'ятайте, я на вас сподіваюсь. Зі мною можете не прощатися надовго... Навіть якщо ви не встигнете заїхати по дорозі, я, хоч би там що, дістануся до

дороги, аби побачити вас іще разочок. Не забувайте про мене... Якби не ви, не знаю, що б я робила зі своїм татусем.

З того берега бурхливого потічка, що збігав униз ярком між хвилястими лісовими стежками, до мене долинув гучний чоловічий голос:

В часу попрошу я часу,
В часі шукаю розраду,
Хоч уже серцем я чую:
Час назавжди мене зрадить.

Невдовзі з-за хашів вийшов і сам співак. Це був Тібурсіо; через одне плече він перекинув пончо, на другому тримав довгий дубець з почепленим на нього вузликом. Тібурсіо співав пісню, ділячись своїм смутком з лісовою пусткою. Побачивши мене, він замовк і сказав, усміхаючись:

— Ого! Ви так пізно поспішаєте в гори... Аж кінь ваш зовсім мокрий... Звідки це ви їдете?

— Їздив прощатися з друзями, а наприкінці, на твоє щастя, завітав до будинку Саломе.

— І пошкодували, що мене нема?

— Навіть дуже це мене засмутило. І давно ти туди не ходиш?

Хлопець, понуривши голову, збивав дубцем голівки квітів, потім подивився мені просто в очі й відповів:

— Вона сама винна. Що вона вам наговорила?

— Що ти невдячний ревнивець, а вона за тобою помирає — от і все.

— І тільки? Отже, вона приховала від вас найголовніше.

— Що ти називаєш найголовнішим?

— Її шури-мури з паничем Хустініано.

— Послухай, Тібурсіо, чи повірив би ти, що я закохався в Саломе?

— Як я можу в це повірити!

— Тож слухай, Саломе закохана в Хустініано не більше, ніж я в неї. Ти повинен цінувати дівчину, як вона того заслуговує. Ти образив її своїми ревностями, та коли підеш до неї і вибачишся, вона про все забуде й кохатиме тебе ще дужче.

Тібурсіо замислився.

— Знаєте, паничу Ефраїне,— сумно озвався він зрештою,— я так кохаю її, що вона навіть уявити собі

цього не може, скільки я перестраждав через неї за цей місяць. Коли вже бог наділив кого такою вдачею, як мене, то все можна витерпіти, аби тільки тебе не мали за дурня (даруйте, добродію, за грубе слово). І коли я кажу, що Саломе сама винна, я знаю, що кажу.

— А ось чого ти не знаєш, то це як вона плакала й побивалася, розповідаючи про своє горе, просто зрушила мене.

— Невже?

— І я зрозумів, що в усьому винен ти. Якщо ти й справді так кохаєш її, то чому не одружуєшся? Адже в твій дім до неї вже ніхто не прийде без твоєї згоди.

— Зізнаюсь вам чесно, я не раз думав одружитися, але все не наважувався. По-перше, Саломе завше кепкувала з мене, а по-друге, я не знаю, чи пан Кустодіо згодиться віддати її за мене.

— Ну, про неї я вже тобі все сказав, а що ж до кума, то за нього я ручаюсь. Ти повинен вчинити розумно. Якщо справді віриш мені, сьогодні ж увечері піди до Саломе і, не виказуючи, що знаєш про її почуття, побалакай з нею.

— Гаразд, дякую вам. Тож ви певні, що все буде добре?

— Запам'ятай, Саломе — найчесніша, найдобріша й найхазяйновитіша дівчина, яку тільки ти можеш зустріти, і мої куми, я не маю жодного сумніву, віддадуть її за тебе з радістю.

— Йй-богу, мені страшенно хочеться піти до неї.

— Та якщо ти зволікатимеш, а Саломе розгнівається й ти її втратиш, — тоді нарікай на себе.

— Я йду, господарю.

— Домовились. Я навіть не прошу тебе повідомити, як складуться твої справи, бо певен, ти будеш мені тільки вдячний. А тепер прощай, уже скоро п'ята.

— Прощайте. Хай вам бог віддячить. Я все вам розповім.

— Тільки не співай свою пісню, а то тебе Саломе почує.

Тібурсіо засміявся.

— А що, вона може образитись? До завтра! І повірте, я все зроблю, як ви радите.

Л

Годинник у світлиці відбив п'яту. Мати й Емма чекали на мене, походжаючи сюди-туди по галереї; Марія сиділа на нижній приступці східців, зелений колір її сукні чудово поєднувався з темно-каштановим відтінком волосся, заплетеного в дві товсті коси; заспаний Хуан грався ними, вмостившись у неї на колінах. Коли я спішився, вона підвелась. Братик став благати мене, щоб я трохи покатав його на конику; Марія підійшла з ним на руках і допомогла посадити його в сідло.

— Рівно п'ята, яка точність! — сказала вона. — Як би так було завжди...

— Що ти скоїв сьогодні зі своєю Мімією? — спитав я Хуана, коли ми від'їхали від будинку.

— Це вона сама сьогодні була дурненька, — відповів він.

— Як так?

— Бо вона плакала.

— Ох, і ти її не розвеселив?

— Я і цілував її, і квіти носив, а вона все плакала. Тоді я мамі розповів.

— А що зробила мати?

— Мама обійняла її і звеселила. Мімія більше любить маму, ніж мене. Вона була дурненька, тільки нічого їй не розповідай.

Я зняв Хуана із сідла й передав Марії.

— Ти вже полила лілії? — спитав я.

— Ні, чекала на тебе. Погломони трохи з матір'ю й Еммою, — прошепотіла вона, — а я потім вийду в садок.

Марія весь час боялася, щоб моя сестра й мати не гнівались на неї за те, що я трохи збайдужів до них, і намагалась виявляти до них більшу любов, мовби стараючись і за мене.

Поливши квіти, ми з Марією сіли на кам'яну лаву над струмком, що дзюрчав біля самісіньких наших ніг. Розкішні кущі жасмину затуляли нас від усіх, крім Хуана, але той захопився своєю грою: весело співаючи, він пускав за течією сухе листя пасифлори з жучками й цикадами, що сиділи на ньому.

Сонце котилося за вершини гір Мулалó, затягнутих золотаво-сірими хмарами, останнє проміння видовжувало темні тіні верб, зелене оперення яких гойдалося під вітерцем.

Ми поговорили про Карлоса та його дивацтва, про моє гостювання в Саломе; Маріїні уста всміхалися сумовито, а очі взагалі налилися скорботою.

— Поглянь на мене,— попросив я.

— Що він тобі сказав?

— Що ти була сьогодні дурненька... Не клич його... Що ти плакала й він не міг тебе звеселити — це правда?

— Так. Коли ви з татом сьогодні вранці осідлали коней, мені здалося на хвилинку, що ти більше не повернешся, що мені не кажуть правду. Я забігла до твоєї кімнати й зрозуміла, що це не так: там були речі, без яких ти не міг поїхати. Та коли ти зник унизу, стало так тихо й сумно, що мене охопив іще більший страх, ніж завжди, перед цим уже близьким і неминучим днем... Що я робитиму? Скажи, скажи мені, як витерпіти ці роки? Ти ж не бачитимеш усього цього. Ти вчитимешся, пізнаєш нові країни, багато що забудеш. А я ні про що не зможу забути... ти лишаєш мене тут саму, і я помру, згадуючи тебе й чекаючи на тебе.

Марія поклала мені на плече руку й опустила на неї голову.

— Не говори так, Маріє,— сказав я глухим голосом, пестячи тремтливою рукою її бліде чоло.— Не говори так, ти позбавляєш мене решти мужності.

— В тебе ще збереглася мужність, а я вже зовсім її втратила. Я могла змиритися,— вела вона далі, затуливши хустинкою обличчя,— мені вдавалося гамувати тугу й тривогу, що підточували мене, бо поряд тебе навіть мука перетворюється на щастя... Але ти забереш це щастя з собою, а я лишуся сама... І минуле більш ніколи не повернеться... Ох! Навіщо, навіщо ти приїхав?

Останні слова приголомшили мене. Опустивши голову на руки, я боявся порушити мовчанку, пригнічений скорботою коханої.

— Ефраїне,— лагідно сказала нарешті Марія,— поглянь, я вже не плачу.

— Маріє,— озвався я, підвівши голову, і на моєму обличчі, мабуть, з'явився незвичний урочистий вираз, бо вона зиркнула на мене пильними, сповненими тривоги очима,— дорікай не мені за те, що я повернувся. Дорікай тому, хто зробив тебе подругою мого дитинства, хто розбудив у моєму серці таке палке кохання

до тебе, звинувачуй його в тому, що ти така, яка є... нарікай на бога. Чи просив я в тебе, чи дала ти мені щось таке, чого не можна було просити або дати перед його лицем?

— Ні, о, ні! Чому ти питаєш про це?.. Я тебе не звинувачую, хіба я можу звинувачувати тебе?.. Я вже не нарікаю.

— І ніколи більше не нарікатимеш?

— Ні, ні... Що я сказала? Я просто дурепа й сама не знаю, що кажу. Поглянь на мене,— провадила Марія, беручи мене за руку,— не гнівайся за ці мої нісенітниці. Я знайду в собі мужність... обіцяю тобі. Я ні на що не нарікаю.

Марія знову схилила голову мені на плече й додала:

— Ніколи більше не говоритиму... Ніколи не засмучуватиму тебе.

Я витер їй останні сльози, і вперше мої губи торкнулися хвилястого волосся, що обрамляло її чоло, важкі, темні коси лежали в мене на колінах. Вона підняла руки, мовби захищаючи своє чоло від поцілунку, але марно,— на це я однаково не наважився б.

ЛІ

Двадцять восьмого січня, за два дні до мого від'їзду, я рано-вранці вирушив у гори. Хосе й дівчата послали Браулію запросити мене, вони захотіли, щоб я на прощання погостював у них. Горянин увесь час супроводжував мене мовчки. Коли ми прийшли, Трансіто й Лусія доїли корову Орхідею на невеличкому подвір'ї хижки Браулію. Побачивши мене, вони посхоплювалися на ноги й з властивою їм привітністю та щирістю почали запрошувати до хати.

— Ні, ні, спершу подоїмо корову,— наголос я, ставлячи рушницю під огорожу.— Але тільки ми вдвох з Лусією, тоді вона щоранку згадуватиме мене.

Я взяв гарбузову дійницю, в якій уже пінилось білосніжне молоко, поставив її під вим'я Орхідеї і, хоч як зникла Лусія, вмовив її взятись до діла. Поки Лусія доїла, я, позираючи на неї з-під черева корови, завів таку мову:

— А в Хосе не бракує небожів, я знаю, Браулію має брата, ще гарнішого, ніж сам, і він любив тебе, ще коли ти була зовсім дівчиськом...

— Так само, як іще хтось любив когось,— урвала мене Лусія.

— Еге ж, достоту так само. Ось я й хочу сказати пані Луїсі, хай поговорить з чоловіком, час узяти небожа на підмогу. І тоді, коли я приїду, ти вже не червонітимеш так від кожного слова.

— Е-е!..— зітхнула вона, переставши доїти.

— Чого ж ти не доїш?

— Як я можу доїти, коли ви кепкуєте з мене?.. Та й більше нема молока.

— А ось дві повні дійки. Ти їх не видоїла.

— Їх не слід чіпати. Вони для теляти.

— Отже, я можу переказати це Луїсі?

Дівчина прикусила повну нижню губу, що її мовою означало: «Чом би й ні?», а моєю: «Робіть, що хочете».

Теля ніяк не могло дочекатися, коли з його мордочки знімуть пасок, другий кінець якого був прив'язаний до передньої ноги корови; тільки-но Лусія вивільнила його, воно кинулося до дійок.

— Тобі вже терпець урвався, ненажеро мала!.. — кинула Лусія.

Вона подалася до хати, несучи на голові дійницю й нишком лукаво позираючи на мене.

Я прогнав з берега потічка гусей, що дрімали на траві, і заходився вмиватись, розмовляючи з Трансіто й Брауліо, а вони тримали одяг для верхової їзди, який я скинув із себе.

— Лусіє! — крикнула Трансіто.— Принеси вишитий рушник із скрині.

— Не гукай, не прийде вона зараз,— підморгнув я Трансіто й розповів обом, про що розмовляли ми з Лусією.

Вони весело сміялись, але нараз, у супереч нашим сподіванням, прибігла Лусія, вона одразу ж здогадалася, про що ми ведемо мову й чому сміємось, відвернувшись і, не дивлячись на мене, простягла рушник.

— Іди ліпше пильнуй за своєю кавою,— мовила вона до Трансіто,— а то ще згорить. Нема чого тут стояти й смішки продавати.

— Вже готова? — спитала Трансіто.

— Та вже давно!

— Що ви там робите з кавою? — спитав я.

— Коли я останнього разу була у вас, то попросила панну навчити мене готувати каву, бо, здається, вам

не дуже смакує гамуса¹; отож ми й поспішали налити молока до вашого приходу,—відповіла Лусія, розвішуючи рушник на листі папороті, що відкинула широку тінь посеред подвір'я.

В будиночку все дихало сільською простотою, дбайливістю й ладом; дерев'яні меблі пахтіли кедром; під піддашшям квітнули в горщиках гвоздики й нарциси, якими пані Луїса прикрасила хижку дочки. На підставках стояли оленячі роги, висушені оленячі ніжки правили за гачки в їдальні й спальні.

Пишаючись і ніяковіючи водночас, Трансіто подала мені чашку кави з молоком — її перша спроба після навчання в Марії, але спроба досить вдала: тільки-но я пригубив каву, одразу ж зрозумів, що вона не гірша за ту, яку так уміло варить Хуан Анхель.

Ми з Брауліо пішли запросити Хосе й пані Луїсу на спільний сніданок. Старий вкладав у мішки овочі, які збирався завтра відвезти на ринок, а дружина допікала маніокові булочки нам на сніданок. Випічка вийшла на славу, пишні булочки із золотавою скоринкою смачно пахли.

Снідали ми в кухні. Трансіто майстерно й весело виконувала роль господині. Лусія суворо зиркала на мене щоразу, коли я показував їй очима на батька. Славні селяни з властивою їм вродженою стриманістю уникали будь-якого натяку на мій недалекий від'їзд, мовби не бажаючи затьмарювати останні проведені разом години.

Була вже одинадцята. Хосе, Брауліо і я обійшли посадки молодих бананів, викорчувані ділянки й кукурудзяні поля. Потім усі знову зібралися в маленькій їдальні хижки Брауліо. Чоловіки, повсідавшись на табуретках довкола великої рибальської сітки, заходились чіпляти до неї тягарці, а пані Луїса теребила кукурудзу для млива. І господарі, і я відчували, що наближається сумна хвилина прощання. Всі мовчали. Напевне, їх прикро вразив сум на моєму обличчі й вони намагалися не дивитись на мене. Нарешті, зважившись, я глянув на годинник і встав. Узявши рушницю з усім спорядженням, я почепив її на гачок у їдальні й сказав Брауліо:

— Згадуй мене після кожного влучного пострілу.

¹ Гамуса — шоколад, що виготовляється з кукурудзяного борошна й цукру.

Горянин не знайшов слів, щоб висловити свою подяку.

Пані Луїса й далі лушила кукурудзяні качани, не приховуючи сліз. Трансіто й Лусія втупилися в стіну, стоячи обабіч дверей. Брауліо зблід. Хосе вдавав, нібито щось шукав у скриньці з інструментами.

— Гаразд, пані Луїсо,— мовив я, нахилиючись, щоб поцілувати її,— моліться за мене частіше.

Вона заплакала й нічого не відповіла.

Вже на порозі я пригорнув до грудей обох дівчат, вони плакали, а мої сльози котилися по їхньому волоссі. Коли я відірвався від них і обернувся до Брауліо та Хосе, обох уже не було в кімнаті: вони чекали мене на галереї.

— Завтра я прийду,— сказав Хосе, подаючи руку.

Обидва ми чудово знали, що прийти він не може. Коли Брауліо випустив мене зі своїх обіймів, Хосе теж обійняв мене і, витираючи сльози рукавом сорочки, пішов по дорозі на порубку, а я разом з Майо подався назад додому, махнувши рукою, щоб він мене не проводжав.

LII

Повільно я спускався в ущелину. Тільки шум річки й далекі крики диких качок порушували тишу сільви. Серце моє прощалося з кожним куточком, з кожним деревом біля стежки, з кожним струмочком, що перетинав її.

Сівши на березі річки, я дивився, як вона несе біля моїх ніг води, думав про славних людей, які щойно виплакали за мною стільки сліз, і сам зронив сльози в швидкі хвили, що неслися від мене вдалину, як щасливі дні цих шести місяців.

Через півгодини я вже був удома й зайшов у кравецьку кімнату до матері, де з нею сиділа тільки Емма. І хоч дитинство наше вже давно минуло, мати й далі така сама ніжна з нами: вона більше не цілує нас, наше, либонь, передчасно зів'яле чоло не схиляється на її коліна, вона не заколисує нас своєю піснею, але душею ми завжди відчуваємо її любов.

Я просидів у матері понад годину і, нарешті здивувавшись з відсутності Марії, спитав про неї.

— Ми разом були в молитовні,— відповіла Емма.— Тепер їй хочеться, щоб ми якнайчастіше молилися,

Потім вона пішла до буфетної, певне, не знає, що ти повернувся.

Ще так ніколи не бувало, щоб я приходив додому, а Марія не з'являлась мені на очі через кілька хвилин. Я злякався, чи, бува, вона знову не затужила, що й у мене забирало всі сили: я бачив, як вона вже цілий тиждень переборювала свій смуток.

Я просидів у себе в кімнаті ще годину, і аж тоді в двері постукав Хуан і покликав мене обідати. Я ви-йшов на галерею й побачив Марію, що прихилилась до ґраток вікна кравецької кімнати.

— А мати й не кликала тебе обідати,— сказав мені зі сміхом малюк.

— Хто ж це тебе навчив казати неправду? — суворо спитав я.— Марія розгнівається на тебе.

— Це ж вона й попросила мене таке тобі сказати,— відповів Хуан, показуючи на неї.

Я обернувся до Марії, бажаючи перевірити, чи це справді так, але вона сама виказала себе посмішкою. В її блискучих очах сяяла спокійна радість, утрачена за час хвилювань нашого кохання, на щічках палав яскравий рум'янець, що не раз з'являвся колись під час наших дитячих ігор. Довгі коси, що спадали вздовж розкішної білої сукні, погойдувалися при кожному порухові її гнучкого стану або прудких ніжок, які розправляли килим.

— Чому це ти сумуєш на самоті? — спитала Марія.— А я сьогодні весела.

— Бачу,— відповів я їй, ніби бажаючи краще роздвигнутись її, підійшов до ґраток, що розділяли нас.

Марія опустила очі, вдаючи, що наново перев'язує широкі зав'язки свого голубого тафтяного фартушка; схрестивши за спиною руки й спершись на ступку вікна, вона спитала:

— Хіба неправда?

— Сумніваюсь, адже ти щойно обманула мене...

— Хіба це обман? А як ти гадаєш, чи то добре сидіти на самоті до самого вечора?

— Мені приємно бачити тебе такою хороброю! А як ти гадаєш, чи то добре ховатись цілісінькі дві години після мого повернення?

— Хто ж міг сподіватися, що ти повернешся ополудні? До того ж я була вельми зайнята. Але я бачила,

як ти спускався з гір. Якщо не віриш, можу сказати, що ти йшов без рушниць, а Майо біг далеко позаду.

— Отже, ти була вельми заклопотана? Що ж ти робила?

— Хіба мало роботи: і доброї, і поганої.

— Наприклад?

— Я багато молилась.

— Еге ж, Емма вже мені сказала, що ти раз по раз тягнеш її за собою до молитовні.

— Знаєш, щоразу, коли я розповідаю Пречистій Діві про свій смуток, вона мене слухає.

— Як ти знаєш?

— Після молитви я відчуваю полегкість і мені не так страшно думати про твій від'їзд. Ти візьмеш із собою образок скорботної богородиці?

— Візьму.

— Ходімо ввечері з нами до молитовні, сам побачиш, що все це правда.

— А що ти ще робила?

— Погане?

— Так, погане.

— Якщо сьогодні ввечері молитимешся разом зі мною, розповім.

— Гаразд.

— Тільки не кажи матері, бо вона розгнівається.

— Обіцяю, що не розповім.

— Я прасувала.

— Ти?

— Так, я.

— Як же це ти робила?

— Потайки від матері.

— Хіба гарно критись від неї?

— Я це роблю дуже рідко.

— А яка в тому потреба була — псувати такі руки?..

— Які такі?.. А, я знаю, знаю! Просто мені хотілося, щоб твої найкращі сорочки були поправдані моїми руками. Тобі це неприємно? І ти не хочеш подякувати мені?

— Хто ж навчив тебе прасувати? Як це тобі спало на думку?

— Якось Хуан Анхель повернув твої сорочки служниці, яка їх прасувала: мовляв, його господар незадоволений. Тоді я взялася допомогти Марселіні, щоб усе

було добре. Щоправда, Марселіна й так не бачила ніяких вад, але під моїм наглядом ще раз попросувала сорочки зовсім бездоганно, і потім ти більше ніколи не повертав їх, навіть якщо я й не доторкалась до них.

— Я тобі щиро вдячний за турботу, але я навіть уявити не міг, що в тебе вистачить сил і вміння орудувати праскою.

— А ми маємо зовсім маленьку праску, і якщо обгорнути руків'я хусткою, то з руками нічого не станеться.

— Покажи ж бо їх мені.

— Та що там показувати...

— Показуй, показуй.

— Вони ж такі самі, як завжди.

— Хтозна.

— Тоді поглянь.

Я взяв її руки й погладив ніжні, мов атлас, долоні.

— Бачиш, усе гаразд,— мовила вона.

— Вони можуть огрубіти, як мої...

— А я не відчуваю, щоб твої огрубіли. Як тобі було в горах?

— Дуже сумно. Ніколи не думав, що мій від'їзд так засмутить їх і що мені так тяжко буде прощатися з усіма, особливо з Брауліо та дівчатами.

— Що вони тобі сказали?

— Сердеги! Вони так плакали, що нічого не могли сказати, а втім, сльози промовляють більше, ніж слова... Але тільки не засмучуйся! Я погано вчинив, що розповів тобі... Буде краще, коли я, згадуючи останні проведені з тобою години, бачитиму тебе такою, як зараз,— рішучою і майже щасливою.

— Так,— сказала Марія, витираючи крадькома сльози,— такою я й буду... Завтра!.. Вже завтра! Але завтра неділя, і ми цілий день будемо разом, прочитаємо якусь книжку, одну з тих, що ти читав нам одразу ж після приїзду... І ти повинен сказати, яка сукня тобі більше подобається, як мені вдягтися.

— Так, як зараз...

— Гаразд. Ось тебе вже кличуть обідати... До вечора! — І вона побігла.

Марія завжди прощалася зі мною, навіть якщо ми одразу ж зустрічалися знову. Обом нам здавалось, що в колі сім'ї ми тримаємось окремо одне від одного.

Двадцять дев'ятого об одинадцятій вечора я попросився з рідними та Марією і вийшов із світлиці. Я чекав у своїй кімнаті, коли годинник відіб'є годину ночі, годину того страшного дня, який так довго страхав нас і нарешті настав. Я не хотів, щоб ці перші хвилини застали мене під час сну.

Коли відбило другу, я ліг одягнений на ліжко. Маріїн носовичок, що пахнув її парфумами, зім'ятий її руками, мокрий від її сліз, лежав у мене на подушці й убирав тепер мої сльози, яким, здавалося, не буде кінця.

Якщо ті сльози, які я проливаю тепер, згадуючи ті останні дні перед від'їздом, допоможуть моему перу описати їх, якщо моя пам'ять бодай раз, хоч би на мить видобуде таємну скорботу з мого серця, ці рядки принесуть полегкість тим, хто багато страждав, але для мене, може, виявляться фатальними. Нам не судилося вічно впоюватися горем: і години скорботи, і години втіх минають без вороття.

Якби доля дозволила нам стримати швидкоплинний час, Марія сповільнила б години, що відділяли нас від розлуки. Гай-гай, не чуючи її ридань, не бачачи її сліз, вони пролетіли, але, відлітаючи, обіцяли повернутись.

Таємна тривога, наче поштовхом, будила мене, тільки-но сон притлумлював мої муки. Я обводив поглядом кімнату, де вже не було затишку, де панував безлад збирання в дорогу, кімнату, де стільки разів чекав світанку в щасливі дні. Я намагався якнайшвидше знову заснути, бо тільки уві сні міг побачити Марію такою привабливою і зашарілою, як у вечори перших прогулянок після мого приїзду, або задумливою й мовчазною, як під час моїх перших освідчень, коли майже нічого не вимовляли наші губи, але такими промовистими були наші усмішки й очі. Мені снилися тихий тремтливий голос, що звіряв дитячі таємниці її чистому кохання, очі, що вже не уникали в зняковінні мого погляду, і в них я бачив усю її душу, відкриваючи у відповідь свою... Але тут я знову прокидався з жахом, почувши ридання, яке вона так довго стримувала і яке все ж таки вирвалося в неї, коли ми прощалися вчора ввечері!

Ще не було п'ятої, коли я, намагаючись приховати сліди болісного безсоння, вийшов на темну галерею. Невдовзі побачив крізь жалюзі, як засвітився вогник у Маріїній кімнаті, і почув Хуанів голосок, що кликав її.

Перше сонячне проміння марно пробивалося крізь густий туман, що спускався клубами з гірських кряжів і розливався по далеких рівнинах. На чистих синіх схилах західних гір уже золотились храми Калі, а біля підніжжя, наче овечі отари, білили невеличкі села Юмбо й Віхес.

Хуан Анхель подав мені каву й осідлав вороного. Кінь нетерпеливо басував, вибиваючи траву під помаранчевим деревом, до якого був прив'язаний. Схлипуючи, хлопчик став у дверях кімнати з крагами й острогами в руках; коли він допомагав мені взутися, його сльози великими краплинами падали мені на ноги.

— Не плач,— мовив я, всіляко намагаючись надати впевненості своєму голосові,— коли я повернусь, ти вже будеш дорослий, і ми більше не розлучатимемось. А в нашому домі всі тебе дуже люблять.

І ось для мене настав час зібрати всі сили. Остроги мої задзвонили у світлиці, де не було ні душі. Я штовхнув двері до кравецької кімнати, мати підвелася з крісла й кинулась мені в обійми. Вона знала, що її розпач може підкосити мою мужність, і, силкуючись стримувати сльози, заговорила про Марію й пообіцяла берегти її.

В усіх по обличчю котилися сльози. Емма обійняла мене остання і, знаючи, кого я шукаю очима, кивнула на двері молитовні. Я зайшов. На вітварі жовтим світлом горіли дві свічки. Марія сиділа на килимку, її сукня біліла в напівтемряві. Побачивши мене, вона тихо зойкнула й знову опустила голову на низенький ослінчик; розпущене волосся затуляло її обличчя. Вона подала мені праву руку, і я, вклякши на коліна, обцілував її. Та тільки-но я підвівся, Марія, мовби злякавшись, що я піду від неї, схопилась на ноги і, ридаючи, кинулась мені на шию. Мое серце до цієї миті зберігало всі сльози.

Я припав устами до її чола... Марія затремтіла, волосся її розсипалося по плечах; сховавши обличчя в мене на грудях, вона показала мені рукою на вітвар. Забігла Емма і, обійнявши знесилену Марію, поглядом попросила мене вийти. Я скорився.

Минуло два тижні, як я приїхав до Лондона, і ось нарешті ввечері прийшли листи з дому. Тремтливою рукою розпечатав я конверт, скріплений батьковою печаткою. Там був лист і від Марії. Перш ніж розгорнути його, я вдихнув такий знайомий мені, ледь чутний аромат руки, що писала його. Всередині складеного аркуша лежала пелюстка лілії. Мої затуманені очі марно намагалися прочитати перші рядки. Я розчехнув двері на балкон, мені забракло повітря... Троянди в садку мого кохання!.. Гори Америки, мої рідні гори!.. Сині ночі!.. Велике, майже суціль сповите смогом місто, що не вгавало й на мить, лежало під густою завісою свинцевого неба. Північний вітер, що вдерся до кімнати, шмагонув мене в обличчя. Я злякано причинив стулку балконних дверей і, залишившись наодинці зі своїм горем — хоч добре, що я був сам,— довго плакав у темряві.

Ось уривки з Маріїно листа:

«Поки всі сидять у їдальні після вечері, я пішла до твоєї кімнати й пишу тобі листа. Тут я можу плакати, і ніхто не втішатиме мене, тут я уявляю собі, що бачу тебе й розмовляю з тобою. Все залишилося так, як було в день твого від'їзду, ми з матір'ю не хотіли нічого чіпати: останні квіти, що їх я поставила тобі на стіл, зів'яли й осіли на дно вази, не видно жодної, стільці стоять на тих самих місцях, книжки також, та, яку ти читав, лежить розгорнута на столі, твоя мисливська куртка — там, де ти почепив її, повернувшись останнього разу з прогулянки в гори, календар на полиці показує все те саме тридцять січня, таке грізне, таке страшне і, на жаль, уже минуле! Гілки розквітлого трояндового куща зазирають у твоє вікно, мовби розшукуючи тебе, і тремтять, коли я, цілуючи їх, кажу, що ти повернешся.

Де ж ти тепер? Що робиш цієї хвилини? Даремно я стільки разів прохала тебе показати мені на карті твою дорогу, все одно нічого не можу собі уявити. Мені навіть страшно подумати про океан, яким усі так захоплюються, і, на превеликий мій жаль, я тільки й бачу тебе серед хвиль. Але коли ти приїдеш до Лондона, напишеш мені про все: як виглядають вулиці довкола

твого будинку, детально опишеш свою кімнату, меблі, оздоблення, розкажеш, що ти робиш кожного дня, як проводиш вечори, в які години навчаєшся, а в які відпочиваєш, де ти гуляєш і коли найбільше думаєш про Марію. Нагадай мені ще раз, яка різниця між вашим і нашим часом, бо я все забуваю.

Хосе з родиною приходив тричі після твого від'їзду. Трансіто й Лусія без сліз не можуть вимовити твоє ім'я, вони такі ніжні, такі ласкаві, виявляють таку чуйність, розмовляючи зі мною про тебе, що навіть важко повірити. Вони спитали, чи доходять листи туди, де ти живеш, і, зрадивши, що доходять, просили передати тобі їхні найщиріші вітання.

Майо теж не забуває про тебе. Наступного дня після твого від'їзду він у розпачі обшукав увесь будинок і садок. Потім побіг у гори, повернувся звідти, коли я молилась, сів на східцях і завив. Згодом я побачила його біля твоїх дверей, я відчинила йому, і він радісно кинувся до кімнати; але, не знайшовши тебе й обнюхавши все довкола, притиснувся до мене, мовби розпитуючи про тебе сумовитим поглядом, тільки що не плакав, а варто було мені промовити твоє ім'я, як він підвів голову, ніби чекаючи твоєї появи. Сердега! Він вважає, що ти сховався, як робив це інколи, щоб подратувати його, і безгучно блукає по всіх кімнатах, сподіваючись заскочити тебе зненацька.

Вчора ввечері я не закінчила писати цього листа: мати й Емма прийшли по мене. Їм здається, ніби мені шкідливо сидіти тут самій. Не знаю, що їй робити, якщо мені заборонять лишатись у твоїй кімнаті.

Хуан, прокинувшись сьогодні, спитав, чи ти вже прийшов, — він чув, як я кликала тебе уві сні. На нашій лілії розквітла перша квітка, я вкладу її пелюстку в листа. Адже правда, ти певен, що вона завжди цвісти-ме? Мені так треба в це вірити, і ще я вірю, що троянди з нашого куща будуть найкращими в усьому садку».

LV

Протягом року я отримував листи від Марії двічі на місяць. Останнім часом вони дихали таким глибоким смутком, що перші листи порівняно з ними здавались написаними ще в дні нашого щастя.

Даремно намагався я підбадьорити її, вмовляючи, що гризота підриває її здоров'я, навіть якщо зараз вона почуває себе добре, як запевняє,— все було марно.

«Я знаю, що не так уже довго чекати нашої зустрічі, ти переконав мене — тепер я більше не сумуватиму, я буду завжди з тобою... Ні, ні, ніхто нас більше не розлучить».

Лист з цими словами був єдиний за два місяці.

В останні дні червня якось увечері мене провідав пан А., що їхав до Парижа; я не бачив його з минулої зими.

— Я привіз вам листи з дому,— сказав він після теплих обіймів.

— Либонь, одразу три пакети?

— Ні, тільки один. Та спершу нам треба поговорити,— зауважив він, і далі тримаючи пакет у своїх руках.

З виразу його обличчя я відчув щось недобре, і серце в мене защеміло.

— Я заїхав,— провадив він, походивши якийсь час по кімнаті,— допомогти вам приготуватися до повернення в Америку.

— До Кауки! — вигукнув я, вмить забувши про все, крім Марії і рідного краю.

— Так,— відповів він,— і ви, певне, здогадуєтесь про причину.

— Моя мати! — занепокоївся я.

— Вона при доброму здоров'ї.

— Хто ж тоді? — крикнув я, вириваючи пакет з його рук.

— Ніхто не помер.

— Маріє! Маріє! — вигукнув я, мовби вона могла мене почути, і знесилений упав у крісло.

— Годі вам, заспокойтесь,— сказав пан А., намагаючись заспокоїти мене.— Тому я й приїхав. Вона одужає, якщо ви приїдете вчасно. Прочитайте листи, тут є і від неї.

«Приїзди,— писала Марія,— приїзди якнайшвидше, інакше я помру, не попрощавшись з тобою. Нарешті мені дозволили написати тобі правду: ось уже рік, як до мене час від часу повертається недуга, від якої щастя вилікувало мене ненадовго. Коли б не перервалися ті благовісні дні, я б жила для тебе.

Коли ти приїдеш... Так, ти повинен приїхати, в мене вистачить сил протриматись до нашої зустрічі; коли ти приїдеш, то побачиш тільки тінь від твоєї Марії, але ця тінь має обійняти тебе, перш ніж відлетіти. Якщо я не дочекаюсь тебе, якщо сила, могутніша за мою волю, забере мене й ти не встигнеш ні сказати добре слово мені на прощання, ні закрити мені очі, я залишу Еммі все, що ти збережеш собі на пам'ять, усе, що — я не знаю — буде тобі дороге: мої коси, медальйон з пасмом твого чуба й коси моєї матері, перстень, який ти надяг мені на палець перед від'їздом, і всі твої листи.

Та навіщо я засмучую тебе такими словами? Якщо ти приїдеш, я одужаю, коли знову почую твій голос, прочитаю в твоїх очах те, що лише вони вміють сказати мені, я житиму, я стану такою, якою була колись. Я не хочу помирати, я не можу померти й залишити тебе самого».

— Прочитайте все,— сказав пан А., піднімаючи листа від батька, що випав з моїх рук.— Ви самі зрозумієте, що не можна зволікати.

В батьковому листі була вже відома мені жорстока правда. В лікарів лишилась тільки одна надія врятувати Марію: надія на моє повернення. Тепер батько не вагався: він наказував мені повернутись якнайшвидше й картав себе за те, що не зробив цього раніше.

Через два дні я виїхав з Лондона.

LVI

Надвечір двадцять п'ятого липня сонце ледь жевріло в туманній далині Тихого океану, заливаючи небо потоками золота й рубінів; горизонтальне проміння ковзало по синіх хвилях, що нестримно котилися в затінок темної узбережної сельви. Корабель «Емілія Лопес», на борту якого я приплив з Панами, покружлявши по водяній гладіні під лагідним приморським вітерцем, кине якір у бухті Буенавентура.

Схилившись до борта корабля, я оглядав рідні гори, і в моїй душі знову зароджувалися солодкі надії. Сімнадцять місяців тому я мчав біля підніжжя могутніх кряжів по бурхливій течії річки Дагуа, серце

моє прощалося з кожною горою, і їхня пустельна тиша зливалася з моєю скорботою.

У моїх руках тріпотів на вітрі Маріїн лист, який я отримав у Панамі й перечитував при гаснучому світлі дня. Тепер мої очі знову пробігли його... Пожовклі аркушики мовби ще зберігають вологу сліз, що їх я зронив того дня.

«Звістка про твоє повернення одразу ж повернула мені сили. Тепер я можу лічити дні, адже кожен прожитий день наближає ту мить, коли ми побачимося знову.

Сьогодні стояв чудовий ранок, такий самий чудовий, як ті, що їх ти пам'ятаєш. Я попрохала Емму вивести мене в садок, обійшла найдорожчі мені куточки й відчула себе майже здоровою, коли сиділа на кам'яній лаві біля струмка, під нашими деревами, серед наших квітів. Якщо мені було так добре сьогодні, то невже не одужаю зовсім, коли ти сам приведеш мене сюди?

Тепер я поставила троянди й лілії з наших кущів перед образом Пречистої Диви, і мені здалося, що вона дивиться на мене особливо ніжно, ніби ось-ось усміхнеться.

Всі хочуть відвезти мене до міста, запевняють, що там лікарі можуть мені більше допомогти, але мені не треба інших ліків, тільки завжди бачити тебе поруч. Я хочу чекати на тебе тут: не бажаю полишати все довкола те, що ти так любив; у мене таке враження, ніби ти доручив мені охороняти наш затишок і будь-де в іншому місці менше кохатимеш мене. Я вблагаю тата відкласти поїздку, а тим часом ти повернешся. Прощай».

Останні рядки були майже нерозбірливі.

Митна шлюпка, яка відчалила від берега, тільки-но наш корабель кинув якір, уже підпливала до нас.

— Лоренсо! — вигукнув я, впізнавши нашого близького друга в молодцюватому мулаті, який стояв у шлюпці поряд з начальником порту й чиновником митниці.

— Зараз піднімусь! — крикнув Лоренсо.

І, збігши по трапу, він міцно обійняв мене.

— Не будемо плакати, — мовив Лоренсо, витираючи очі краєм плаща й намагаючись усміхнутись. — На нас дивляться, а в цих моряків кам'яні серця.

Кількома словами він розповів мені все, чого я так чекав від нього: Марії полегшало, коли він виїздив з дому. Хоча Лоренсо вже два тижні живе в Буенавентурі, листів для мене, окрім тих, що їх він привіз із собою, не було, але це, звісно, тому, що мої рідні з дня на день чекають мого приїзду.

Лоренсо ніколи не був рабом. Вірний товариш мого батька в усіх подорожах, у яких він побував за час комерційної діяльності, Лоренсо заслужив любов усієї нашої родини й жив у нашому домі не тільки на правах помічника, а й друга. Його зовнішність виказувала сильну й відверту вдачу: високий, ставний, велике чоло із зализинами, гарні очі під густими чорними бровами, прямий, тонко окреслений ніс, сліпучо-білі зуби, привітна усмішка й енергійне підборіддя.

Знаючи, що я на борту, начальник порту швидко закінчив формальності, матроси вивантажили мій багаж, і, попрощавшись з капітаном та своїми супутниками, я стрибнув слідом за іншими в шлюпку. Коли ми підпливали до берега, почало вечоріти. Чорні м'які блискучі хвилі, погойдуючи шлюпку, котилися одна за одною й зникали в сутіні; в шелестливому листі узбережної сельви спалахували міради світлячків.

Начальник порту — чоловіча вже старшого віку, огрядний і червонощокий, був приятелем мого батька. Коли ми зійшли на землю, він повів мене до себе й сам допоміг улаштуватися в приготовлений для мене кімнати.

Почепивши широкий плетений гамак, він вийшов, сказавши перед цим:

— Зараз накажу відправити твій багаж, а головне, дам розпорядження кухареві. Мені здається, трюми й камбуз «Емілії» не були вже так дуже завантажені, щось надто легко вона стрибала на хвилях.

У начальника була велика й дуже привітна родина, що жила в глибині провінції Каука, та коли він обійняв свою посаду, не наважився перевезти її до порту; і хоч я був не такий уже й досвідчений, його докази здалися мені переконливими. Справа в тому, що портове населення видалося йому занадто веселим, говірким і безтурботним; однак для самого себе він, певне, не бачив великої шкоди, бо через кілька місяців життя на березі цілком перейнявся цією безтурботністю.

Через чверть години, коли я встиг перевдягтися, начальник порту прийшов кликати мене до столу; тепер він був одягнений по-домашньому: здавалося, ніби ніколи й не носив білосніжні штани і піджак, жилет і краватку.

— Відпочинь тут кілька днів, перш ніж знову вирушити в дорогу,— провадив начальник, наливаючи в чарки бренді, яке дістав з гарної корзинки.

— Але я не хочу й не можу відпочивати,— заперечив я.

— Випий бренді, це чудовий «мартель». А може, ти надаєш перевагу якомусь іншому напою?

— Сподіваюсь, Лоренсо приготував каное й веслярів, щоб ми могли вирушити вдосвіта?

— Побачимо. То що тобі до вподоби — джин чи абсент?

— Те, що п'єте ви.

— Тоді — за твоє здоров'я,— сказав він, піднявши чарку. Вихиливши її одним духом, начальник примружив очі, поцмокав губами й спитав: — Правда ж, чудове? Либонь, ти вже покуштував у Англії найпрекраснішого бренді!

— Обпікає піднебіння в усіх країнах однаково. Отже, я зможу вирушити завтра вдосвіта?

— Звісно, адже я просто пожартував,— відповів начальник, розлігшись у гамаку й витираючи піт великою шовковою хустиною, що пахла парфумами, як носовичок юної дівчини.— То кажеш, обпікає, га? Але річ у тому, що вода й бренді — єдині наші ліки тут, не рахуючи зміїної отрути.

— Поговоримо серйозно. Що ви називаєте жартом?

— Свою пропозицію відпочити, друже. Сам розумієш, твій батько дуже просив усе підготувати для твого відплиття. Ось уже цілих два тижні, як приїхав Лоренсо, і тиждень, як на тебе чекають веслярі й каное з дашком. Та, скажу правду, я не мав би бути таким ретельним, тоді б ти порозкошував зі мною два дні.

— Як я вдячний вам за вашу ретельність!

Він засміявся і, розгойдавши гамак, щоб відчутти рух повітря, вигукнув:

— Невдячний!

— Це не так: ви ж бо самі знаєте, що я не можу, не повинен затримуватись ні на годину, мені треба дістатися додому якнайшвидше...

— Так, так, звичайно. Це було б надто егоїстично з мого боку,— сказав він серйозно.

— Що ви знаєте?

— Що одна з панн хвора... Ти отримав листа, якого я переслав тобі до Панамі?

— Еге ж, дякую. Саме тоді, коли відпливав.

— І тобі написали, що їй полегшало?

— Так.

— А що Лоренсо сказав?

— Те ж саме.

Кілька хвилин ми мовчали, потім начальник підвівся на гамаку й крикнув:

— Маркосе, час вечеряти!

Невдовзі з'явився служник і доповів, що вечерю подано.

— Ходімо,— сказав начальник, встаючи.— Я зголоднів. Коли вип'єш бренді, одразу ж з'являється апетит. Егей! — крикнув він служникові, заходячи до їдальні.— Якщо хтось прийде, скажи, що нас немає вдома. А тобі неодмінно треба лягти раніше, щоб устати вдосвіта,— звернувся він до мене, киваючи на чільне місце за столом.

Сам він і Лоренсо сіли обабіч мене.

— Хай йому дідько! — вигукнув начальник порту, коли світло тисячої лампи впало мені на обличчя.— Ну й борідку ти викохав там! Якби не був такий смаглявий, я поклявся б, що ти по-іспанському ні бе, ні ме. Я мовби бачу перед собою твого батька, коли він мав двадцять років, лише ти трохи вищий на зріст. Та ще ця поважність — безперечно, успадкована від матері... Інакше мені здалося б, що знову сиджу з тим самим молодим англійцем у перший вечір його висадки в Кібдо! Чи не так, Лоренсо?

— Чиста правда,— відповів той.

— Бачив би ти,— провадив начальник, звертаючись до Лоренсо,— обурення нашого англійця, коли я запропонував йому погостювати в мене два дні... Розлютився так, що заявив, ніби моє бренді йому пече. Слово честі! Я злякався, щоб він не вилаяв мене! Ось побачимо, чи тобі сподобається вино, може, хоч від нього ти всміхнешся. Ну як? — запитав він, коли я пригубив чарку.

— Чудове

— Я аж потерпав, що й воно буде тобі не до вподо-

би. Це найкраще, що я міг роздобути для тебе в дорогу. Життерадісність не покидала начальника порту всі дві години. О дев'ятій він відпустив мене, пообіцявши, що о четвертій ранку вже буде на ногах і проведе нас до пристані. Побажавши мені на добраніч, він додав: — Сподіваюсь, завтра ти не нарікатимеш на пацієнтів, як минулого разу. Твоя безсонна ніч їм дорого коштувала: відтоді я повів з ними війну не на життя, а на смерть.

LVII

Добрій друг постукав у мої двері рівно о четвертій ранку, але я вже цілу годину чекав на нього, готовий до від'їзду. Разом з ним і Лоренсо ми випили на сніданок бренді й кави, веслярі перенесли в каное мій багаж, і незабаром усі ми були на березі.

Великий повний місяць уже заходив і, визираючи з чорних хмар, заливав далеку сельву, узбережні мангрові зарості й тихе плесо трепетним бліднуватим світлом, схожим на полум'я поховальних свічок, що осявають мармурову підлогу й стіни склепу.

— Коли ж ми побачимось? — спитав начальник, відповідаючи на мої обійми й тиснучи мені руку.

— Може, дуже скоро, — відповів я.

— І знову ти повертатимешся до Європи!

— Мабуть, що так.

Цей веселун цього разу видався мені надто сумним.

Коли наше каное відчалило, він крикнув:

— Щасливої подорожі! — і, звертаючись, до веслярів, додав: — Кортіко! Лауреане! Бережіть його, бережіть як зіницю ока!

— Не турбуйтеся, господарю, — дружно відповіли обидва негри.

Ми вже відпливли зо дві куадри від берега, але силует нашого друга усе білів на тому самому місці, де ми попрощалися.

Жалобно-похмурі жовтуваті відблиски місяця з-під хмар, що напливали, проводжали нас, аж поки ми увійшли в гирло Дагуа.

Я стояв у дверях грубо змайстрованої «каюти» з напівкруглим дашком, сплетеним з тростини, ліан та платанового листа: таку споруду на річці називають

«ранчо». Лоренсо зробив для мене ліжко в цьому пла-вучому гроті з бамбукових жердин і, сівши поряд зі мною, понурив голову на коліна, мовби задрімавши. Кортіко (або Грегоріо, як назвали його, коли хрести-ли) сидів на веслах ближче до ранчо й час від часу наспівував якусь негритянську пісеньку. Атлетичний торс Лауреана в блідому світлі місяця, який уже май-же зайшов, здавався статуєю велета.

Тільки ледь чутний хрипкий і одноманітний спів жаб у похмурих манглевих заростях і хлюпання води в річці порушували врочисту тишу, яка западає в пу-стелі, огорнутій передранковим сном, таким самим глибоким, як сон людини в останні години ночі.

— Випий ковточок, Кортіко, і ще заспівай ту сумну пісню,— сказав я низькому весляреві.

— Ісусе! Вам вона здалася сумною, господарю?

Лоренсо налив з рогу чимало ганусівки в підставле-ну веслярем гарбузову чашку, і той повів далі:

— Ось і добре, а то в мене від нічного туману голос сів. Випий і ти, куме Лауреане,— звернувся він до то-вариша,— треба прочистити горло, тоді й заспіваємо веселої!

— Спробуймо,— відповів низьким гучним голосом Лауреан.— Давай іншої, тієї, що співається потемки. Знаєш?

— Авжеж.

Лауреан з виглядом знавця покуштував ганусівки й промимрив:

— Добряча.

— А що то за пісня, яку співають потемки?

Сівши, він замість відповісти затяг першу строфу бунде¹, Кортіко проспівав другу, а тоді настала пауза, і так вони співали по черзі, аж поки доспівали до кінця свою просту й зворушливу пісню:

Над рікою місяць сє,
Зорі золоті.
Чом моя чорнявка плаче
В тихій самоті?
Ніч твоя нестерпно чорна,
Сан-Хуане, Сан-Хуане.

Чорна, як моя чорнявка,
Чорна і сумна.

¹ Бунде — негритянська пісня й танок.

Не тужи, не плач, кохана,
Доля в нас одна.
Я завжди з тобою серцем,
Квітку осяйна.

Спів веслярів сумно гармоніював з довколишньою природою; далека луна неосяжної сельви повторювала протяжне, зворушливе тужіння.

— Тепер заспівайте не бунде, а щось інше,— попросив я, пересвідчившись після паузи, що пісня скінчилася.

— Вашій милості не сподобалось, як ми співали? — запитав Грегоріо. Він був говіркий.

— Ні, друже. Вже надто сумна ця пісня.

— Тоді ми заспіваємо хугу?

— Що хочете.

— Гаразд! Коли хугу добре співають та ще й танцюють, як один наш негр — Марієухенія,— повірте, ваша милість, навіть янголи на небі ладні піти в танок.

— Розплющ очі й заткни пельку, куме,— сказав Лареан.— Чуєш?

— Думаєш, я глухий?

— Ну гаразд.

— Тепер тільки й пильнуй, друже.

Каное насилу додало течію. Рипіли весла. Час від часу Грегоріо бив веслом об борт, подаючи знак, що треба звернути до іншого берега, тоді ми пливли впоперек течії. Туман поступово густішав. З боку моря долинав глухий гуркіт грому. Веслярі мовчали. Та ми почули глухий шум, схожий на бурхливе дихання урагану над сельвою. Незабаром почали падати великі краплі дощу.

Я ліг на постіль, що її приготував Лоренсо. Лоренсо навіть хотів був засвітити ліхтар, але Грегоріо, помітивши, як він черкнув сірником, попередив:

— Не запалюйте вогню, господарю, бо світло засліпить мене, тоді все піде шкереберть.

Дощ немилосердно перішив по дашку ранчо. Темрява й мовчанка були для мене благодаттю після вимушеної розмови й удаваної люб'язності з чужими людьми під час морської подорожі. Найсолодші спогади й найпохмуріші думки заволодівали моїм серцем, то вселяючи в нього надію, то отруюючи смутком. Ще тільки якихось п'ять днів дороги, і я знову обійму її, по-

верну їй життя, яке вкрав у неї мій від'їзд. Невже мій голос, мої пестоші, мої погляди, що так ніжно втішали Марію колись, не вирвуть її з пазурів недуги й смерті? Кохання, над яким наука не владна, яке наука покликала собі на допомогу,— таке кохання всесильне.

Подумки я повторював слова її останніх листів: «Звістка про твоє повернення одразу ж повернула мені сили... Я не можу померти й залишити тебе самого».

Батьківський дім посеред зелених пагорбів, у затінку старих верб, завітчаний трояновими кущами, осяяний промінням ранкового сонця, постав у моїй уяві: поряд зашелестіла Маріїна сукня, вітерець з гір Сабалетас куйовдив мій чуб, а я вдихав пахощі виплечаних Марією квітів... І пустельний простір своїм шерхотом, шелестінням і запахами підтримував солодку ману.

Каное причалило до лівого берега.

— Що сталося? — спитав я Лоренсо.

— Ми припливли до Аренала.

— Егей, стражнику, контрабанду везуть! — крикнув Кортіко.

— Стій! — озвався якийсь чоловік, мабуть, стражник, що сидів у засідці за кілька кроків від берега.

Обидва веслярі весело зареготали. І Грегоріо крізь сміх крикнув:

— Святий Павле! Цей добрий християнин мало не проштрикнув мене. Капрале Ансермо, будете так сидіти в очереті, вас доконає ревматизм! Хто вам, пане, сказав, що я припливу з низів'я?

— Відьми наворожили, неробо,— буркнув капрал.— Гаразд, що ти там везеш?

— Човен з людьми.

Лоренсо засвітив ліхтар, і капрал проліз до ранчо, мимохідь дружно поплескавши по плечу чорного контрабандиста. Шанобливо й лагідно привітавшись, він почав перевіряти дорожні документи, а Лауреан і Грегоріо, посміхаючись, зазирали до ранчо.

Крик Грегоріо розбудив на березі весь загін: кілька заспаних стражників, озброєних карабінами, як і капрал, що причаївся в очереті, прибігли вже на прощальне чаркування. Великого рогу Лоренсо вистачило на всіх, а на додачу з'явилися напої, придатні для людей не таких вибагливих, як їхній власник.

Злива вщухла. Почало розвиднятися, коли веслярі,

обмінявшись із стражниками масними жартами, приправленими сороміцькими слівцями, й, весело посміявшись, знову вирушили в дорогу.

Що далі ми підіймалися вгору проти течії, то величнішою й розкішнішою ставала узбережна сельва. Частіше з'являлися пальмові гайки, тяглися в височінь забарвлені пурпуром колони памбілів; густолісті мільпесоси приховували на своєму корінні солодкий плід, миготіли чонтадури й гуатле, кокетливо погойдувались гнучкі найді з тремтливим оперенням, скидаючись на стрункий дівочий стан. Інші пальми, ще не скинувши товстої шкаралуші з кетягів плодів, шелестіли золотавими віями, мовби вітаючи повернення любого друга. Але не видно було тут ні червоних фестонів ліан, ні в'юнків з чудовими ніжними квітами, ні оксамитного моху, яким поростають наші скелі. Нагуаре й п'яунде, ці королі сельви, зводили свої крони вище за інші дерева, ніби прагнули роздивитись вдалині пустку океану.

Наше каное просувалося дедалі важче. Була вже майже десята година ранку, коли ми дісталися до Кальеларги. На лівому березі стояла хижка. Як і всі споруди на березі, вона здіймалася на товстих палях з гваякового дерева, що, як відомо, у воді твердіє, мов камінь. Отже, їхнім мешканцям не загрожують ні повені, ні надто близьке сусідство численних змій, які наганяють жах на всіх мандрівників.

Поки Лоренсо разом з веслярами подався до хижки готувати для всіх нас сніданок, я вирішив скупатися, вже наперед відчуюючи, яке задоволення принесе мені кришталево чиста вода. Але я не подумав про москітів, хоча їхні отруйні укуси мали б запам'ятатися мені на все життя. Москіти ледь не загризли мене, зіпсувавши всю радість від купання. Мабуть, колір та інші особливості шкіри захищають негрів від цього зухвалого й ненажерливого ворога; мені впало в око, що веслярі майже не звертали уваги на москітів.

Лоренсо приніс мені до ранчо сніданок, приготовлений з допомогою Грегоріо, який виявився чудовим кухарем і пообіцяв наступного дня насмажити тападо¹.

До вечора ми мали дістатися до Сан-Сіпріано, і веслярів, які хильнули прекрасного червоного вина, що

¹ Тападо — м'ясна страва з бананами.

Його дав нам начальник порту, не довелося просити знову поспішати в дорогу.

Літнє сонце пекло нестерпно.

Коли береги бували не надто зарослі хашами, ми з Лоренсо, бажаючи трохи розім'ятись і полегшити каное на небезпечних, за словами веслярів, перекатах, долали невелику відстань пішки; але при цьому нас охоплював такий страх наштовхнутися на гуаскаму або зазнати нападу прудкої чорної чонти¹ з білим нашийником, що, либонь, очі в нас утомлювалися дужче, ніж ноги.

Не було потреби розпитувати, чи Лауреан і Грегоріо тямлять щось у знахарюванні, бо в цих краях майже кожен весляр — знахар: усі вони носять з собою зуби найрізноманітніших змій і зілля проти укусів, наприклад, гуано, ліани, що зупиняють кровотечу, сухоцвіт, сарагосу та інші трави, які зберігають у видовбаних зубах ягуара або каймана. Але це не дуже заспокоює мандрівників: у людини, яку вкусила змія, з усіх пор проступає кров, і через кілька годин вона помирає в страшних муках.

Ми дістались до Сан-Сіпріано. На правому березі, в куточку, утвореному злиттям річки, яка подарувала назву селищу, і річки Дагуа, що вирувала, ніби радіючи зустрічі, стояла на палях у густих бананникових заростях хижка. Тільки-но ми зістрибнули на берег, як Грегоріо закричав:

— Пані Руфіно! Це я! — і вже тихіше додав: — Де вони взяли це страховисько?

— Добрий вечір, пане Грегоріо, — відповіла молода негритянка, визирнувши на галерею.

— Пусті нас перепочити, я дещо привіз.

— Гаразд, пане. Заходьте.

— А де мій друг?

— У Хунті.

— А дядько Бібіано?

— Тільки він і є тут, пане Грегоріо.

Лауреан привітався з господинею, і, як завше, знову замовк.

Поки Лоренсо й веслярі діставали з каное наше манаття, я роздивлявся на те, що Грегоріо назвав

¹ Гуаскама, чонта — різновид південноамериканських змій. Чонта — також один з різновидів пальм.

страховиськом. Це була змія завтовшки з м'язисту руку й майже в три вари завдовжки: колюча, бородавчаста спина кольору сухого листа, вся в чорних плямах, живіт мовби складений з мармурових плиток, широко роззявлена паща майже такої величини, як уся велетенська голова, приплющений ніс і зуби, схожі на котячі кігті. Змія висіла почеплена за шию до палі причалу, і хвіст її погойдувався на узбережних хвилях.

— Святий Павле! — скрикнув Лоренсо, втупившись у неї. — Ну й гадюка!

Руфіна, яка зійшла вниз привітатися зі мною, сказала, посміхаючись, що їм доводилось убивати й більших змій.

— А де цю вколошкали? — спитав я.

— На березі, господарю, ось там, на чіперо. — Вона кивнула на розлоге дерево.

— Коли?

— На світанку, коли брат збирався в дорогу. Він убив її і приніс, щоб отруту з неї викачати. Самиці там не було, але я сьогодні її бачила, завтра він її теж уб'є.

Негритянка розповіла мені, що ця змія нападає так: зачепившись за ліану або за гілку твердим кігтем на кінці хвоста, вона втягує половину торса над згорнутою кільцем іншою половиною. Поки здобич на такій відстані, що змія, витягшись на всю довжину, не може дістати її, вона не рухається, а коли ж відстань стає досяжною, змія жалить свою жертву й підтягує до себе з небаченою силою; якщо ж здобичі вдається вислизнути, змія повторює напад, аж поки доконає її. А тоді згортається клубком довкола жертви й кілька годин спить. Бувало й таке, що мисливці та веслярі рятувались від смерті, схопивши її обома руками за шию і стискаючи, поки задихнеться, або накидали пончо їй на голову. Та зробити це вдається рідко: її надто важко помітити в лісі, так схожа вона на тонкий висхлий стовбур дерева. Зате якщо цій бородавчастій змії нема за що зачепитися кігтем, вона зовсім безпечна.

Показавши мені дорогу до хижки, Руфіна із спритністю, якій можна позаздрити, піднялася по східцях, зроблених із стовбура гваякового дерева з зарубками, і навіть напівшанобливо, напівглумливо подала мені

руку, коли я ступав на підлогу хижки, зроблену з обтесаних памбілевих дощок, вичовганих до блиску ногами. Кучеряве волосся Руфіни було старанно стягнуте на потилиці, обличчя — не позбавлене вродженої привабливості; сама вона була в чистенькій синій ситцевій спідниці й біленькій сорочці, замість сережок носила сині амулети, на шиї — намисто з таких самих амулетів, монеток та цілющого насіння кавалонги. Я давно не бачив місцевих жінок, і Руфініне вбрання здалося мені дуже любим і своєрідним. М'який голос підвищувався, як у всіх негрів, на наголошеному складі останнього слова фрази, гнучкі рухи й лукава усмішка нагадували мені Реміхію у вечір її весілля. Бібіано, батько молодої негритянки, п'ятдесятирічний весляр, змушений залишити свою роботу через ревматизм, який неминуче чекав на всіх веслярів, вийшов мені назустріч з капелюхом у руці, спираючись на товстий чонтовий костур. Він був у жовтих байкових штанах і синій смугастій сорочці навипуск.

Оселя Бібіано вважалася на річці однією з найкращих: галерея мовби була продовженням їдальні, з одного боку поручня, що височів приблизно на півтори вари над землею, відкривався вид на річку Дагуа, а з другого — сонливий, темний Сан-Сіпріано. За їдальнею містилася спальня, а з неї двері вели до кухні, де виднів своєрідний підмурок з пальмових дощок, обмашених глиною, а на ньому — кам'яна грубка та все необхідне для приготування фуфугу — страви із засмажених зелених бананів. На сволоках лежала стеля, що накривала їдальню лише на третину, а горіще над нею правило за комірчину, де, досягаючи, жовтіли банани. Руфіна раз по раз дерлася на те горіще по східцях, що були куди зручніші за ті, які вели з подвір'я до хижки. З одного сволока звисали верші й сіті, а на інших лежали остроги й вудочки. На гачку висіли музичні інструменти — блаґенький тамбурин і караска, в кутку стояв каранґано.

Для мене одразу ж почепили гамак. Розлігшись на ньому, я роздивлявся осяяну останнім вечірнім промінням сельву, що тяглася до небокраю, і води Дагуа, які текли повз хижку, мінячись блакитними, зеленими й золотими відблисками. Бібіано, сівши біля мене, плів з дроку косички для сомбреро, запалював люльку і, підбадьорений моєю дружньою мовою та відвер-

тістю, розповідав про свої подорожі в молоді літа й про небіжчицю (його дружину), про те, як ловлять рибу в заплавах, про пригоди свого життя. До тридцяти років він був рабом на копальнях Іро; тяжко працюючи й заощаджуючи від кожного заробітку, Бібіано викупив себе й дружину, та вона недовго прожила після того, як вони поселилися на березі Дагуа.

Веслярі вже вдяглися й розмовляли з Руфіною, а Лоренсо, діставши зі своїх запасів вишуканіші харчі за юшку з м'ясом та овочами, приготовлену донькою Бібіано, теж ліг відпочити в найтемнішому кутку їдальні.

Надворі майже стемніло, коли на річці почулися крики: Лоренсо кинувся до дверей. Незабаром він повернувся й сказав, що вгору по річці пройшов човен з поштою і, за словами веслярів, мій багаж прибув до Мондомо.

Нас огорнула велична американська ніч. З її вродливим смутком не могли зрівнятися ні ночі Кауки, ні Лондона, ні ті, що їх я провів у морі.

Бібіано, подумавши, що я заснув, залишив мене самого, а сам пішов поквипити доньку з вечерею. Лоренсо, вклавши мене майже з материнською турботою в гамак, ліг і сам.

— Татусю,— покликала Руфіна із своєї спальні Бібіано, який приліг разом з нами в їдальні.— Послухайте, ваша милість, як у річці співає бородавчаста змія.

І справді, знадвору долинали звуки, схожі на кудкудання величезної курки.

— Попередьте пана Лауреана,— провадила дівчина,— хай завтра вранці буде обережний.

— Чуеш, друже? — спитав Бібіано.

— Так, пане,— озвався Лауреан, якого, либонь, розбудив Руфінин голос; пізніше я зрозумів: вона була його нареченою.

— Що це тут літає? — спитав я в Бібіано, подумавши, чи не завелися в них летючі змії.

— Кажан, друже,— відповів той.— Тільки не бійтеся: коли спиш у гамаку, він не чіпає.

Місцеві кажани — справжні упирі, вони можуть виссати з людини всю кров, якщо присмокчуться до носа або до пучки пальця, але й справді не кусають тих, хто спить у гамаку.

Лоренсо розбудив мене ще до світанку, я подивився на годинник: було близько третьої. Місячна ніч пагала хмарний день. О четвертій, вислухавши добрі побажання на дорогу Бібіано та його дочки, ми відчалили.

— Ось тут співала бородавчата змія, куме,— попередив Лауреан товариша, коли ми трохи пропливли вгору проти течії,— візьми вбік, щоб ми не наштовхнулися на цю гадюку.

Мене захищає дашок ранчо, тож мені могла загрожувати небезпека тільки в тому разі, коли б змія прослизнула в каное, а коли б вона накинута на когось із веслярів, то ми, певне, перекинулися б.

Проминули ми це місце щасливо, хоча, правду кажучи, не дуже спокійно.

Наш сніданок був схожий на вчорашній, але з обічним тападо на додачу. Щоб приготувати його, Грегоріо викопав на березі яму, поклав у неї загорнутий у листя біло шматок м'яса з бананами та приправами, засипав землею й зверху розпалив багаття.

Здавалося неймовірним, що далі наше плавання може бути ще важчим, ніж досі, проте сталося саме так: на річці Дагуа все можливе.

О другій дня ми зупинилися в тихій заплаві трохи перекусити. Лауреан забрів у ліс і приніс звідти якесь листя. Розтерши його в гарбузовій чашці з водою, аж вийшла зелена рідина, він процідив її крізь наголовок свого сомбреро й випив. Негри вважають, що сік з цього листя, яке неприємно пахне, є єдиним рятівним засобом проти пропасниці, яка лютує на морському та річковому узбережжі.

Жердини, якими, пливучи вниз за течією, постійно орудують веслярі, щоб не розбити каное, зовсім не можуть стати в пригоді, коли підіймаєшся вгору. Починаючи від Флеко, Грегоріо й Лауреан раз по раз, ударивши веслом об борт, стрибали у воду, й один з них тягнув каное за гак на носі, а другий штовхав корму. Так звичайно обходять водоверті й пороги, але там, де й це неможливо, існують вузькі обхідні канали, прокопані в берегах, і такі мілкі, що, підіймаючись по них, каное човгає дном по ріні, а інколи й застрягає на більшому камінні.

Надвечір перетягувати каное вбхід стало ще важче. Що ближче ми наближалися до Сальтіко, то дужче течія зносила наше каное; щоб дістатися до іншого берега, веслярі разом штовхали човен, а потім одразу ж стрибали на борт, хапали в руки жердини, а перебравшись через річку, кидали їх і веслували, долаючи бурхливу течію, яка мовби шаленіла, що прогавила здобич. Після кожного такого майстерно виконаного заходу доводилося вичерпувати воду з каное: веслярі блискавично схилялись і випростувалися, скачучи з ноги на ногу серед водяних струменів. На ці неймовірно спритні вправи страшно було дивитися, навіть коли їх виконував Лауреан, хоча могутній зріст і виноградна лоза, якою він підперезався, робили його схожим на річкового бога; та коли я дивився на Грегоріо, низенького, з кривими ногами й обернутими досередини ступнями, мене, незважаючи на його постійно усміхнену пику, охоплював жах.

Переночували ми в Сальтіко, жалюгідному, злиденному невеличкому селі, щоправда, з досить гамірливими корчмами. Тут були нездоланні перепони для плавання, і звичайно на цьому дорога веслярів, що припливли з пониззя, з порту, закінчувалася; від Сальтіко до Сальто вели човни інші веслярі, а ще далі вирушали ті веслярі, які щодня спускалися вниз за течією з Хунтаса.

Увечері мої веслярі перетягли волоком каное, вже без ранчо, на те місце на березі, звідки я мав вирушити далі в дорогу. Небезпеку плавання від Сальтіко до Сальто навіть важко собі уявити.

В Сальто знову довелося тягти каное волоком, щоб подолати останню перешкоду, і, слід сказати, це місце цілком заслужено носило свою назву.

Що більше ми віддалялися від моря, то ширше нам відкривалися величність, краса, різноманітність барв і багатство пахоців, що створюють казкову картину глибинної сельви. Тут рослинність панує майже неподільно; тільки зрідка пролунає вдалині крик фазана або пролетить пара папуг над верхівками крутих гір, що обрамляють ущелину, й промигне первоцвіт у темному склепінні гілля гуайяви або заростей очерету, над якими погойдуються похилені оперення бамбука. Вряди-годи зимородок, єдиний водяний птах, що живе на цих берегах, черкне крилом по тихому плесі запла-

ви і, пірнувши, знову з'явиться зі срібlistою рибиною в дзьобі.

Вгору від Сальтіко дедалі частіше нам зустрічалися каное, що пливли вниз за течією; найбільші серед них досягали восьми вар у довжину й насилу однієї в ширину.

З двох веслярів, які вели каное, той, що стояв ближче до носа, раз по раз нахилився, вичерпуючи воду, а другий нерухомо сидів на кормі. Обидва вони були незворушні: спершу ледь помітні в закруті посеред бурхливої течії, вони зникали за поворотом, відтак швидко пропливали повз нас і, одразу ж опинившись унизу, мчали, мовби бігли, по пінистих хвилях.

Ліворуч лишилися стрімчаки Ла-Вібора-Дельфіни, чистий струмок, що витікає з гір і, ніби ніяковіючи, вливає свої води в могутню течію Дагуа, круті вершини Арраяну. Нам треба було зупинитися й роздобути нову жердину, бо Лауреан зламав останню із запасних. Ось уже цілу годину не вщухала злива, річка покривалася піною й водоростями.

— Дівчинка ревнує,— озвався Кортіко, коли ми причалили до берега.

Я подумав, що його слова стосуються сумної, приглушеної пісні, яка долинала з недалекої хижки.

— А що то за дівчина? — спитав я.

— Звісно ж, Пепіта, господарю.

Аж тоді я зрозумів, що той веде мову про чудову річку під назвою Пепіта, яка впадає в Дагуа нижче Хунтаса.

— Чому ж вона ревнує?

— Хіба ваша милість не бачить, яка вода тече згори?

— Ні.

— Прозора.

— Чому тоді Дагуа не ревнує? Пепіта гарніша й чистіша, ніж вона.

— Дагуа занадто злюча. А це води Пепіти, тому річка й не жовта.

Поки веслярі готувалися знову вирушати в дорогу, я зайшов до хижки: мені цікаво було подивитися, на якому інструменті там грали; виявилось, що то була марімба — низка бамбукових трубочок, які поступово зменшуються, з чонтовими клавішами, по яких б'ють обтягненими бичачою шкірою паличками.

Роздобувши нову жердину й пересвідчившись, що вона зроблена з міцного дерева, ми вирушили далі; надворі випогодилося, і тепер ревнющі Пепіти нам не страшні.

Лоренсо підбадьорив веслярів, пообіцявши їм добре заплатити за сумлінну роботу, тому вони не шкодували сил, намагаючись доставити мене завидна до Хунтаса. Незабаром ми пропливли повз невеличке село Сомбрерільйо, що зеленіло праворуч на суворих темних горах. За годину ми проминули скелясті стрімчаки Медіалуна, потім — небезпечний Кредо й нарешті щасливо скінчили своє неймовірне плавання, зійшовши на берег у Хунтасі.

Наш приятель Д., давній службовець мого батька, чекав на мене, довідавшись від поштаря, який випередив нас у Сан-Сіпріано, що я маю приїхати сьогодні ввечері. Він повів мене до свого дому, де я чекав на Лоренсо й веслярів. Обидва негри, як висловився Грегоріо, залишилися задоволені «моею особою». Наступного ранку їм треба було вертатися назад. Випивши по келиху коньяку й отримавши від мене листа для начальника порту, вони тепло попрощалися зі мною, побажавши мені здоров'я й щастя.

LIX

Коли ми сіли за стіл, я попередив Д., що хочу по можливості сьогодні ж вирушити далі, і попрохав його зробити все, що для цього потрібно. Він порадився з Лоренсо, той одразу ж відповів, що мули в селі знайдуться, а ніч надворі місячна. Я наказав негайно готуватися в дорогу. Побачивши, що я настроений рішуче, пан Д. не став заперечувати.

Невдовзі Лоренсо приніс для мене зброю й прошепотів мені, що і йому дуже не хочеться лишатися ночувати в Хунтасі.

Попросивши пана Д. оплатити доставку мого багажу до Хунтаса й відправити його далі, ми попрощалися з ним і осідлали міцних мулів. Хлопець, який супроводжував нас, сів на третього мула — з перекинутими через луку сидла саквами, де лежали мої дорожні речі й харчі, що їх дав нам гостинний господар.

Коли ми здолали половину схилу Пуерти, сонце вже

почало сідати. Час від часу мій мул зупинявся перепочити; я милувався глибокою ущелиною, що лишлася внизу, і з насолодою вдихав цілюще гірське повітря. Далеко в яру можна було розгледіти сірі солом'яні стріхи Хунтаса; Дагуа, виблискуючи під останнім промінням сонця, оббігала з обох боків острівець з селом, відтак нестримно кидалася вперед, зникаючи в закруті біля Кредо, й знову виблискувала вдалині біля берегів Сомбрерільйо.

Вперше після від'їзду з Лондона я відчув, що тепер нарешті сам спроможний скоротити відстань, яка відділяла мене від Марії. Певен, що за два дні можна дістатися додому, я ладен був загнати мулів, аби якомога швидше досягти мети. Лоренсо, який з досвіду знав, чим завершуються такі подвиги на цих дорогах, намагався притримати мене і під приводом, до речі, слухним, що провідником має бути він, на останніх підступах до перевалу поїхав попереду.

Коли ми підїхали до Ормігера, лише місяць нам освітлював стежку. Я натяг повіддя, бо Лоренсо спішився перед найближчою хатиною, розтривоживши всіх сусідських собак. Спершись на шию мого мула, він спитав, усміхаючись:

— Хочете, переночуємо тут? У цьому домі живуть добрі люди, в них знайдеться чим підгодувати мулів.

— Не будь ледацюгою,— відповів я.— Мені ж зовсім не хочеться спати, а мули ще не потомилися.

— Не дуже поспішайте,— заперечив Лоренсо, підтримуючи стремено.— Я хочу дати мулам трохи перепочити, інакше вони можуть задихнутись. Хусто їде моїми до Хунтаса,— провадив він, скидаючи попругу з мого мула,— той хлопець, якого ми зустріли в Пуєрті, сказав, що цієї ночі Хусто зупиниться в Сантані, якщо не встигне доїхати до Охаса. Де ми зустрінемо його, там і вип'ємо шоколаду й з годинку поспимо. Гаразд?

— Еге ж. Тільки завтра ввечері ми повинні дістатися до Калі.

— Навряд. Десь о сьомій ми будемо в Сан-Франсіско, але тільки за умови, якщо ви їхатимете слідом за мною, а інакше дай нам боже доїхати хоч би до Сан-Антонію.

Розмовляючи, Лоренсо натер хребти мулам ганусівкою. Потім викресав вогню, закурив сигару, насва-

рився на хлопця з в'юками, який відстав від нас нібито через те, що його мул надто норовистий, і ми поїхали далі, а нам услід не стихав гавкіт дворняжок.

Хоч дорога була непогана, точніше, суха, ми дістались до Охаса тільки після десятої. На майданчику, що увінчував перевал, білів намет. Лоренсо, придивившись до мулів, що паслися на узбіччі стежки, сказав:

— А ось і Хусто. Он бродять його Тамбореро та Фронтіно, вони ніколи не втікають від нього.

— А це чії мули? — спитав я.

— Та мої ж.

Довкола стоянки панувала глибока тиша. Свіжий вітер погойдував очеретяні зарості на схилах і час від часу роздмухував гаснучий жар у двох багаттях, розведених коло намету. Біля одного багаття спав, згорнувшись у клубок, чорний собака; почувши наше наближення, він загарчав, а запідозривши в мені чужинця, голосно загавкав.

— Слава діві Марії! — сказав Лоренсо: так вітається один з одним погоничі, зустрічаючись на місці ночівлі. — Замовкни, Бороданю! — крикнув він собаччі, зіскаючи з сідла.

До нас вийшов високий стрункий мулат, пробравшись між тюками тютюну, складеними обабіч намету. Це й був старший погонич Хусто. Він був у парусиновій сорочці, схожій на коротку куртку, й широких штанах, на голові мав хустку, зав'язану на потилиці.

— Вітаю, пане Лоренсо, — сказав він, упізнавши господаря. — А чи це не панич Ефраїн?

Ми відповіли на привітання: Лоренсо приязно поплескав його по плечу й сказав якесь гостре слівце, а я, незважаючи на втому, кинув кілька люб'язних слів.

— Спішуйтесь, — провадив погонич. — Ваші мули, певне, притомились.

— Це твої мули притомились, — відповів Лоренсо. — Повзуть, наче мурашки.

— Самі побачите, анітрохи не втомились. А що це ви тут робите о такій пізній порі?

— Ідемо своєю дорогою, поки ти даєш хropaка. Годі базікати, накажи роздмухати жар, варитимемо шоколад.

Поки мулат роздмухував жар, прокинулися і інші погоничі. Потім Хусто засвітив недогарок свічки і, при-

лаштувавши його в дуплі дерева, простелив для мене на землі велику чисту шкуру.

— А ви куди зараз їдете? — спитав він у Лоренсо, який діставав із саків наші харчі на додачу до шоколаду.

— До Сантани, — відповів той. — Як мулиці? Син Гарсії сказав мені, коли ми вирушали з Хунтаса, що Росілья в тебе вибилась із сил.

— Вона єдина ледащиця, та дарма, сяк-так ми доплентались.

— Не обтяжуй їх надто великим вантажем.

— Ну, в мене й самого тям не вистачить! А як бадьоро вони йшли спершу, нечестивці. Щоправда, Мансанілья надумала викидати коники в Санта-Росі. Подивившись на неї, така худюща, а хитріша за всіх. Але й вона пішла як слід: від Плантареса веду її з в'юками.

З'явився банячок з гарячим шоколадом, і погоничі наперейми пропонували нам гарбузові чашки, відв'язуючи їх від пасків.

— Хай йому грець! — вигукнув Хусто, дивлячись, з яким задоволенням я сьорбав цей по-простацькому зварений і вже поданий, хоч іще не настояний як слід шоколад. — Хто б упізнав панича Ефраїна! Зовсім загнав пана Лоренсо, чи не так?

У подяку за окріп ми почагували Хусто та його хлопців чудовим бренді й приготувалися їхати далі.

— Вже одинадцята, — сказав погонич, подивившись на місяць, що білим сяйвом заливав величаві кряжі Чанкос і Бітако.

Я зиркнув на годинник — і справді була точно одинадцята година. Ми попрощалися з погоничами, та тільки-но від'їхали на півкуадри від намету, Хусто гукнув Лоренсо: той затримався й наздогнав мене через кілька хвилин.

LX

Наступного дня о четвертій ми вибралися на вершину Крусес. Я спішився, щоб ступити ногою на цю землю: тут, собі на лихо, я сказав «прощавай» рідному краю. Тепер знову переді мною лежала долина Кауки, така сама чарівна, як я був нещасливий... Мені часто

снилося, що я бачу її з верхівки цієї гори, і зараз, коли вона постала переді мною в усій своїй величчі, я довго роздивлявся довкола, сумніваючись, чи це, бува, не сон. Серце моє калатало, мовби передчуваючи, що незабаром до нього пригорнеться Маріїна голівка, в завиванні вітру мені причувалися відлуння її голосу. Мої очі прикипіли до осяяних сонцем пагорбів біля підніжжя далекого гірського кряжа, де білів отчий дім.

Лоренсо підійшов до мене, ведучи чудового білого коня, якого взяв у Токотá, щоб я подолав на ньому останні три ліги дороги.

— Поглянь,— сказав я, коли він заходився сідлати коня, і показав рукою на білу цятку, від якої не міг відірвати очей.— Завтра о цій порі ми вже будемо там.

— А навіщо нам туди? — перепитав він.

— Як навіщо?

— Вся родина в Калі.

— Ти нічого не казав про це. Чому вони там?

— Вночі Хусто сказав мені, що панні погіршало.

Лоренсо говорив, не дивлячись на мене, було видно, що він хвилюється.

Я, неспроможний стримати трепет, стрибнув у сідло, і прудкий кінь стрімголов помчав униз по кам'янистій стежці.

Вже вечоріло, коли я об'їхав гірський кряж. Лютий західний вітер свистів серед скель і в очереті, метляючи довгою гривовою коня. Ліворуч від мене вже не білів на темних схилах гори рідний будинок, що зник за небокраєм. Праворуч — вельми далеко, під синім небом — вимальовувалися скелясті гори Уїла, огорнуті сизим туманом.

«Той, хто створив усю цю красу,— думав я,— не може вбити своє найдосконаліше створіння, яке сам же надихнув мене покохати всім серцем». І я знову тамував ридання, що душило мене.

Вже лишилася далеко позаду чиста, привітна ущелина, посеред скель, така сама чудова, як річка, що біжить у ній, і мої дитячі спогади.

Місто тихо засинало на своєму м'якому зеленому ложі, над ним, наче зграя величезних птахів, які ширяють над землею, шукаючи своїх гнізд, погойдувалося залите місячним сяйвом листя.

Довелося зібрати решту мужності, щоб зважитися постукати в браму будинку.

Коли слуга відчинив, я спішився, кинув йому повіддя й вихором помчав через передпокій та коридор до вітальні. Там було темно. Ступивши кілька кроків, я почув крик, і хтось обійняв мене.

— Маріє! Моя Маріє! — вигукнув я, пригортаючи до грудей голову, що схилилася під моїми поцілунками.

— О, ні! Боже мій, ні! — заривавши, проказала Емма і, відірвавшись від мене, впала на канапу. То була вона, а не Марія. Сестра була в чорній сукні, місяць освітив її мертвотно-біле, заплакане обличчя.

Розчинилися двері матеріної кімнати. Мати кинулась до мене і, обціловуючи мене й проказуючи якісь нерозбірливі слова, посадила на канапу поряд з непорушною, мовчазною Еммою.

— Де Марія? Де ж вона? — крикнув я, схопившись на ноги.

— Синку, любий мій! — заговорила мати з невимовною ніжністю й знову пригорнула мене до грудей. — Вона на небі!

Мій мозок мовби проштрикнуло холодне лезо кинджала, потемніло в очах, забило дух. Це поранила мене смерть... Жорстока, безжальна!..

LXI

Тієї ночі я, опритомнівши в постелі, насили, наче крізь туман, розрізнув людей, які стояли довкола мене, та знайому обстанову і довго не міг збагнути, що зі мною сталося. Слабке світло лампи, пробиваючись крізь щільну запону ліжка, освітило кімнату. Було тихо. Я спробував підвестись, але марно; тоді я покликав на допомогу й відчув, як хтось стиснув мою руку; я знову покликав, але у відповідь на вимовлене кволим голосом ім'я почувся плач. Я повернув голову й побачив матір, її очі, повні сліз, утупилися в мене з тривожним чеканням. Тихо, майже беззвучно вона мене про щось питала, бажаючи переконатися, що я справді прийшов до тями.

— Тож це правда! — мовив я, коли невиразний спогад про недавню нашу зустріч вплив у моєму мозку.

Не відповідаючи, вона припала головою до подушки поряд з моєю головою.

Спливло кілька хвилин, і в мене вистачило жорстокості сказати:

— І ви обманювали мене!.. Навіщо ж я приїхав?

— А я? — урвала мати мене, її сльози котилися по моїй шиї.

Але ні її горе, ні її ніжність не могли у мене викликати сліз.

Мабуть, усі намагалися оберігати мене від зайвих хвилювань. Підійшов батько й мовчки потиснув мені руку, витираючи почервонілі від безсоння очі.

Мати, Елоїса й Емма цілу ніч по черзі просиділи біля мого ліжка після того, як від нас пішов лікар, що обіцяв не швидко, але безсумнівне одужання. Даремно вони так ніжно піклувалися про мене, даремно вмовляли поспати. Коли мати, скорена втомою, задрімала, я зрозумів, що пробув удома вже понад добу.

Лише Емма знала те єдине, про що мені треба було дізнатись: її останні дні, останні хвилини, останні слова... Я відчував, у мене не вистачить мужності вислухати цю страшну розповідь, але ж не міг стримати непогамовне бажання почути сумні подробиці й засипав її запитаннями. Однак Емма з материнською ніжністю, мовби заколисуючи немовля в колисці, відповіла:

— Завтра.

І гладила моє чоло або проводила рукою по моїй чуприні.

LXII

Три тижні минуло з часу мого приїзду; за порадою лікаря Емма й мати не відходили від мене ні на крок, пояснюючи цей свій пильний нагляд поганим станом мого здоров'я.

Уже над її могилою день за днем пролетіли два місяці, а губи мої ще не прошепотіли жодної молитви за неї. Я відчував себе безсилим відвідати покинуту оселю нашого кохання, поглянути на склеп, який сховавав її від моїх очей, не пускав у мої обійми. Але ж саме там вона й чекала на мене: там зберігалися прощальні дари для того, хто не примчав почути її остан-

ній подих, прийняти її останній поцілунок, перш ніж смерть зціпить її уста.

Краплину за краплиною вливала Емма в моє серце гіркоту Маріїних останніх зізнань. Сестрі порадили прорвати греблю, відкрити дорогу моїм сльозам, але потім вона вже не знала, як їх зупинити, і довгі скорботні години ми ридали разом.

Наступного ранку після того як Марія написала мені останнього листа, Емма, не заставши її в спальні, побачила, що вона сидить на кам'яній лаві в садку. Видно було, що вона плакала: її великі, обведені темними кругами очі, що вступилися в дзюркотливий струмок унизу, були вологі, останні сльозинки ще котилися по блідих, змарнілих щоках, колись таких ніжних і свіжих; у її зітханні вловлювалося схлипування, що полегшувало смуток.

— Чому ти вийшла сьогодні сама? — спитала Емма, обіймаючи її. — Я хотіла піти з тобою, як учора.

— Так, знаю, — відповіла Марія. — Але мені забаглося вийти самій. Подумала, що в мене вистачить сили. Допоможи мені підвестись.

Вона сперлась на Еммину руку, і вони підійшли до трояндового куща перед моїм вікном. Марія подивилася на нього майже з посмішкою і, зірвавши дві щойно розпуклі троянди, сказала:

— Може, це вже останні. Поглянь, скільки пуп'янків. Коли вони розквітнуть, найгарніші віднеси Пречистій Діві.

Прихиливши до щокі гілку, на якій було найбільше квіток, вона додала:

— Прощавайте, мої троянди, любий символ його вірності! Скажеш йому, що я доглядала наші троянди до останнього дня, — звернулась Марія до Емми, яка не стримала сліз.

Сестра хотіла забрати її з садка.

— Чому ти така сумна? — спитала вона. — Тато згодився відкласти наш від'їзд. Ми приходитимемо сюди щодня. Адже ти відчуваєш себе краще, чи не так?

— Побудемо тут ще трохи, — відповіла Марія й підійшла до мого вікна. Забувши про Емму, вона довго дивилася в мою кімнату, потім схилилась, зірвала свої улюблені лілії і знову звернулася до сестри. — Скажи йому, що лілії цвістимуть вічно. Тепер ходімо.

На березі струмка Марія знову зупинилась, озирнулася довкола і, схиливши голову Еммі на груди, прошепотіла:

— Я не хочу померти, поки знову не побачу його тут!..

Цілий день Марія була мовчазніша й сумніша, ніж звичайно. Надвечір вона зайшла до своєї кімнати й поставила у вазу зірвані вранці лілії, перев'язавши їх стрічкою. Тут і застала її Емма, коли вже вечоріло. Марія стояла, спершись ліктями на підвіконня, розпущене волосся майже затуляло її обличчя.

— Маріє,— сказала Емма помовчавши,— чи не зашкодить тобі вечірній вітер?

Марія, вийшовши із задуми, взяла Емму за руку й посадила поряд з собою на канапу.

— Мені вже нічого не може зашкодити.

— Хочеш, підемо до молитовні?

— Зараз ні, мені хочеться ще побути тут. Я маю так багато сказати тобі!..

— Хіба ти не можеш сказати все це в іншому місці? Ти ж бо завше слухалась порад лікаря, а тепер не бажаєш, і всі наші піклування будуть марні. Ось уже два дні ти зовсім не слухаєшся.

— Просто ніхто не знає, що я скоро помру,— відповіла Марія і, пригорнувшись до Емминих грудей, заплакала.

— Помреш! Помреш, коли ось-ось має приїхати Ефраїм?..

— Не побачивши його, не сказавши йому... Помру, не дочекавшись... Це страшно,— здригнувшись, сказала вона, помовчавши з хвилину,— але це правда: ще ніколи я не почувала себе так погано, як тепер. Ти повинна знати про все це, бо потім я вже не зможу говорити. Послухай, я хочу залишити йому все, що маю, все, що йому було любе. Поклади в скриньку, де я зберігаю його листи й сухі квіти, цей медальйон: у ньому пасма його волосся й волосся моєї матері; і ще цей перстень, він надяг його мені на палець напередодні від'їзду; і загорни в мій голубий фартушок мої коси... Не засмучуйся так,— мовила Марія, притискаючись до Емминого обличчя холодною щокою.— Я не могла б стати його дружиною... Бог хоче врятувати його від горя й страждань: він не побачить мене такою, якою я стала, не побачить моєї смерті... Ох, я могла б по-

мерти покірно, сказавши йому останнє «прощай»! Обійми його замість мене, розкажи, що марно я боролась, не бажаючи залишати його самого... що його самотність нагонила на мене страху більше, ніж сама смерть, і...

Марія замовкла й судомно забилася в Емминих обіймах. Емма без угаву цілувала її обличчя, але воно мовби закам'яніло; зверталась до Марії, але не чула відповіді. Вона розпачливо закричала, і на цей крик збіглася вся родина.

Марно лікар силкувався зупинити цей напад недуги. Наступного ранку він сказав, що неспроможний урятувати Марію.

Перед Маріїним ліжком, на столику, посеред найкращих садових квітів поставили розп'яття з молитовні й засвітили перед ним дві освячені свічки. Вклякши перед скромним запахущим вівтарем, священник довго молився. Підвівшись, він вручив одну свічку батькові, другу — лікареві Майну й разом з ними підійшов до хворої, що помирала. Мати, сестри, Луїса з дітьми й кілька рабінь спостерігали на колінах за обрядом. Священник, схилившись над Марією, сказав:

— Дочко моя, бог іде до тебе, чи хочеш ти прийняти його?

Вона лежала мовчки й нерухомо, мовби спала глибоким сном. Священник запитально подивився на Майна, той зрозумів і, перевібивши Маріїн пульс, мовив:

— Ще кілька годин.

Священник благословив і причастив її. Ридання матері, моїх сестер і дочок Хосе зливалося з молитвою.

Через годину до ліжка підійшов Хуан, він витягся навшпиньки, намагаючись побачити Марію, і з плачем просив, щоб його підняли вище. Мати взяла його на руки й посадила на ліжку.

— Вона спить, так? — спитав малюк і, поклавши голову на подушку поряд з Марією, обхопив рученятами її косу, як це робив завжди перед сном.

Батько поклав край цій сцені, побачивши, що мати втрачає останні сили й усі інші теж пригнічені горем.

О п'ятій вечора Майн, який сидів в узголів'ї Марії, не випускаючи її руку зі своєї, встав, і з його затуманих сльозами очей батько зрозумів, що Марія померла. Почувши батьків плач, мати й Емма кинулися до Маріїного ліжка. Вона, здавалося, заснула, але

заснула навіки... померла! І губи мої не відчули її останнього видиху, до мене не долинули слова прощання, сльози, пролиті потім над її могилою, не впали на її чоло!

Коли мати зрозуміла, що Марія померла, побачила це безживне тіло, освітлене промінням надвечірнього сонця, що лилося у відчинене вікно, вона, ридаючи, припала губами до холодної, нечутливої руки і охриплим від плачу голосом заголосила:

— Маріє!.. Донечко моя! Навіщо ти покинула нас?.. Ох, ніколи більше ти не почувеш мене!.. Що я скажу своєму синові, коли він запитає про тебе? Що я діятиму, боже мій!.. Померла! Померла, не промовивши жодного слова!

Марія, вдягнена в білий атлас, лежала в труні на накритому чорним покривалом столі посеред молитовні, і обличчя її виражало безмежне упокорення долі. Світло свічки осявало гладеньке чоло, відкидало на щоки тінь від довгих вій; бліді, крижані губи мовби хотіли всміхнутися; здавалося, ніби вона ще дихає. На плечах чорніли коси, накриті білим шарфом; у складених на грудях руках лежало розп'яття.

Такою побачила її Емма о третій годині ночі, коли прийшла виконувати страшний Маріїн заповіт.

Священик молився, вклякши на коліна в ногах труни. Нічний вітерець, принісши з собою пахощі троянд і помаранчевого цвіту, погойдував полум'я свічок, що догоряли.

— Тільки-но я відрізала першу косу,— розповідала Емма,— мені здалося, що Марія ось-ось лагідно подивиться на мене, як дивилася колись, схиливши голову мені на коліна, поки я розчісувала її волосся. Я поклала її коси перед зображенням Пречистої Діви й востаннє поцілувала Марію в щоки. Коли через дві години я отямилась... її вже там не було!..

Брауліо, Хосе й четверо поденників віднесли труну до села, перетинаючи ті самі рівнини, перепочиваючи в тих самих гаях, де сонячного ранку проїздила разом зі мною моя кохана Марія в день вінчання Трансіто. Батько й священик повільно їхали верхи за скромною процесією... на жаль, такою самою скромною й мовчазною, яким був похорон Най!

Батько повернувся додому ополудні вже сам. Коли

він спішився, не зміг стримати ридання, що душило його. Сидячи в світлиці між матір'ю й Еммою в оточенні молодших дітей, які марно чекали від нього ласки, він дав вилитись своєму горю. Мати мусила заспокоювати його й закликати до покірності долі, чого сама не могла знайти в своєму серці.

— Я,— казав він,— я замислив цей нещасливий від'їзд, я вбив її! Якби Саломон зажадав від мене звіту за свою доньку, що б я міг йому відповісти?.. А Ефраїм... Ефраїм!.. Ох! Навіщо я викликав його? Ось як я виконав свою обіцянку!

Того ж вечора всі полишили гірський маєток і, переночувавши на фермі, вранці вирушили до міста.

Брауліо й Трансіто залишилися доглядати будинок на час відсутності родини.

LXIII

Десятого вересня, через два місяці після смерті Марії, я почув від Емми закінчення скорботної розповіді, яке вона так довго відкладала. Був пізній вечір, у мене на колінах дрімав Хуан — у нього ця звичка виробилася після мого приїзду, може, він відчував, як я хочу бодай трохи повернути йому материнське піклування й любов Марії.

Емма дала мені ключ від шафи в гірському маєтку, де лежала Маріїна сукня й усе, що вона заповіла зберегти для мене.

Вдосвіта наступного ж дня я вирушив до Санта-Р. Там уже два тижні жив батько, після того як підготував усе необхідне для мого повернення до Європи, призначене на вісімнадцяте число.

Дванадцятого о четвертій пополудні я попрощався з батьком, переконавши його, що хочу переночувати в маєтку Карлоса, щоб наступного дня якомога раніше потрапити до Калі. Коли я обійняв батька, він дав мені запечатаний пакет і сказав:

— Це повезеш до Кінгстона: тут остання воля Саломона й посаг його доньки. Якщо з любові до тебе я розлучив вас обох,— додав він тремтливим від хвилювання голосом,— і, може, пришвидшив її смерть... ти знайдеш у собі сили пробачити мені... Хто ж мені й простить, як не ти?

Глибоко розчулившись, я відповів батькові на його ніжне, сумирне прохання про прощення, і він знову обійняв мене. Мені й досі вчуваються його прощальні слова!

Перебравшись убрид через Амайме, я виїхав на рівнину, почекав там на Хуана Анхеля й послав його по дорозі в гори. Він подивився на мене, мовби злякавшись мого наказу, але, побачивши, що я звернув праворуч, побіг услід що мав сили, та однаково незабаром залишився далеко позаду.

Я вже чув бурхливе вирування Сабалетасу, вдалині міг розгледіти узбережні верби. Я зупинився на вершечку пагорба. Два роки тому, такого самого вечора, що тоді так лагідно всміхався моему щастю, а сьогодні був зовсім байдужий до мого горя, я дивився звідси на світло у вікнах рідного будинку, де на мене так нетерпляче чекали. Там була Марія... Тепер будинок замкнений, довкола — ні душі й повна тиша... Тоді кохання тільки зароджувалося, тепер у нього вже немає ніякої надії. Неподалік від стежки, що вже заростала травою, я побачив широкий камінь, на якому ми стільки разів сиділи й читали в ті щасливі дні. А ось і садок — свідок мого кохання: дрозди й голуби, тихо воркуючи, копошилися в кронах помаранчевих дерев; вітер ганяв сухе листя по кам'яних плитах сходів.

Я зістрибнув з коня і, надавши йому повну волю, неспроможний когось покликати, опустився на приступки, де стільки разів стояла вона, ласкавим голосом і ніжним поглядом посидала мені прощальне вітання.

Через якийсь час, уже майже в темряві, неподалік почувлися чийсь кроки. Це була літня рабіня: побачивши біля стайні осідланого коня, вона прийшла подивитися, хто приїхав. Услід за нею насилу плентав Майо. Побачивши друга мого дитинства, щасливого товариша щасливих днів, я не зміг стримати ридання. Майо горнувся до мене, сподіваючись пестощів, лизав мої чоботи, а потім, притиснувшись до моїх ніг, жалібно завив.

Рабіня принесла ключі від будинку й пояснила, що Брауліо й Трансіто зараз у горах. Я зайшов до світлиці, нічого не бачачи затуманеними очима, і упав на канапу, де ми колись сиділи разом, де я вперше освідчився їй у коханні.

Коли я підвів голову, довкола стояла суцільна темрява. Я прочинив двері до матеріної кімнати, остроги мої зловісно цокотіли в холодному, овіяному мо-

гильним запахом будинку. Незбагненна сила штовхнула мене до молитовні. Я вимолю її в бога... Ні, навіть господь безсилий повернути її на землю! Підутуди, де я пригортав її, де мої губи вперше торкнулися її чола... Але тут зійшов місяць, і його промінь, процідившись крізь опущені жалюзі, освітив єдине, що я зміг побачити: поховальне покривало, яке звисало зі стола, на якому стояла її труна, та недогарки свічок, що освітлювали її неживе обличчя... Глуха тиша була відповіддю на мій стогін, німа вічність постала перед моїм розпачем!

Я побачив світло в материній кімнаті: це Хуан Анхель поставив на стіл свічку. Я взяв її, махнув рукою, щоб хлопець залишив мене самого, й подався до Маріїної спальні. Там ще витав слабкий запах її парфумів... Тут мала чекати на мене її душа, оберігаючи прощальну заповідь кохання. Розп'яття стояло на столі, біля його підніжжя лежали зів'ялі квіти, ліжко, на якому вона померла, було ненакрите, склянки зберігали решту останніх випитих нею ліків. Я відчинив шафу: на мене ринули всі пахощі днів нашого кохання. Мої руки й губи торкалися знайомих суконь. Я висунув шухляду, про яку розповідала Емма. Заповітна скринька лежала там. З моїх грудей вирвався крик, у очах потемніло, коли я стиснув у руках її коси, які, здавалося, відчували мої поцілунки.

Збігла ціла година... Боже мій! Ти знаєш, я блукаю по садку, зовучи її, я благав дерева, які колись відкидали на нас свою тінь, закликав довколишню пустельну тишу, але тільки луна повторювала у відповідь її ім'я. Над кручею, що поросла трояновими кущами, над похмурою глибиною, де білів лише туман і вирувала річка, страшна думка раптом зупинила мої сльози й крижаним диханням торкнулась мого чола...

І нараз поруч мене, в троянових кущах, чийсь голос вимовив моє ім'я — то була Трансіто. Коли вона підійшла до мене, моє обличчя, мабуть, налякало її: вона від жаху залякла на місці. Почувши мою різку відповідь на її благання піти звідси, Трансіто зрозуміла, як мало цінував я в ці хвилини своє життя. Сердешна жінка заплакала, але, взявши себе в руки, сумовитим голосом вірної рабині прошепотіла:

— Ви навіть не хочете побачити Браулію й мого синопка?

— Не плач, Трансіто, даруй мені,— сказав я.— Де вони?

Трансіто стиснула мою руку і, не витираючи сліз, повела на галерею, де на мене чекав її чоловік. Ми з Брауліо обійнялись, а Трансіто поклала мені на коліна чудове шестимісячне немовля, і, присівши біля моїх ніг, з посмішкою дивилася, як я пещу дитятко її цнотливого кохання.

LXIV

Незабутня остання ніч, проведена в батьківському домі, де минали роки мого дитинства й щасливі дні юності! Птах, якого ураган заніс у випалену сонцем пампу, марно намагається повернутися назад у рідні тінисті ліси й уже зі зламаним пір'ям вертається туди після бурі у даремних пошуках гнізда, розкиданого довкола розбитого блискавкою дерева. Так і моя скорботна душа блукає тепер у сновидіннях навколо мого колишнього родинного вогнища. Як постаріли ви, гіллясті помаранчеві дерева й гнучкі зелені верби, що росли разом зі мною! Троянди й Маріїні лілії, хто милується вами, якщо ви ще живі? Вже не доведеться мені вдихати пахощі квітучого садка! І слухати шелест вітру, дзюрчання річки!..

Північ застала мене в моїй кімнаті. Я ще не спав. Усе там залишилося таким самим, як у день мого від'їзду, лише видно було, що Маріїні руки прикрасили кімнату до мого повернення: у вазі стояли останні зірвані для мене лілії, вже зів'ялі й з'їдені комахами. Сівши за стіл, я розкрив пакет з листами, що повернулися до мене після її смерті. Я дивився на рядки, що розпливлися від моїх сліз, написані, коли я й подумати не міг, що вони стануть останніми зверненнями до неї словами; я розправляв і читав один за одним аркушки; зім'яті, коли Марія ховала їх у себе на грудях, і, відшукуючи в Маріїних листах відповідь на кожен написаний мною рядок, складав цей безсмертний діалог безсмертного кохання, що його продиктувала надія й урвала смерть.

Стискаючи в руках Маріїні коси, я ліг на канапу, де Емма вислухала її останні заповіти; годинник пробив другу. Цей старий годинник так само відміряв

час тяжкої ночі напередодні мого від'їзду; тепер він міряв час останньої ночі в рідному домі.

Мені примарилося, що Марія стала моєю дружиною: це п'янке марення і тепер — єдина втіха моєї душі. Марія була в легенькій голубій суkenочці й голубому фартушку, голубому, наче клаптик літнього неба; як часто ми збирали в цей фартушок зірвані квіти, як любо й недбало вона пов'язувала його довкола гнучкого стану; а тепер у ньому лежали її коси... Обережно, намагаючись не шелестіти суkenкою, вона прочинила мої двері, опустила на килим біля канапи і, з ледь помітною усмішкою подивившись на мене, мовби сумніваючись, чи я не вдаю, що сплю, тихенько торкнулась мого чола ніжними, як пелюстка лілії, вустами. Пересвідчившись, що я не обманюю її, Марія хвилю зачекала, і я відчув тепло й запах її дихання; та марно я сподівався, що вона припаде вустами до моїх губів: Марія сіла на килим і почала читати розкидані на ньому аркушики, торкаючись щічкою моєї руки, що звисала з канапи; відчувши ніжний дотик моєї руки, вона підвела на мене сповнені кохання очі й усміхнулася так, як тільки могла всміхатись вона; я пригорнув до грудей її голівку; Марія спробувала зазирнути мені у вічі, а я, зануривши чоло в її коси, з насолодою вдихав пахощі чебрецю.

І раптом крик, мій власний крик урвав цей сон: у нього вдерлася жорстока дійсність, обурюючись, мовби ця мить була цілим століттям щастя. Свічка догоряла; у вікно віяв холодний передсвітанковий вітер; руки мої застигли, судомно стискаючи Маріїні коси, єдиний слід її вроди, єдине, що було правдою в моєму сні.

LXV

Цілий день я ходив по любих моєму серцю місцях, що їх більше не судилося мені побачити, а увечері готувався до від'їзду в місто, вибравши дорогу повз парафіяльне кладовище, де спочивала Марія. Хуан Анхель і Брауліо вирушили раніше, щоб зачекати на мене там, а Хосе, його дружина й дочки були зі мною до хвилини мого прощання. Всі разом ми зайшли до молитовні і, вклякши на коліна, зі сльозами помоли-

лися за упокій душі тієї, кого ми так палко любили. Запала глибока мовчанка. Хосе порушив її, прочитавши молитву богородиці — заступниці тих, хто плаває й мандрує.

Трансіто й Лусія попрощалися зі мною і, плачучи, посідали на кам'яні східці галереї; пані Луїса кудись зникла; Хосе, відвернувшись, щоб я не бачив його сліз, тримав мого коня за вуздечку; Майо, махаючи хвостом, лежав на траві й стежив за кожним моїм рухом, як у ті дні, коли він був ще сповнений сили й ми полювали на куріпок.

Голос зрадив мене, і я не зміг вимовити останні теплі слова до Хосе і його дочок, та й вони були б неспроможні відповісти мені.

Проїхавши кілька куадр, перші ніж спуститися з гори, я зупинився й кинув прощальний погляд на рідний дім і садок біля нього. Від прожитої в ньому щасливої пори лишилися самі тільки спогади, від Марії — дари, що їх полишила вона мені, помираючи.

Майо кинувся наздоганяти мене і, захекавшись, зупинився на березі потічка, що розділяв нас; двічі він пробував перебратися через нього, але, знесилившись, повертався; собака сів на моріжку і, дивлячись на мене з людським смутком, так тоскно завив, мовби хотів нагадати, як він любить мене, і дорікнути за те, що я покидаю його, старого.

Через півгодини я спішився біля брами оточеного частоколом самотнього гаю посеред рівнини — це було сільське кладовище. Брауліо перебрав у мене коня і, глибоко співчуваючи моєму горю, штовхнув стулку брами, але сам не ступив далі жодного кроку. Я пройшов між чагарями й дерев'яними хрестами, що визирали з них. Проміння надвечірнього сонця, цідячись крізь гушавину близької сельви, золотило листя дерев, що посхилялися над могилками. Обігнувши гайок могутніх тамариндів, я зупинився перед білим, покритим плямами вологи постаментом, над яким височів залізний хрест. Я підійшов ближче. На чорній дощечці, яку наполовину затуляли маки, почав читати: «Марія...»

На тужливе волення моєї душі перед обличчям смерті, на всі звернуті до неї запитання, прокляття, благання й заклики велемовну відповідь дав тільки глухий,

холодний надгробок, що його я обійняв, ронячи на нього сльози.

Почувся шерхіт кроків по сухому листі, я підвів голову: це був Брауліо, він подав мені вінок з лілій і троянд, що його сплели доньки Хосе, і став поряд зі мною, мовби нагадуючи, що мені час їхати. Підвівшись, я почепив вінок на хрест і ще раз схилився до його підніжжя, навіки прощаючись з Марією...

Я вже був у сідлі, а Брауліо обіруч стискав мою руку, коли слова прощання урвав шерхіт крил і знайомий похмурий клекіт над нашими головами: на перечку залізного хреста сів чорний птах, махнувши крилом,— і знову почувся лиховісний крик.

Я підстрожив коня і з жахом помчав чвалом через безлюдну пампу, огорнуту нічною темрявою.

ХОРХЕ ІСААКС ТА ЙОГО РОМАН «МАРІЯ»

Сучасного латиноамериканця не здивуєш тим, що читав Г. Гарсія Маркеса, М. Варгаса Льйосу, Х. Кортасара та інших, живих і вже померлих корифеїв, знаних і популярних в усьому світі. Однак викличеш подив, а по тому й повагу, якщо знаєш «Мартіна Ф'єрро» аргентінця Х. Ернандеса, «Глибокі ріки» перуанця Х. М. Аргодаса, «Марію» колумбійця Х. Ісаакса. Стрімкий злет протягом останніх двох десятиліть новітньої латиноамериканської літератури, передусім романістики, спонукає звернутися до її джерел. Видання популярного дотепер в усій Латинській Америці роману «Марія» Хорхе Ісаакса, раніше відомого у нас лише фахівцям, відкриває перед українським читачем нову сторінку багатющої культури досі значною мірою не знаного в нас континенту.

Народився Хорхе Ісаакс, за його словами, 1 квітня 1837 року в місті Калі. Річ у тім, що про час та місце його народження ніяких документів не збереглося,— вони згоріли, коли Хорхе був ще підлітком. Батько його, торговець, переїхав до Колумбії з Ямайки. Дитячі роки майбутнього письменника минули в рідному місті і в родинному маєтку «Рай», атмосферу якого він відтворив у романі «Марія». Одинадцятирічним хлопчиком його відправили на навчання до Боготи, однак невдовзі розорився батько, отож у 1852 році Хорхе змушений був кинути школу й систематичної освіти так і не одержав. Самоук, як і багато латиноамериканських письменників, Х. Ісаакс, попри всі примхи долі, був-освіченою людиною, зібрав багату бібліотеку, що свідчила про різноманіття його зацікавлень. Він намагався стежити за розвитком наук, читав найвизначніші твори світової художньої літератури.

Хорхе Ісааксу довелося жити в складний, бурхливий час. Після завоювання незалежності Колумбія стала на шлях ліквідації колоніальної спадщини. Проте реформи здійснювались дуже повільно й непослідовно. Лише 1851 року було ліквідовано рабство. Незважаючи на неодноразові заборони, більша частина земель індіанських общин так чи інакше потрапляла до рук великих латифундистів. Зростала економічна залежність од Великобританії. Невирішеність завдань буржуазної революції вела до політичної нестабільності. То в одному, то в іншому департаменті спалахували заколоти, і п'ять разів уся країна ставала ареною громадянських воєн. У трьох із них брав участь Х. Ісаакс. В 1854, а згодом

у 1859 році він бився на боці консерваторів, належачи до помірюваного крила цієї партії.

В 1861 році під час нетривалого затишшя між війнами Х. Ісаакс вперше читав свої вірші на зборах гуртка письменників, що групувалися довкола столичного часопису «Ель мосаїко». З допомогою неофіційного лідера гуртка, в той час уже відомого літератора Х. М. Вергари-і-Вергари, котрий відкрив шлях до літератури багатьом початківцям, Х. Ісаакс через три роки видає збірку ліричних віршів. Книга заслужила кілька схвальних відгуків, проте популярності автору не принесла.

В наступні роки Х. Ісаакс живе в Боготі, співпрацює в різних газетах і журналах, в тому числі — в «Ель мосаїко». Проте брак постійного заробітку, необхідність утримувати сім'ю змушують його братися до будь-якої роботи. В 1864-1865 роках він служить інспектором будівництва залізниці, що з'єднала м. Калі з портом Буенавентура на узбережжі Тихого океану. Про умови цієї роботи Х. Ісаакс писав: «Я жив тоді мов дикун, під зливами, завжди оточений природою, чарівною, але отруєною диханням сельви й непідвладною цивілізації... Я трудився й боровся, падаючи напівмертвий через важку працю та поганий клімат...»

Саме там, у сельві, хворий на тропічну лихоманку, він починає писати свій перший роман. Через хворобу Х. Ісаакс залишить будівництво й повернеться додому. З цієї ж причини він, такий схильний до політичних пристрастей, не братиме участі в черговій громадянській війні (1866—1867 рр.), а продовжить роботу над розпочатим твором — «Марією», що стане його єдиним завершеним романом, уславить його ім'я, зробить класиком літератури не тільки Колумбії, а й усієї Латинської Америки. В 1867 р. «Марія» вийшла першим виданням — лише 800 примірників. Ніхто не міг передбачити, що наступні півтора-два десятиліття стануть роками справжнього тріумфу роману, який буде однією з найпопулярніших книг іспаномовного світу, що майже одразу з'являться переклади на англійську, німецьку та французьку мови.

Кінець 60-х — початок 70-х років — період нетривалого матеріального добробуту й зміни політичних поглядів письменника. 1870 року він остаточно порвав з партією консерваторів. Через рік ліберальний уряд призначає його, знаменитого в той час громадянина країни, консулом у Чілі. Однак уже в 1872 році після чергової зміни уряду Х. Ісаакс змушений повернутися на батьківщину. Відбиваючись від політичних переслідувань, борючись із злиднями, він обіймає скромну чиновницьку посаду в інспекції шкіл рідного міста Калі. Всі наступні роки життя Х. Ісаакса — низка короточасних злетів, нових сподівань, відчаю. Коли в 1875 році кузен письменника став губернатором департаменту

Каука, він призначив Х. Ісаакса головним інспектором народної освіти. Письменник взявся до роботи з притаманним йому темпераментом і ентузіазмом: відкривав нові школи, читав лекції у вищій педагогічній школі. Через рік він тимчасово залишає посаду, щоб знову взятися до зброї: чергова громадянська війна робить Ісаакса-викладача — політичним промовцем і капітаном армії лібералів. По війні він повернувся до перерваної роботи, але ненадовго. Коли 1877 року його кузен пішов зі своєї посади, Х. Ісаакс змушений був залишити шкільну інспекцію. Він стає секретарем палати депутатів штату, багато сил віддає захисту бідняків, особливу увагу приділяє проблемам індіанців. Відтоді й до кінця життя він не раз виступатиме в пресі з цих питань, а про тяжке становище індіанців згодом напише історико-соціологічний «Нарис про індіанські племена департаменту Магдалена». Боровся Х. Ісаакс проти соціально-політичної несправедливості не лише пером. В його біографії тих літ є й такий, «дуже латиноамериканський» вчинок: на чолі загону лібералів він скидає в місті Медельїні губернатора-консерватора департаменту Антіокія й утримує владу кілька днів до приходу урядових військ, яким змушений був здатися. Різноманітний досвід громадянської й політичної діяльності відбився в його романах «Фанія» та «Чорна душа», що залишились незавершеними.

1880 року письменник переїздить до столиці. Через рік його обирають депутатом Національного конгресу. Тоді ж друкується його поема «Саул», що, як і решта його творів, крім одного щасливого винятку — «Марії», не принесла письменникові ні грошей, ні слави. А написав він на початку 80-х років дві драми й кілька десятків віршів.

Після ще однієї громадянської війни, яка завершилася в 1885 році, письменник несподівано вирушає на пошуки, а згодом невдало намагається організувати розробку вугільних копалень у департаменті Магдалена. Про свої розвідки й пов'язані з ними сподівання він неодноразово писав у газетах, однак уряд лишився глухим до його благань про підтримку. Цікаво, що через кілька десятиліть у зоні, де провадив роботи письменник, справді виявлять поклади вугілля й розпочнеться їхня розробка.

Висотаний невдачами, байдужістю уряду, хворий, Хорхе Ісаакс переселяється із сім'єю до міста Ібагє. Останні роки життя письменника драматичні: здоров'я підірване, приходять злидні й повне забуття, і хоч роман «Марія» і далі перевидається у самій Колумбії та за її межами, проте не приносить йому ані мідяка. За кілька років до смерті Х. Ісаакс з прикрістю писав, що «американські видавці спекулювали його творами» у той час, коли шматок хліба став для нього щоденною турботою. Помер письменник в

Ібаге 17 квітня 1895 року — нещасливий у житті, автор лише одного завершеного роману. Але, як зазначив відомий дослідник літератур Латинської Америки А. Торрес-Ріосеко, «однієї «Марії» досить, щоб виправдати славу Ісаакса».

Роман «Марія» на перший погляд написаний за канонами французької романтичної повісті сентиментального напрямку, класичні взірці якої — «Поль і Віргінія» Ж. А. Бернардена де Сен-П'єра й «Атала» Ф. Р. де Шатобріана — набули великої популярності в той час у Колумбії. В тексті роману є пряме зазначення цього зв'язку: Ефраїн читає вголос Марії їхню улюблену книгу — «Аталу», й вони разом оплакують смерть героїні. Навіть більше, Ефраїн і Марія бачать одне одного, живуть любов'ю одне до одного, ніби наслідуючи літературний приклад. Ефраїн каже: «Вона (Марі) була чудова, наче витвір поета, і я кохав її тим самим коханням, яке змалював поет».

Вплив французької романтичної школи не лише на творчість Х. Ісаакса, але й на літературу всієї Латинської Америки середини минулого століття був закономірним. До завоювання незалежності від іспанського колоніального панування культура країн континенту розвивалася в річищі традицій метрополії, яка на початок ХІХ століття дедалі більше втрачала рівень своїх найвищих досягнень Золотої доби. Утворення молодих незалежних держав відкрило шлях різноманітним віянням європейської культури, врятувало креольську культуру від долі глухих задвірків колись великої імперії. І першим типом художнього бачення світу в щойно започаткованих національних літературах континенту став романтизм, який відходив уже в минуле у розвинених європейських країнах, але відповідав духові часу в Латинській Америці, де пробудився інтерес до внутрішнього світу людини, до історичного минулого рідної землі.

Цьому інтересу відповідав роман «Марія». Х. Ісаакс, котрому, за висловом А. Торреса-Ріосеко, був властивий «дар чутливості», запропонував своїм сучасникам по суті ідилічну елегію. Як у ліричній поезії, в романі Х. Ісаакса сюжет напрочуд простий — це історія трагічного кохання двох молодих людей. І перебіг сюжету важливий не сам по собі, а як низка обставин, що сприяють розкриттю дивовижного за витонченістю й багатством відтінків світу почуттів Ефраїна та Марії. Кожна подія, навіть найбуденніша, знаходить відгук у душах героїв, висвітлюється їхнім внутрішнім світлом, наповнюється особливим, дуже особистим сенсом.

Попри всю невибагливість сюжету, в ньому помітні принципові відмінності від творів французьких сентименталістів. Герої останніх тікали від світу «неприродної», за руссоїстською термінологією,

буржуазної європейської цивілізації до екзотичної Америки, до ідилічної первозданної природи, ідилічних первозданих людей — індіанців. Для Х. Ісаакса Америка — не надумана екзотика, до якої треба вирватися, щоб розкрити, реалізувати себе, а цілісний, закономірно «природний» світ креолів-колумбійців. Звичайно, письменник ідеалізував його, лишивши осторонь суспільні колізії, проте він реалізував романтичний ідеал на національному ґрунті, неминуче замінюючи реальне соціальне середовище — побутовим і природним. А екзотизму французької традиції Х. Ісаакс віддав належне у вставній новелі про трагічну любов колишньої рабині — негритянки Най. Дію цієї новели автор переніс до екзотичної для латиноамериканського читача Африки.

У 60-і роки XIX століття в Колумбії на романтичній літературі позначався костюмбризм (від іспанського *costumbre* — звичай), мистецький напрямок, що відзначався пильною увагою авторів до звичаїв, побуту, культури своєї вітчизни. Костюмбризм, споріднений із побутописанням так званої «фізіологічної» літератури європейських країн, виник практично водночас із романтизмом, а згадані його риси згодом послужили поживним ґрунтом для формування молодого критичного реалізму. Оскільки в іспаномовних країнах перехід від феодального суспільного ладу до буржуазного розтягнувся на багато десятиліть, костюмбризм перетворився на широкий рух, до якого входило чимало письменників і який в середині минулого століття був навіть провідним напрямком у літературі й образотворчому мистецтві Іспанії та її колишніх колоній. Творчим центром колумбійських письменників-костюмбристів був згадуваний журнал «Ель мосаїко», в якому до 1871 р. співпрацював Х. Ісаакс. Тож мистецькі інтереси цього напрямку природно відтворилися в романі «Марія». Сторінки книги, присвячені побуту селян, сільському весіллю, полюванню на ягуара, важкій і небезпечній праці веслярів-провідників на річці Аtrato, гармонійно вписуються в сюжет роману, не порушують його образної системи і з цікавістю читаються донині.

Особливе місце в романі займають напрочуд виразні картини природи. Буквально видимі словесні краєвиди, створені Х. Ісааксом, чутні голоси дикої сельви, шелест осіннього листя, шерхіт сутінків. Часто почуття оповідача сягають такої сили, що картини природи набувають суб'єктивного характеру, персонажі розчиняються в них, невід'ємні від них як у хвилини найвищого щастя, так і в трагічні моменти своєї долі. Тяжіння Х. Ісаакса до створення цілісної картини життя, прагнення надати конкретній події узагальнюючого значення роблять природу середовищем, у якому реалізується духовний потенціал персонажів. Природа в романі — не тло, а ще один герой, частка створюваного автором світу. Тому

образ її завжди відповідає життю персонажів. Марія, родина, маєток, робітники, природа — єдиний світ, і випадіння з нього якоїсь ланки руйнує все. Смерть Марії перетворює Ефраїна із за-полоненого коханням юнака на зрілого чоловіка, котрий пережив «свої мрії», призводить до краху домашнього вогнища. Природа тепер навіює жах, а фатальне видіння Марії — чорний птах — ма-теріалізується і з «похмурим клекотом» «сідає на поперечку залізо-ного хреста».

Вище йшлося про надзвичайний успіх роману у читачів — сучасників автора. На диво великим виявився вплив «Марії» і на товаришів Х. Ісаакса по перу. Окремі образи, характер бачення Х. Ісааксом реалій латиноамериканського життя зробились надбан-ням багатьох романістів. Так образ трагічної романтичної героїні Марії спричинив численні прямі наслідування — «Трансіто» колум-бійця Л. С. де Сільвестре, «Анхеліну» мексиканця Р. Дельгадо, «Анхеліну» К. Ф. Гутьєрреса, що стала першим романом у літера-турі Гондурасу. Поетизація національного життя у книзі Х. Ісаак-са заклала основи характерного саме для літератури Колумбії поетичного, емоційного осмислення буття. Ставлення письменника до патріархального сільського побуту як джерела соціальної та моральної гармонії безпосередньо позначилось на романі «Сарате» (1882) венесуельця Е. Бланко. Одухотворення природи, зображен-ня її й людини в нерозривному взаємозв'язку було переосмислене письменниками — представниками такої течії в літературах Латин-ської Америки ХХ століття як «романи зеленого пекла». Один із кращих творів цього напрямку — роман «Вир» (1924) колумбійця Х. Е. Рівері — добре відомий радянським читачам.

Можна назвати чимало прикладів впливу іспанської літератури на латиноамериканські. В колоніальну добу культура креольської верхівки суспільства була переважно вторинною, наслідувальною по відношенню до метропольної. Однак у ХІХ столітті ситуація змінилася. В більшості латиноамериканських країн сформувалися самобутні традиції корінного населення — індіанців, а в деяких країнах континенту — і негрів. Протягом десятиліть іспанці спо-горда дивилися на креолів, вважаючи їх варварами, не бажаючи визнавати, що образ матері-вітчизни — так прийнято було в Ла-тинській Америці називати Іспанію — дедалі більше тьмяніє. І от на рубежі ХІХ—ХХ століть розпочався активний зворотний вплив — духовної енергії континенту, що визволяється, на іспан-ську культуру й, зрозуміло, літературу. Одне з перших за хроно-логією підтверджень цього процесу — наслідування «Марії» Х. Ісаак-са в «Ідилії» (1884) пізнього іспанського романтика Г. Нуньєса де Арсе.

Головна ж заслуга роману Х. Ісаакса, яка визначає його місце

в культурі континенту, полягає в тому, що здійснена письменником спроба цілісного відтворення життя відкривала шлях до нових можливостей у мистецькому відображенні своєрідного світу континенту. Навіть більше, завдяки цьому принципу цілісного відтворення національного буття «Марія» зробила свій внесок у розвиток суспільної думки, у філософію історії та самобутності Латинської Америки, що почала формуватися в середині XIX століття.

Роман Хорхе Ісаакса не забутий і донині. У 1967 році в Колумбії урочисто відзначалось його сторіччя. У багатьох країнах з'явилися дослідження, присвячені «Марії». Роман вивчають у школах та університетах. Його продовжують перекладати й видавати. Це — найкраще свідчення його достоїнств.

Олександр КОНОВАЛОВ

З М І С Т

МАРІЯ

Роман

5

Хорхе Ісаакс
та його роман «Марія»

Післямова Олександра
Коновалова

246

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ
ИЗДАНИЕ

Исаакс Хорхе

Мария

Роман

Перевод с испанского
Г. Н. ФИЛИПЧУКА

Киев, издательство
художественной литературы «Днипро»

На украинском языке

Художник *В. С. Мітченко*
Художній редактор *А. І. Клименко*
Технічний редактор *С. М. Величко*
Коректор *В. М. Барташ*

ИБ № 3668

Здано до складання 22.11.89.

Підписано до друку 08.06.90.

Формат 84×108¹/₃₂.

Папір друкарський № 2.

Гарнітура літературна.

Друк високий. Умовн. друк. арк. 13,44.

Умовн. фарбовідб. 13,755. Обл.-вид. арк. 13,953.

Тираж 30 000. Зам. 9-479.

Ціна 1 крб. 50 к.

Видавництво художньої

літератури «Дніпро».

252601, Київ-МСП,

вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика

ім. М. В. Фрунзе.

310057, Харків,

вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Ісаакс Х.

I—85 **Марія: Роман / Перекл. з ісп. Г. Філіпчука;
Післям. О. Коновалова.— К. : Дніпро, 1990.—
253 с.**

ISBN 5-308-00736-5

Роман «Марія» колумбійського класика Хорхе Ісаакса (1837—1895) є першим національним романом, що мав великий вплив на розвиток не лише колумбійської, а й усіх латиноамериканських літератур.

В основу сюжету покладено трагічну історію кохання двох молодих людей.

**I 4703000000—195 195.90
M205(04)—90**

ББК 84.7Кл

1 крб. 50 н.